

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskerens Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

Fortid og Nutid

2009

2 ■ Juni

Side 81-160

Tidsskrift for kulturhistorie og lokalhistorie

Fortid og Nutid

Tidsskrift for kulturhistorie og lokalhistorie

www.fortidognutid.dk

Udgivet af Dansk Historisk Fællesråd med støtte fra Statens Humanistiske Forskningsråd og fra Kulturministeriets Tidsskriftstøtteudvalg.

Fortid og Nutid er udkommet siden 1914. Tidsskriftet indeholder artikler, debatindlæg og anmeldelser om aktuelle emner inden for dansk og europæisk kultur- og lokalhistorie.

Fortid og Nutid henvender sig til alle, der arbejder med og interesserer sig for kultur- og lokalhistorie. I tidsskriftet bringes bidrag af såvel historikere, etnologer og arkæologer fra arkiv-, museums- og universitetsverdenen, som af andre historisk og kulturhistorisk interesserede skribenter.

Fortid og Nutid vil medvirke til at fremme debatten på tværs af faggrænser og videnskabelige miljøer, ligesom der lægges stor vægt på, at tidsskriftet har tæt kontakt til alle dele af landet.

Redaktionen består af cand.mag., ph.d.-stipendiat Mette Tapdrup Mortensen, Dansk Center for Byhistorie, Institut for Historie og Områdestudier, Aarhus Universitet, Ndr. Ringgade 1, 8000 Århus C. Tlf. 89 42 19 42, e-mail hismem@hum.au.dk; ph.d. Thomas Lyngby, museumsinspektør på Det Nationalhistoriske Museum på Frederiksborg, 3400 Hillerød, tlf. 48 26 04 39, e-mail thomas.lyngby@frederiksborg-museet.dk; cand.phil. Henrik Gjøde Nielsen, museumsinspektør ved Nordjyllands Historiske Museum, Hals Museum, postbox 31, 9370 Hals, tlf. 99 31 74 50, e-mail hgn-kultur@aalborg.dk.

Indsendelse af manuskripter

Indsendte manuskripter bedømmes dels af redaktionen, dels af en faglig relevant bedømmer fra tidsskriftets videnskabelige panel, der består af forskere fra landets universiteter, arkiver og museer.

Manuskripter sendes til Mette Tapdrup Mortensen og Thomas Lyngby.

Bøger til anmeldelse sendes til Henrik Gjøde Nielsen.

Abonnement koster 225 kr. årligt for fire numre med tilsammen 320 sider. Det kan bestilles via tidsskriftets hjemmeside, www.fortidognutid.dk, samt på følgende adresse: Fortid og Nutid, Ingrid Christensen, Landsarkivet for Sjælland m.v., postbox 661, Jagtvej 10, 2220 København N, tlf. 35 24 82 00, e-mail bogekspeditionen@christensen.mail.dk.

Fortid og Nutid

Tidsskrift for kulturhistorie og lokalhistorie

Juni 2009. Hefte 2. S. 81-160.

• -

Forsidebilledet: Esben Hanefeldt Kristensen: Indtoget i Jerusalem. Acryl på masonit. 25x25 cm. 2001. © Esben Hanefeldt Kristensen.

Den æreløse ordensmagt

Kampen om byrummet mellem vægttere, gardere og pøbel i 1700-tallets København

Ulrik Langen

Fortid og Nutid, juni 2009, s. 83-106.

Det er almindeligt antaget, at volden i de europæiske storbyer aftog støt fra begyndelsen af den tidlige moderne periode til midten af det 20. århundrede. Statens voldsmonopol konsolideredes og sikrede både stabilitet og faldende kriminalitet. Men udviklingen er langt fra så entydig, som man kunne fristes til at tro, og langt op i 1700-tallet var voldsmonopolets forvaltning og udøvelse endnu til forhandling. Med udgangspunkt i en større opløbssag fra 1781 afdækker artiklen uafklarede territoriale stridigheder og gammelt nag i det københavnske byrum. Artiklen ser nærmere på de aktører, der kæmpede om både ret og legitimitet i opretholdelsen af den sociale orden i København, og især vægternes modsætningsfulde arbejde tages under behandling.

Ulrik Langen, f. 1966, ph.d., lektor i kulturhistorie ved Institut for historie, kultur og samfundsbeskrivelse, Syddansk Universitet (Odense). Forfatter til bl.a. *Revolutionens skygger. Franske emigranter og andre folk i København 1789-1814* (2005) og *Den afmægtige. En biografi om Christian 7.* (2008).

Opløbet

Pøblen ville have hævn.¹ Hævn over den italienske tryllekunstner Pinetti, der havde "fornærmet den danske nation", som en københavner udtrykte det. Joseph Pinetti var kommet til byen i sommeren 1781 og havde fået tilladelse til at optræde med sine magiske kunster. Han havde endda lavet flere forestillinger for hoffet på Fredensborg Slot. Men Pinetti kunne andet end trylleri. Han kunne spille billard. Derfor indrykkede han en annonce i en københavnsk avis, hvori han tilbød at spille med hvem som helst om hvad som helst. For at lokke interesserede til erklærede Pinetti, at han ville spille med fødderne, mens hans modstandere kunne nøjes med at spille normalt med hænderne. En kreds af bor-

gere slog til og satte Pinetti stævne i et af byens mange billardhuse, nærmere bestemt hos vinhandler Hemmer i Østergade. Nysgerrige københavnere valfartede til stedet for at se Pinetti spille. Da italieneren troppede op ved middagstid den 1. september på værtshuset opstod hurtigt uenighed om, hvordan der skulle spilles og hvor meget, der skulle spilles om. Pinetti mente, at han kun havde indvilget i at lave en lille opvisning i kunstbillard, mens nogle af de forsamlede ville have ham til at spille et rigtigt parti. De begyndte at råbe ad hinanden ved billardbordet, og ophidselsen steg. Efter sigende skældte og smældte Pinetti på en blanding af italiensk, fransk og dårlig tysk. Det endte med, at en officer begyndte at slå på Pinetti og smide

Fig. 1. Her ses Politimester Christian Fædder (1710-93) i midten af billedet. Fædder havde arbejdet sig op fra lakaj til at bestride indflydelsesrige poster som direktør for Det kgl. Teater og medlem af Københavns Magistrat. I 1772 blev han udnævnt til politimester i København. Han var ikke ligefrem vellidt af den københavnske befolkning, hvilket ses af stikket, hvor en læredreng pifter ad politimesteren. Ukendt kunstner.

ham rundt. Værtshusholderen lagde sig snart i mellem og fik Pinetti bakset ud i et baglokale. Da Pinetti forlod etablisementet og trådte ud i middagssolen på Østergade, fulgte en del folk efter ham, og han måtte til sidst have beskyttelse af politiet.

Mørket var faldet på. Nu skulle italieneren stilles til regnskab for sin opførsel på billardhuset. Havde han ikke snydt de forsamlede ved ikke at ville spille et rigtigt parti med fødderne, som han havde proklameret i sin avisannonce? Hvad der skete i timerne efter optrinnet hos Hemmer, er uklart. Men i løbet af aftenen havde en større gruppe københav-

ner samlet sig uden for Pinettis logi hos divisionskirurg Christian Nikolai Grell i Store Færgestræde nr. 225. Havde nogen pisket stemningen op for at få pøblen til at rase imod ham, som Pinetti efterfølgende hævdede? Rygtet om episoden hos Hemmer havde i hvert fald løbet gennem byen, og flere hundrede mennesker havde samlet sig i Store Færgestræde. Stemningen var temmelig ophedet. Der blev råbt og smidt med sten mod Pinettis ruder. Politiet fik nys om opløbet, og en håndfuld betjente drog mod Store Færgestræde.

Ved synet af den omfattende menneskemængde tøvede politifolkene med at

gribe ind. De tilkaldte en skare af byens nattevægttere, der skulle hjælpe betjentene med at sprede mængden og rydde gaden. Lidt efter kl. 22 ankom vægterne i små grupper fra deres poster rundt om i nabolaget. De fleste havde lige sunget deres vers på posterne, inden de ankom: *"Om I vil Tiden vide, Huusbonde, Pige og Dreng, Da er det paa de Tide, Man føier sig til Seng; Befaler eder Herren fri: Vær klog og snild, Vogter Lys og Ild, Vor Klokke er slagen Ti"*.² Politiet beordrede vægterne til at stille op i enderne af gaden. Vægterne blev indskærpet på enhver måde at bistå politiet – og ikke spare på brugen af deres morgenstjerner og stokke, hvis det skulle blive nødvendigt. Snart ankom politimester Fædder for at styre afviklingen af pøbelopløbet.

Gaden blev afspærret i hver ende i et forsøg på at standse tilstrømningen af folk. Politiet gjorde det klart for mængden i gaden, at den skulle forsvinde. Ellers ville man skride til korporligheder. Nogle forlod stedet, men mange blev, hvor de var. Derfor beordrede politiet, at vægterne skulle slå *"Been og Arme i tu"* på dem, der ikke godvilligt ville adlyde, som et vidne efterfølgende fortalte. Nu trådte vægterne til. De begyndte at slå omkring sig med deres stokke og morgenstjerner. Hug og slag faldt uden skelen til, om folk var på vej ind eller ud af gaden. Sten begyndte at suse gennem luften mod politi og vægttere. Politimesteren blev ramt. Mange nysgerrige havde samlet sig bag afspærringerne ved gadens ender. Nogle forsøgte at trænge gennem afspærringerne for at komme ind i gaden. Larmen og forvirringen tog til, og det var snart ikke til at skelne ordensmagten fra pøblen. Mørket gjorde sit til at øge forvirringen. Den sparsomme gadebelysning forsløg som en skrædder i

helvede. Alt var kaos.

I den ene ende af gaden ville to livgardeofficerer – den ene iført skærf og ringkrave – forbi afspærringen og ind i gaden. Det kunne der ikke blive tale om. Men officererne insisterede – og bebrejdede samtidig politiet og vægterne deres hårde fremfærd over for mængden inde i gaden. Det ville kun forværre opløbet, når politi og vægttere ikke forsøgte med det gode, men kun med det onde, sagde officererne. Det varede ikke længe, før officererne selv kom i klammeri med politi og vægttere. En vægter forklarede efterfølgende at være blevet skubbet hårdt i ryggen af en officer, så han faldt, og hans hånd gik af led. Han kunne senere fremvise en lægeerklæring, der bekræftede hans skade. En anden vægter fortalte, at en af officererne havde taget ham bag i håret og kastet ham ned på brostenene. Officererne havde også trukket deres kårder. Omvendt forklarede officererne, at det var vægterne, der havde startet slagsmålet. Desuden havde officererne ikke trukket deres kårder, men blot lagt hånden på skaftet for at markere. Men flere vidner fortalte senere at have set officerer med trukne kårder under tumulten ved Store Færgestræde.

En af de tilstedeværende politimænd skyndte sig ned i den anden ende af gaden, hvor politimesteren befandt sig, og fortalte, at han lige var blevet fornærmet af to officerer. Politimesteren fulgte med betjenten tilbage til gadens modsatte ende, hvor de to officerer stadig opholdt sig. Ved ankomsten til afspærringen bad politimesteren officererne og andre sammenstimle om at gå bort. Officererne blev stående. De ville forklare politimesteren om vægternes aggressive opførsel. Men politimesteren ville ikke høre på dem og sagde kort, at alle, der ikke

flyttede sig, ville blive mødt med slag. Det kom til en ordveksling mellem politimester Fædder og den ene af officererne, der sagde, at ingen skulle jage ham væk. Hvis ikke han fjede sig, vedblev politimesteren, ville han blive indberettet til sine foresatte. Med hånden på brystet proklamerede officeren højtideligt, at han som en brav officer *"altid skal blive tilstede"*. Den anden officer blev grebet af flere vægtere, der forsøgte at slæbe ham bort. Men med vægterne rivende i sig trængte officeren ind på politimesteren, tog om hans liv og holdt godt fast for at undgå at blive slæbt væk. Politimesteren måtte beordre vægterne til at slippe officeren – og slog dem med sin stok for at få dem til at makke ret. Det må have været et særpræget skue at se den 68-årige fedladne politimester med en ung garderofficer hængende om livet vildt slående efter vægterne, der ikke ville slippe deres tag i officeren. I mellemtiden havde den første officer forladt stedet. Opløbet var nemlig ved at flytte sig, og officeren havde – som vi snart skal se – uopsættelige forpligtelser lige i nærheden.

Politi og vægtere fik en stor del af den forsamlede mængde ud af Store Færgestræde under vild tumult. Faktisk flygtede folk ud af gaden mod kanalen med vægterne jagende efter sig. Nogle løb langs kanalen ned mod Holmens Bro. Andre løb den anden vej til højre ned mod Stormbroen. Men størstedelen tog flugten hen mod højbroen, der førte over til Christiansborg Slotsplads. En vægter fulgte efter den flygtende mængde på vej ind over broen. Han fløjtede i sin vægterfløjte, og flere vægtere sluttede sig til ham. På broen fik vægterne fat i nogle folk og gav dem prygl. For enden af broen inde på Slotspladsen ud for hjørnet af Slotskirken indhentede vægterne flere af

de flygtende og gik løs på dem. En del folk løb videre ind på Slotspladsen.

På Slotspladsen

Skildvagten, der var posteret ved Slotskirken, betragtede bekymret oprintrnet, men vidste ikke rigtig, hvad han skulle stille op. Inden han nåede at tage en beslutning, kom slottets vagthavende officer frem til stedet og beordrede skildvagten hen til broen for at stoppe mængden. Skildvagten løb derhen og søgte at jage nogle af de flygtende folk tilbage over broen. Samtidig prøvede han med ord at få vægterne til at dæmpe deres fremfærd. Da det ikke hjalp, prøvede han at drive de fem-seks vægtere, der stod på broen, tilbage. Det kom nu til et egentligt sammenstød mellem skildvagten og vægterne. Hvem der i realiteten begyndte slagsmålet står hen i det uvisse. Skildvagten havde sat en bajonet på sit gevær, og ifølge vægterne forsøgte han at angribe og såre dem. De måtte værges for sig med deres morgenstjerner og stokke. En anden forklaring lyder, at det var vægterne, der uden tøven havde omringet og derefter angrebet skildvagten og den vagthavende officer med deres morgenstjerner. Derfor var skildvagten nødsaget til at bruge bajonetten for at forsvare sig. Fra den anden side af kanalen blev der kastet sten ind mod folkene på Slotspladsen. Ikke kun fra mængden. Man havde set en vægter slå en mursten i stykker for at lave kasteskyts. Den vagthavende officer – den 26-årige kammerjunker og løjtnant i livgarden (til fods) Werner von Moltke – beordrede yderligere fire-fem vagter frem til broen. Sammen med skildvagten trængte de vægterne tilbage, mens de flygtende folk søgte dækning bag dem. Nogle af gardere-

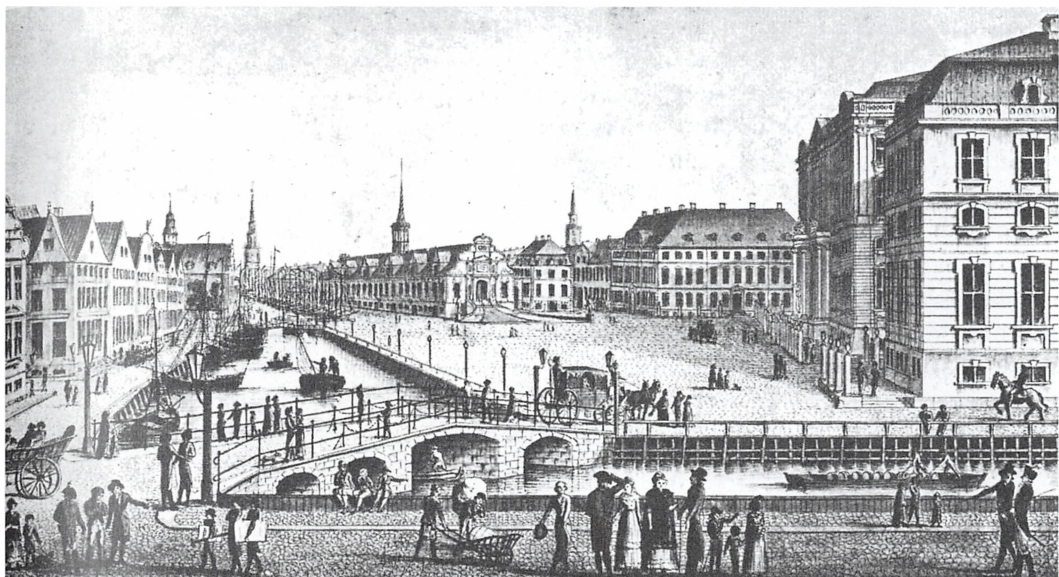

Fig. 2. Christiansborg slotsplads med Højbroen til venstre i billedet. Tegning fra 1793 af Jes Bundsen.

ne trak blank, andre sigtede med deres geværer og afspærrede broen. Officeren fortalte vægterne, at de ikke havde noget at bestille på Slotspladsen. Det var hans domæne. Vægterne trak sig tilbage under stenkasten fra mængden, der nu var i beskyttelse på Slotspladsen bag garderne. Vægterne gik straks i gang med at finde politimester Fædder for at få ham hen til broen. Efter et kvarters tid ankom Fædder til broen med et hold af vægtere og politibetjente. Ved sin ankomst opdagede han, at den ene af de officerer, som han kort forinden havde stået ansigt til ansigt med ved afspærringen af Store Færgestræde, var blandt de tilstedeværende gardere. Og ikke nok med det. Han var faktisk slottets vagthavende officer. Kammerherre, løjtnant Werner von Moltke – med skærf og ringkrave. Ikke langt fra ham stod også den anden nævise officer, løjtnant og greve von Schulenburg. Ham, der så frækt havde holdt fast om livet på ham. Mens politiet

havde jaget folk ud af Store Færgestræde, var Moltke gået over til Højbroen for at instruere skildvagten om at holde folk og vægtere ude af Slotspladsen, hvis det skulle blive nødvendigt. Det blev det. Siden var Schulenburg fulgt efter, da han havde sluppet sit tag i politimesteren og rystet vægterne af sig.

Politimesteren gik frem på broen. Han spurgte, hvem der var vagthavende officer. Moltke trådte frem, tog hatten af og sagde: "Det er mig". Kort spurgte Fædder, om man virkelig ville formene byens politimester adgang til Slotspladsen og forhindre ham i at gøre sit arbejde. Ifølge vidner svarede Moltke, at han ikke ville tillade politiet at komme ind på Slotspladsen. Moltkes egen forklaring lød, at Fædder i en meget grov tone havde spurgt, hvem der havde turdet sætte poster op ved broen. Moltke havde svaret, at han som vagthavende officer havde posteret garderne på broen. Politimesteren truede Moltke med næven og vendte

om på hælen uden at sige noget. Fædder måtte trække sig tilbage med uforrettet sag og – ifølge flere vidner – en bemærkning om, at Moltke ville blive behørigt straffet. Da Fædder vendte om, jublede mængden på Slotspladsen. Dundrende klapsalver og høje råb. Nogle benyttede lejligheden til at kaste sten efter politi og vægtere på deres tilbagetog. Fædder hævdede, at både tilbagejagelsen af vægterne og siden hans egen bortvisning havde *"forøget Pøbelens [...] Rasenhed med fløjten, piben, skrigreri, Hændeklappende og endelig Steenkastelse"*. Politimesteren var endda selv blevet ramt af en sten. Stenene blev ved med at flyve fra Slotspladsen over kanalen et stykke tid endnu, selvom Moltke havde forsøgt at dæmpe pøblen og forhindre kasteriet. Politimester Fædder var rasende.

Tilsyneladende havde Moltke haft held til at dæmpe gemytterne på Slotspladsen. Folk havde forladt pladsen i nogenlunde orden. Tilbage i Store Færgestræde ved Pinettis logi var uroen også ebbet betydeligt ud. Politibetjente og vægtere havde efterhånden fået gaden ryddet helt, da nogle livgardeofficerer under ledelse af en løjtnant Gyldenskjold indfandt sig. Officererne havde talt fransk sammen og havde virket provokerende over for vægterne og betjentene. Da officererne blev bedt om at forlade gaden, havde Gyldenskjold holdt sine kammerater tilbage. Ingen vægter skulle kommandere med ham. Efter en kort stund havde officererne dog forladt stedet igen. Men der var ingen tvivl om, at officererne lige skulle markere over for vægterne og betjentene. Stemningen var urolig og lunterne korte.

Henved klokken to om natten var byen igen rolig. Da drog politimester Fædder til Fredensborg Slot, hvor kongefamilien

opholdt sig, for at aflægge rapport for geheimeråd Ove Høegh-Guldberg – landets reelle magthaver – om hele episoden. Taskenspilleren Pinetti, der havde været den udløsende faktor for urolighederne, var for længst blevet evakueret fra byen og bragt i sikkerhed.³

Gode forklaringer

Efter at have hørt Fædders beretning om balladen i København udstedte Høegh-Guldberg en arrestordre på Moltke og Schulenburg. Samtidig beordredes en tilbunds gående undersøgelse af hele hændelsesforløbet. Man gik straks i gang. Eller det vil sige, i første omgang undersøgte man sig selv. Politiet afhørte politibetjentene og vægterne, mens regimentscheferne afhørte deres officerer. Senere blev vægtere og politi indkaldt til forhør hos militæret, mens officererne blev indkaldt til forhør hos politiet. Desuden blev en række andre vidner bedt om at aflægge skriftlig forklaring til Politikammerretten, om hvad de havde set i løbet af aftenen. En af dem – oberstløjtnant og stadsmajor Gerhard Grüner – understregede i sin forklaring, at han ikke kunne give en fyldestgørende beskrivelse af forløbet. Man kunne nemlig ikke høre sine egne ord på grund af *"Raaben, Skriig og Tummel"*. Men han kunne da fortælle, at de fleste af de forsamlede i Store Færgestræde var *"skikkelige Folk"*. Men hist og her havde nogen forsøgt at komme gennem spærringen. Der var blevet kastet med sten, og Grüner selv var blevet ramt i hovedet.

Det er værd at hvile lidt ved forklaringen. Grüner havde ikke kunnet høre sine egne ord på grund af *"Raaben, Skriig og Tummel"*. Begivenhederne udspillede sig i et inferno af kaos og larm – publi-

kums råben og skrigen, lyden af knuste ruder, politifolk og vægteres tampen, afgivne ordrer og lyden af løbende fodtøj på brostenene. Det var ikke til at få ørenlyd. Sigtbarheden var heller ikke for god. Episoden fandt sted fra ved ti-tiden om aftenen den 1. september – altså i et tiltagende mørke, der kun blev brudt af tranlampernes svage lys.

Et andet aspekt er værd at lægge mærke til. Stadsmajor Grüner forklarede, at de fleste af den tilstedeværende folkemængde var "*skikkelige folk*". Spørgsmålet er derfor: Hvem deltog i opløbet – og hvem betragtede? Hvem var pøbel, og hvem var ordentlige borgere? Et af de afhørte vidner var eksempelvis gået fra sin bopæl og ud på gaden, da han havde opdaget opløbet. Han havde opholdt sig på gaderne omkring Højbro i en times tid. Tilsyneladende kun af nysgerrighed. På samme måde forklarede andre vidner, at de gik ud for at se, hvad der var på færde, da de hørte støjen fra opløbet ude i gaden. Atter andre var tilfældigt forbipasserende, der var stoppet op for at finde ud af, hvad der foregik. Tilhørte de pøblen? Det spørgsmål rejser sig ved adskillige af 1700-tallets opløb. Allerede tilbage i 1727 havde politiet rettet opmærksomhed mod problemet omkring gadeepisodernes deltagere og tilskuere. Problemet var, at mange københavnere af nysgerrighed løb ud på gaden for at overvære, når der skete "*Overlast, Klammeri og Slagsmaal*". Politiet beklagede, at folk intet gjorde for at forhindre eller afværge uorden og optøjer – og slet intet for at hjælpe politiet, når der var brug for det. Tværtimod. Det hændte ind i mellem, at politibetjente blev overfaldet ved højlys dag af folk, der forsøgte at befri arresterede fra politiets varetægt. Borgerne løftede ikke en finger,

men valgte blot at se på. Politiet mente endda, at et nyligt begået mord kunne være forhindret, hvis de omkringboende borgere "*havde gjort, hvad dem tilkom*". Meget kunne i det hele taget gøres for at opretholde roen, hvis borgerne greb ind i stedet for bare at betragte.⁴ Men det gjorde de ikke.

Det var et tilbagevendende problem, at man ikke kunne skelne, hvem der var hvem under opløbene. Ved den såkaldte "Posthusfejde" i 1793, hvor soldater, politi, studenter og civile udkæmpede et veritabelt slag i gaderne, blev problemet påtalt af den regeringskommission, der undersøgte episoden.⁵ Under begivenhederne havde politimesteren faret meget voldsomt frem med hug og slag over for befolkningen. Et af kommissionens kritikpunkter mod politimesteren var, at han havde ladet pænere folk smage stok og sabel. Ifølge kommissionen var det kun tilladt politiet at prygle drenge og pøbel.⁶ Man mente ikke, at størstedelen af de implicerede kunne klassificeres som "*dem, man pleier at kalde Pøbel*", som det hed i kommissionens konklusion.⁷ Til stede ved urolighederne var blandt andre en juveler, en billardholder, en ekspeditionssekretær i Danske Kancelli, en bager, en murer, en musik- og tegnelærer og så videre. Det var folk, der var "*skikkelig paaklædt*" og ikke hørte til "*den ringeste Klasse*".⁸ I modsætning her til skrev tidsskriftet *Minerva*, at fejden var drevet frem af "*den laveste Pøbel*".⁹

Udtrykket pøbel er i det hele taget en luftig størrelse. Under alle afhøringer og i al korrespondance i sagen om opløbet i Store Færgestræde og på Slotspladsen omtaltes folkene på gaden slet og ret som pøbel. Eller i tvetydige formuleringer som "*Opløb med mængde af Pøbel*" og "*Forsamling eller saakaldet Pøbel*". Pøb-

len var altid en helhed. Et væsen med sin egen uigennemskuelige vilje og logik. Hvem pøblen bestod af, var et spørgsmål om fortolkning. Men det er klart, at når alt var kaos som under opløbet ved Slotspladsen, var de sædvanlige distinktionsmekanismer sat ud af spillet. De normale sociale kendetegn – påklædning, udseende, opførsel – kunne ikke afkodes med samme sikkerhed som ved højlys dag under fredelige omstændigheder. Derfor var det måske ikke så underligt, at politi og vægtere kom til at slå folk, der ikke normalt kunne betegnes som pøbel. Eller måske var problemet også, at opløbets undtagelsestilstand fik almindelige borgere til at opføre sig pøbelagtigt.

Et andet træk drages frem i vidneerklæringerne. En Jens Otte Saxe havde hørt nogen sige, at man kunne opholde sig sikkert på Slotspladsen, fordi officererne havde sagt, at vægterne ikke havde noget at gøre dér. Et andet vidne havde hørt Moltke sige til de omkringstående folk, at de skulle komme ind på Slotspladsen, hvor hverken politibetjente eller vægtere ville vove at komme ind og gøre dem noget.

Flere politibetjente erklærede tillige, at de to officerer fra Store Færgestræde egenhændigt havde ført en stor mængde mennesker ind på Slotspladsen, så den kunne være i sikkerhed for politiet og vægternes fremfærd.

Havde vægterne intet at gøre på Slotspladsen? Noget tyder på, at vægterne efter urolighederne undlod at sige for meget om deres tilstedeværelse på Slotspladsen. Flere gav senere nødtvungne forklaringer på, hvorfor de alligevel havde forfulgt pøblen over broen og ind på pladsen. Vægteren Christoffer Nielsen fortæller, at han blev angrebet og kastet omkuld på Højbroen. Han var blevet slå-

et og nogen havde forsøgt at tage hans morgenstjerne fra ham. Men Christoffer Nielsen holdt godt fast i den og blev derfor slæbt over broen og ind på Slotspladsen. Til sidst måtte han alligevel slippe sin morgenstjerne, hvorefter han skyndte sig hjem efter en anden. Tidligere havde han dog forklaret, at han allerede havde mistet sin morgenstjerne på Højbroen og slet ikke havde været på Slotspladsen. Under et senere forhør ville dommeren derfor gerne vide, hvorfor han først nu nævnte, at han faktisk havde været helt inde på Slotspladsen. I en lidt forblømt vending svarede vægteren, at han ikke havde sagt noget om det, fordi folk sagde, at vægterne ikke måtte komme på Slotspladsen. En anden vægter forklarer, hvorfor også han ved det første forhør havde undladt at fortælle om, at han havde været på Slotspladsen. Inden urolighederne tog til, havde han hørt, at livgarderne indbyrdes havde talt om, at der forelå en vagtinstruks om, at ingen vægtere måtte komme ind på Slotspladsen. Vægteren var derfor bange for, at han havde gjort noget forkert og efterfølgende skulle blive straffet.

En tredje vægter nægtede ved forhøret ganske enkelt at svare på spørgsmålet, men nævnte senere, at også han havde været bange for at blive straffet for sin tilstedeværelse på Slotspladsen. Der herskede altså en forestilling om, at vægterne ikke havde noget at gøre på Slotspladsen. Opfattelsen var tilsyneladende så udbredt, at vægterinspektør Pløen måtte gå i rette med den i en skrivelse. I forbindelse med opløbet var der opstået et rygte om, at *"ingen Vægter tør understaae sig at komme paa Slotspladsen"*. Men det var der ingen mening i, mente Pløen og påpegede, at der ikke fandtes nogen forordning, der forbød vægtere at

Fig. 3. To fodgardister i deres karakteristiske røde uniformsjakker. Fra "Vorstellung der Königl. Dänischen Armee, in welcher von jedem Regimente ein Officer und Gemeiner in ihrer Uniform abgebildet ist", 1787-1788.

bevæge sig ind på pladsen. Hvis nogle vægtere vitterlig havde været på Slotspladsen under urolighederne og efterfølgende benægtede det, så havde det sin forklaring. Frygten for, at de havde gjort noget forkert, afholdt dem fra at fortælle sandheden, sluttede Pløen.

Hierarkiet blandt de implicerede korps kommer til syne. Livgarden øverst, dernæst politiet og til sidst vægterne. Med deres indtrængen på Slotspladsen havde vægterne overtrådt en usynlig, men ganske betydningsfuld, grænse. Det

er måske her, et af de centrale elementer ved opløbet findes. Gennem optrinnet var det stiltiende hierarki eksponeret og sat på prøve. Men der var én aktør mere at medregne; pøblen – denne joker i spillet om den sociale orden i byen. Det var i det hele taget et tankevækkende scenarie; pøblen beskyttet af livgarden mod vægterne. Sat på spidsen kunne man sige, at det var en territorial kamp mellem bystyret, befolkningen og statsmagten om retten til byens rum. Garderne repræsenterede og beskyttede på én og samme tid kongen – og var således i yderste konsekvens statsmagtens folk. Dette forhold forstærkes desuden af livgardens særstatus inden for den militære stand. Heroverfor stod bystyret repræsenteret af politi og vægtere. Bystyret havde siden enevældens indførelse i princippet haft en vis selvbestemmelse, men i realiteten var der tale om begrænset råderum og beslutningskompetence. Gang på gang blev bystyret sat på plads af konge og centraladministration. Nu blev byens egne korps sat på plads af kongens.

Vægterne

Ingen vidner ønskede at udpege de involverede vægtere, selv om man ville foranstalte en *line up*. Heller ingen af vægterne kunne helt huske, hvem der havde været på Højbroen, og hvem der ikke havde været der. Det er tydeligt, at vidnerne ikke skulle have noget klinket med vægterne – og at vægterne dækkede over hinanden. I alt havde 38 vægtere været til stede ved begivenhederne den 1. september. I tre omgange havde Fædder haft hele vægterkompagniets 104 mand samlet for at finde ud af præcis, hvem der havde været inde på Slotspladsen, hvem der havde slået, og hvem der

var kommet i klammeri med skildvagten. Men det lader ikke til, at han havde held til helt at udrede detaljerne i vægternes handlinger. Vægternes hukommelse var tydeligt forringet.

Fædder understreger i en af sine skrivelser om sagen, at han på ingen måde har taget vægternes parti. Tværtimod har han gjort alt for, at enhver flig af episoden kom for dagens lys. Men i en afsluttende opsummering af sagen skriver Fædder, at *"Nattevægterne vel er et groft og ubehøvet, men tillige forhadte Folk, som umueligt ville kunne begaae sig om Natte Tiide i Gaderne"*, hvis ikke de var beskyttet af forordningen af 26. juli 1683. Det var i denne forordning, at vægternes opgaver var blevet fastlagt. Men det var en helt bestemt passage, Fædder sigtede til i sin påberåbelse af forordningen: *"[Vægterne] skal afværge Slagsmaal, Tyverie og Stratenrøverie, samt bemægtige sig dem, som saadant gjøre; og hvis de sig imod dem opsætte, og da nogen af saadanne Folk kommer til Skade eller bliver nedlagt, da skal den ligge paa sin Gierning, og Vægterne derfor ei noget lide, men være frie for al Tiltale; og om de i saadant Slagsmaal behøve Hielp, skal en af dem hastig gaae til den næstværende Soldater-Vagt, som dem uden Ophold og Persons Anseelse bør assistere til Arrest paa Raadhuset eller i Stadens Arresthuus"*.

Vægterne kunne altså ikke stilles til regnskab, hvis nogen kom noget til, når der skulle holdes orden. Og ikke mindst: Soldaterne havde pligt til at hjælpe vægterne, når det behøvedes. Garderofficererne kunne på den anden side henvise til andre skrivelser, hvori det blev understreget, at det var gardens opgave at holde Slotspladsen ryddelig ved opløb.¹⁰ Og Moltke påberåbte sig en rådstueplakat

af 5. oktober 1767 dikteret efter kongelig befaling, hvori det hed, at *"alle Ober- og Under-Officerer paa deres Vagter, samt Gemene paa deres Poster skal skaffe sig den tilbørlige Respect; dog at alle forud advares, ei at modsætte sig dem, hvad de Vagthavende eller Skildvagter efter deres Instrux dem befale, men dem med tilbørlig Respect adlyde"*. Det var med andre ord ikke helt klart, hvem der forvaltede voldsmonopolet.

Flytter vi blikket fra episoden ved Slotspladsen til mere generelle træk i vægternes gerning, er det tydeligt, at ordenshåndhævelsen udgjorde en betydelig del af deres virke. Nok var det et evigt tilbagevendende problem, at renovationsvognene var forsinkede, når de om natten skulle bringe byens lort af vejen, hvilket vægterne konstant klagede over.¹¹ Nok var der en del at se til med at holde lygterne tændte og i orden. Nok skulle der holdes et vågent øje med ildebrande. Og nok skulle der råbes klokkeslæt og synges vægtervers. Men det var i det natlige opsyn med deres medborgere, at tyngdepunktet i vægternes i en vis forstand modsætningsfulde arbejde lå. Det var her, der skabtes grobund for konflikter. Vi så, hvorledes Fædder understregede, at vægternes arbejde gjorde dem forhadte af byens befolkning. Men nogen skulle jo gøre det beskidte arbejde med at holde orden i gaderne – og det var nødvendigt, at man ikke viste blødsødenhed. Hvis vægterne var et *"groft og ubehøvet folk"*, hang det sammen med, at man skulle være ganske tykхудet for at klare jobbet. Vægterne var ikke populære, og arbejdet var dårligt lønnet. Det var da heller ikke nemt at skaffe duelige folk.¹² Og ifølge en skribent var det tilsyneladende endnu sværere at skaffe vægtere, der kunne synges: *"Det er en Jam-*

mer at høre alle de ynkelige Toner, som Vægterne istemme om Aftenen. Den ene snøvler, den anden tuder, den tredje har ikke en Tone i Livet, en gølper, en anden kvækker som Frøen, nogle raabe saa hæst og sagte, at man ikke kan høre dem, og en Del hyle saa erbarmelig, som om de sang paa det sidste Vers".¹³ Også Holberg brokkede sig over, at vægterne skrydede som æsler i stedet for at synge.¹⁴

Det var den del af byens borgere, der ejede fast ejendom, der skulle betale for vægterkorpsets opretholdelse gennem afgifter. Efter et nøje udregnet skema fastsattes afgiften i forhold til størrelsen af ejendom. Det var i øvrigt vægterne selv, der skulle indkradse vægterafgifterne i deres respektive gader. En gang om ugen gik vægteren så fra dør til dør i sin gade for i praksis at indkræve sin løn. Den lå på dette tidspunkt på 1 rigsdaler om ugen.¹⁵ Vægterne var i princippet borgernes egne opsynsmænd og eget vagtværn. Siden middelalderen havde man haft folk til at våge ved portene og voldene og holde orden i gaderne om natten. Men med gadebelysningens indførelse i slutningen af 1600-tallet formaliseredes vægtergerningen og korpsets opretholdelse. Vægterne skulle aflægge borgered og sværge, at de ville passe deres vagt "trolig, flittig og uden Svig". Hver dag samledes vægterne ved rådhuset – sidst på eftermiddagen om vinteren, først på aftenen om sommeren – til mønstring og opråb hos vægterløjtnanten. Herfra blev de sendt ud på deres poster rundt omkring i byen. Vægternes øverste overordnede var politimesteren, til hvem vægterinspektøren og vægterløjtnanten hver morgen skulle aflægge rapport, om hvad der var hændt ude i gaderne om natten. På tidspunktet for episoden på Slotspladsen bestod vægterkorpset som nævnt af 104 vægtere.

Vægterne blev af bystyret ekviperet med en læderkabuds på hovedet, en mørkeblå uniformsjakke med blå krave og et gult bælte om livet. Dertil var vægterne udstyret med en fløjte, der anvendtes til at påkalde andre vægtere og til at blæse alarm ved brand. I en taske bar de forskellige remedier til vedligeholdelse af tranlamperne. De var bevæbnet med en morgenstjerne og desuden udstyret med en stok med en jernpig forenden. Den brugtes både til at stå bedre fast i glat vejr og til at pirke til trannen i gadelamperne. Med sig havde de også en lille nødlygte, der skulle bruges til antænding af tranlamperne. For at vægterne skulle tage sig nogenlunde præsentable ud, blev der i 1765 indgået en kontrakt med amtskirurgen om, at vægterne hver uge skulle indfinde sig hos ham til en barbering.¹⁶

Nattens sammenstød

Sammenstødene mellem vægterne og byens befolkning er utallige op gennem 1700-tallet. Alt fra mindre drillerier fra gadedrengenes side og værthusslagsmål mellem vægtere og gæster til egentlige opløbslignende konfrontationer og planlagte angreb på vægterne. Risikoen for overfald var endda så stor, at Københavns politimester på et tidspunkt befalede, at vægterne om natten altid skulle færdes to og to, for "ellers er de i aller største Fare og maa hver Nat vente sig at hengive og opofre deres Blod for Stadens Sikkerhed, thi onde Mennnesker hade og eftertragte dem grummelig, fordi de afværge og hindre deres onde Forsæt, have derfor maattet afbanke mangen og bragt ham til Arrest og Straf, hvilket onde Mennnesker tænke dem efter og søge at hævne sig".¹⁷ På grund af hyppige sammenstød

med især matroser søgte politimesteren desuden om, at vægterne måtte få indsat en jernkalot i deres kabudser, for at afbøde de mange slag, de fik i hovedet.¹⁸ Tilbage i 1701 var et sammenstød endt i mord. Biskob Bircherod skriver i sin dagbog: "*I Kiøbenhavn blev en af Stadens Vægtere om Morgenens tidlig af en Vovehals, med hvilken han kom i Klammeri, kast ud i Vandet og druknet*".¹⁹ Flere mord skulle snart følge.

Hvis vi alene ser på perioden omkring opløbet ved Slotspladsen findes en del eksempler på nattens små sammenstød. Fragmenter af talrige episoder findes i politiets arkiver: En mand bliver fundet sovende i en sandkiste og bragt til rådhusarresten af vægterne. Under vejs er han "*balstyrisk*", river vægterne i ansigtet og lover at hævne sig på dem, når han bliver løsladt. En murersvend laver spektakel i Lille Kongensgade. Vægteren beder ham gå hjem, men angribes med slag i ansigtet og i brystet – endda så hårdt, at vægteren spyttede blod til kl. to om natten, som han forklarer. En anden murersvend forsøger at vriste sin kammerat fra vægteren. Der blæses i fløjten, og andre vægtere kommer til. Murersvendene arresteres. Tre personer kommer i klammeri med en vægter et andet sted i byen. De forsøger at tage hans morgenstjerne fra ham. En anden vægter kommer til hjælp. De tre ballademagere tager den hjælpende vægters kabuds og smider den på gaden. Den ene af de tre arresteres, de to andre undslipper. En anden aften angribes en vægter af en hyrekusk i Skt. Gertrudsstræde. Kusken brokkede sig – "*bandede og skiældte*" – over, at klokken endnu ikke var ti, da vægteren havde råbt ti. Kørende i sin vogn havde kusken pisket vægteren "*om Ørerne og i Ansigtet*", hvorefter kusken

sprang ned fra vognen, angreb vægteren, rev hans kabuds af, greb efter hans fløjte og bed ham i fingeren.

Under et klammeri i Nyhavn mellem ti-tolv skibsfolk, hvor en skipper med hvid paryk får nogle slag "*i Næse og Mund*", forsøger en vægter at dæmpe gemytterne. Vægteren angribes, og hans morgenstjerne knækkes. Senere angriber tre andre skibsmænd en vægter, der bliver slået og kastet ned på jorden, så han "*blev blodig*". Tre beskænkede skræddersvende vil tage morgenstjernen fra en vægter. Der fløjtes, andre vægtere kommer til og bringer de tre i arrest. En vægter bliver på sin post overfaldet af tre af den preussiske gesandts tjenestefolk. Flere vægtere kommer til, og slagsmålet intensiveres. En soldat kommer gående i Vognmagergade og siger: "*Du, som råber i Aabenraa, du skal få en ulykke*", hvorefter han griber fat om vægterens morgenstjerne og slår kabudsen af ham – "*samt anstillede sig meget Disperat*". Soldaten skulle have gjort det samme flere gange før, og vægterne var derfor bange for ham.²⁰ Som det fremgår, var det en yndet sport at vriste morgenstjernen fra en vægter. Også kong Christian 7. havde efter sin tronbestigelse i 1766 på en af sine svireture i byen hjembragt en morgenstjerne som trofæ til slottet.²¹

Nu skal man ikke tro, at vægterne var forfulgte uskyldigheder, der uden grund blev overfaldet af voldelige borgere. Og man skal ikke glemme, at vægternes morgenstjerne med dens pigge var et dødbringende våben. Der findes historier om folk, der måtte lade livet efter at have fået slag over nakken med morgenstjernen.²² Også stokken med dens jernpig i enden var et brugbart våben, der ikke sjældent kom i anvendelse. Hospitalsjournaler fra perioden fortæller om man-

ge forskellige sår og læsioner fremkaldt af vægterstokkene.²³ Efter bataljen ved Slotspladsen havde Moltke således også påpeget, at vægternes fremfærd var alt for voldsom: *"Man skulde tænke Vægternes Forretning ved et Opløb bestod meer deri, at slaae Folk uden Forskiel Arm og Been i tu, end at stille og hemme Opløbet"*. I et forhør sagde han, at han ikke mente *"at have gjort for meget eller Uret, fordi Vægterne, som skulde holde Styr paa Pøbelen, her opførte sig værre, end Pøbelen, som paa ingen Maade insulterede ham, eller Vagten"*.

Selv om konfrontationerne på gaden kunne være nok så voldsomme, ja dødelig alvor, var vægterne ikke sjældent til grin i de højere cirkler. Gadekampene mellem vægterne, deres plageånder og prügelnaber kunne endda danne forlæg for komedier ved hoffet. På samme måde som bønder blev vægterne set som komiske figurer. I et brev fra begyndelsen af 1700-tallet fortælles det, at man til kongens fødselsdag havde opført en komedie, der handlede om en aktion, hvor tolv vægtere havde slået løs på nogle folk, der gjorde sig lystige på gaden. Det havde især været lattervækkende, at en meget tyk mand med en udstoppet pukkel havde fået flest tæsk.²⁴

Vægternes arbejde gav i sig selv anledning til sammenstød. Det var vægterne, der skulle transportere de allermest beskænkede af byens indbyggere til rådhuset. Det skete ved, at den fulde blev fastspændt med en rem – det gule bælte, der var en del af vægterens uniform – til en stige, hvorefter vægterne tog stigen på skuldrene og bragte drukkenbolten til arresten. Det foregik ikke sjældent under stor opmærksomhed og med et følge af nysgerrige efter vægterne med stigen. Der var uden tvivl en del brutalitet for-

bundet med disse opbringninger på samme måde, som når byens fattigfogeder – stodderkongerne – under vild tumult pågreb tiggere i gaderne for at sætte dem i varetægt. Og faktisk var vægterkorpset også forpligtet til at assistere stodderkongerne – enten når de skulle bruge ekstra kræfter til deres arrestationer, eller når byens beboere angreb dem.²⁵ I 1789 overtog vægterne i øvrigt stodderkongernes arbejde med at holde skik på tiggerne. Det har helt sikkert ikke øget vægternes popularitet.

Ud over ordenshåndhævelsen skulle vægterne stå til rådighed ved andre arrangementer, der kunne give anledning til misstemning mod dem. På torvedage skulle de bistå opsigtsbetjentene uden for portene, når bønder ankom for at sælge deres varer i byen. Vægterne skulle om aftenen og natten holde øje med alle varer, der transporteredes i gaderne og undersøge, om der var betalt afgifter af dem, og om der var tale om hælervarer. Hvis vægterne konfiskerede ufortoldede varer, fik de lov til at beholde en del af det beslaglagte. Dette incitament kan nemt have fået vægterne til at være ekstra ihærdige med at undersøge folks habengut. Men også mistro fra vægternes side mod bestemte befolkningsgrupper kan have været udgangspunkt for arrestationer i forbindelse med varetransporter. Vægterne og matrosernes evige kollisionskurs var således nok årsag til, at en vægter i 1779 arresterede en matros, der ved nattetide kom gående med en flise. Ved et efterfølgende forhør viste det sig dog, at matrosen havde fået flisen på ærlig vis af en porcelænshandler.²⁶

Det var også vægterne, der skulle danne vagtværn ved henrettelserne på skafottet ved Amagerfælle. Og det var vægterne, der skulle holde tilskuerne

Fig. 4. En lovovertræder føres rundt i Den Spanske Kappe af to vægtere. Illustration fra John Howard: *Appendix to the State of Prisons, 1784.*

lidt på afstand ved kagstrygningen – den offentlige piskning af prostituerede. Arrestation af prostituerede hørte også til vægternes opgaver – på samme måde som den almindelige sædeligheds opretholdelse gjorde. Hvilket betød, at vægterne ikke sjældent måtte opbringe par, der i offentlighed havde ”legemlig Omgængelse”.²⁷ Det var også vægterne, der eskorterede de folk, der var dømt til at bære den spanske kappe.

Men vægterne kunne også selv blive idømt den spanske kappe som straf for forseelser. Havde en vægter eksempelvis begået den ikke ualmindelige brøde at sove på sin post, kunne han straffes med dagligt at skulle bære den spanske kappe i et par timer i de gader, hvor han havde sin post.²⁸ Druk var også en ofte forekommende forseelse, der sendte vægtere i kappen. I februar 1781 klages over, at en af vægterne i Borgergade er meget efterladende og drikfældig, glemmer at råbe om natten, og ”*undertiden, naar hand skal raabe 9, raaber hand 10 eller 11 medvidere*”. Vægteren lovede

at forbedre sig. Efter gentagne gange at være fundet døddrukken på sin post blev en anden vægter samme måned afskediget og frataget sit borgerskab. Han havde adskillige gange båret den spanske kappe for sine forsømmelser. Og drukkenskaben var ikke kun et problem i tjenesten. Præsten ved Hellig Geistes Kirke klagede således over, at en vægter havde forstyrret en gudstjeneste. I en brandert havde han gået omkring i kirken og fornærmet kirkegængerne. Vægteren idømtes den spanske kappe.²⁹

Denne dobbelthed var undergravende for vægternes autoritet. Det kunne være svært at blive respekteret under nattens ordenshåndhævelse, hvis man i dagtimerne havde gået rundt med den spanske kappe til spot og spe for gadefolket. Vægterne var på en og samme tid en integreret og ringeagtet del af bybefolkningen. De skulle både beskytte og tugte deres medborgere. De skulle både føre dem rundt til ydmygelse i den spanske kappe – og lade sig ydmyge af dem, når de selv havde forset sig og måtte tage en tur i kappen. De skulle vove over borgerne og værne dem mod ild og overgreb. Vel at mærke de samme borgere, der for en stor dels vedkommende foragtede dem.

Det har sikkert også været en kilde til irritation for mangen en borger eller håndværker at se deres vægterpenge gå til dovne og fulde vægtere. Derfor skulle der ikke meget til, før irritationen fik stemme. Som bekendt skulle vægteren selv indkræve vægterafgiften hos borgerne i sin gade. Også dette ugentlige møde mellem vægteren og den afgiftsbetalende borger kan have været kilde til spændinger. Der findes da også adskillige eksempler på borgere, der nægtede at betale deres afgift til vægteren. Dertil var der de ikke sjældne tilfælde af hævn

mod vægterne for tidligere arrestationer. Havde man set sig gal på en vægter, vidste man til enhver tid, hvor man kunne finde ham. Vægteren havde sin faste post og sin faste rute. Det var bare at møde op i gaden om aftenen, så kunne man atter stå ansigt til ansigt med den mand, der måske tidligere havde bundet én til en stige, havde ransaget ens bagage, havde besværet én på en druktur og så videre. Alt i alt var vægtergerningen forbundet med adskillige gnidninger og modsætningsfulde gøremål.

Gammelt nag

Man skal naturligvis være varsom med at se de omtalte sammenstød som et billede på, at vægterne og byens befolkning lå i evig krig med hinanden. Men noget kunne tyde på, at den gemytlige vægter, der synger sine vers, er en senere tids romantiserede stereotyp. I en pamflet fra 1770'erne hedder det slet og ret, at vægterne er upålidelige.³⁰ Pamfletten er skrevet som en samtale mellem en rejssende, en officer og en borger i København. Det er borgeren, der leverer skuds-målet mod vægterne. De er ikke bare upålidelige, men også dovne. De skjuler sig, når nogen råber om hjælp. Man kan snildt gå op og ned ad adskillige gader uden at møde en vægter. Årsagen er, at de alle sidder og drikker og spiller kort på værtshusene. Eller også sidder de hjemme hos sig selv og hygger sig. Kun tvungent går de af og til ud på gaden og gør deres vægterråb. Samtidig er vægterne nogle grove typer. Borgeren fortæller, at han engang havde spurgt en vægter om klokken. Vægteren for op og spurgte, om han gjorde nar. Og snart havde vægteren med sin fløjte pebet nogle af sine kammerater sammen. Med vold og magt

havde de slået borgeren til rådhuset og smidt ham i fangehullet. Hvad værre er: Klager man over behandlingen, er det altid vægteren, der står til troende – uanset hvor groft han har optrådt. *"Nej, da er de Militaire honettere"*, indskyder officeren, *"de hverken skiælder, støder eller slaar en Arrestandt, og have lært at gjøre Distinction imellem Folk, naar og een bekiendt brav Mand har noget at klage paa Soldatens Opførsel staaer han til troende og antages ingen loustridig Eed. Ellers har Vægterne iblandt faaet mange gode Skrup, heldst af Officererne, men een Deel af dem fortiender"*. Lidt videre i teksten antyder borgeren, at vægterne er bestikkelige. Eksempelvis giver fiskekællingerne ved Gammel Strand vægteren kassevis af fisk for at se den anden vej, når de handler med fisk uden for den tilladte handelstid. Vægteren kan så få sig en klækkelig ekstraindkomst ved at videresælge fiskene.

Vægternes sideindtægter var ingen hemmelighed, og det var almindelig kendt, at vægterne kunne bestikkes. I vægterforordningen af 1683 hedder det endda, at hvis urostiftere, når de står for at blive arresterede, *"vil give Vægterne Drikkepenge for at komme løs, maa de dem annamme og dog ej forskaane dem, at de jo blive arresterede"*.³¹ I et senere reskript – 12. april 1728 – hedder det, at vægterne skal have attester fra sidste arbejdsgivere – civile eller militære – for at bevise, at de *"i deres Tjeneste sig troligen og vel have forholdet"*, fordi man af erfaring ved, at *"Tyverie og andre grove Excesser ofte om Nattetider begaaes ved Collusion [hemmelig aftale] af Vægterne"*. I en anden og senere sammenhæng insinuerer en skribent, at vægterne også modtager penge fra de prostituerede for at se den anden vej, når der trækkes på

gaden.³²

Er det en tilfældighed, at vægternes og officerernes behandling af borgerne sammenlignes i den omtalte pamflet? De mange officerer i garnisonsbyen København var ikke just populære. Men pamfletskriveren mener tydeligvis, at vægterne er værre. Og tilsyneladende er officererne langt bedre end vægterne til at skelne mellem skikkelige folk og pøbel. Hvor om alt er, kunne forholdet mellem vægtere og officerer være temmelig anstrengt. Det vidner episoden ved Slotspladsen om. Det var dog langt fra det eneste sammenstød mellem militære og vægtere. I pamfletten fortælles det således også, at vægterne ikke sjældent får nogle fortjente skrub af officererne. Op gennem 1700-tallet røg vægtere og officerer i totterne på hinanden ved adskillige lejligheder.³³ Og netop i livgarden havde man tradition for animositet over for vægterne, der resulterede i mange overgreb. I året før begivenhederne ved Slotspladsen fandt et andet sammenstød sted mellem vægtere og officerer fra livgarden.³⁴

En aften var seks-otte officerer kommet gående ved Holmens Kanal, da de overfaldt en person med skældsord og *"giorde endeel Støj og Allarm paa Gaden"*. En vægter kom til, men blev skældt hæder og ære fra og endda truet med officerernes kårder. Vægteren fløjtede efter assistance. Flere vægtere ankom, og konflikten tog til. En person kom hen til stedet og hev en jagtpisk frem fra kjo-len. Med piskan slog han flere gange en vægter tværs over ansigtet. Vægteren forsøgte at gribe ham for at arrestere ham, men officererne rev ham fra vægteren. Med deres kårder truede officererne flere vægtere til at ligge død på gaden. Kongelig løber Frederik Pontoppidan –

manden med piskan – forklarede at være kommet gående og havde set officerer og vægtere i disput. Pontoppidan kendte nogle af officererne og sagde, at de ikke skulle befatte sig med vægterne; *"thi de høstede intet andet end Grovhed"*. En vægter vendte sig og løftede sin morgenstjerne mod Pontoppidan. Som forsvar havde han givet vægteren nogle slag med sin pisk. Blandt officererne havde løjtnant Gyldenskjold fra livgarden været til stede. Det var ham, der efter sammenstødet ved Slotspladsen havde provokeret nogle vægtere og betjente i Store Færgestræde. En måned senere kom en vægter og en skildvagt i øvrigt i klammeri ved Nyhavn. Skildvagten tog vægterens morgenstjerne.³⁵

I en af sine skrivelser i forbindelse med episoden på Slotspladsen havde vægterinspektør Pløen nævnt, at vægterne *"næsten alle ere Folk, som førend de bleve Vægtere have tient ved Hans Kongelige Majesæts Søe- og Land-Etat, ja nogle endog ved Liv-Vagten, og alle med behørig Afskeeder om deres Skikkelighed forsynede"*. I garderne og matrosernes øjne var det tilsyneladende forbundet med ærestab at lade sig hverve til vægter. Når man i så vidt et omfang lå i strid med folk, der tidligere havde hørt til ens egne, må der have ligget dybe æresmæssige implikationer bag. Vægterne blev betragtet som frafaldne. I ældre skrifter ses vægtere i nordtyske byer således også at figurere på linje med bødler, stodderkonger, stokkeknægte, natmænd og prostituerede.³⁶ Det vil sige blandt de folk, der ikke levede som en del af byfællesskabet. Folk uden ære.

Fjendskabet mellem garderne og vægterne gik langt tilbage. I 1714 havde et mord gjort sit til at skærpe fronterne. Vægter Gudman Henrichsen var blevet

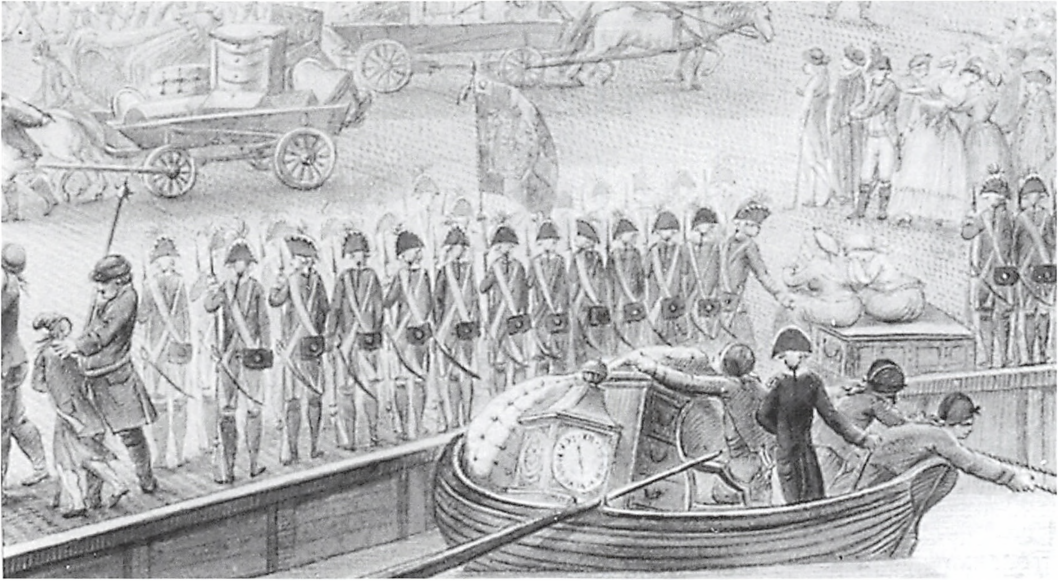

Fig. 5. På dette udsnit af C.F. Stanleys billede af Christiansborgs brand i 1795 ses både en vægter og en deling gardere i samme situationsskildring. En række livgardere er opstillet med ryggen til kanalen, mens vægteren yderst til venstre er i gang med at fjerne en gadedreng.

"uskyldigen ihjelslaget paa sin Post og i sin Function" af en løjtnant Hansen af livgarden. Den daværende politimester var meget opsat på at få officeren dømt og straffet eftertrykkeligt. Han skrev til regeringen for at bede om at få officeren dømt til de *"saa ofte uretferdigen og voldeligen overfaldnes Trøst"*. Det var altså dels et eksempel, der skulle statuere, dels en hævn for en lang række uretfærdigheder og overgreb begået mod vægterne og andre af byens embedsmænd. Desuden bad politimesteren om, at man nedsatte en domstol, der især kunne behandle de hyppige overgreb på byens embedsmænd. Politimesteren ønskede en *"vis og bestandig Ret"*, hvor man straks kunne igangsætte indstævninger, vidneafhøringer og eksekvere hurtige domme i de mange sager om vold mod byens embedsmænd. Det var ikke kun vægterne, det gik ud over. Også torvemesteren (der skulle holde orden blandt handlende og

kunder på byens torve), politibetjentene og fattigfogederne blev jævnlige overfaldet rundt omkring på byens gader, pladser, torve, kirkegårde og ved stranden.

Med hensyn til løjtnant Hansen, der havde slået vægter Henrichsen ihjel, havde vægterne taget sagen i egen hånd. Den afdøde vægters enke havde samlet et tæskehold, der skulle gennembanke officeren og nogle af hans kammerater, der havde været indblandet i sagen. En trompeter og et par officerer havde fået et lag tæsk.³⁷ En lang og indædt strid var konsolideret. I årene efter fortælles således om flere drabelige overfald på vægtere og endnu en vægter, der slås ihjel af livgardister. Vægtere blev til stadighed forulempet og angrebet og klagede over, at livgardisterne jog dem om natten. I samme periode udviklede et værtshusslagsmål sig til et regulært slag i gaderne mellem vægtere og militære.³⁸ Slaget på Slotspladsen var altså den foreløbige

kulmination på et langvarigt fjendskab.

Personstrid

Episoden ved Slotspladsen adskiller sig dog fra de foregående sammenstød mellem vægtene og livgardere. Dels fordi pøblen inddrages som en indirekte aktør, dels fordi konflikten antager karakter af en disput mellem politimesteren og livgardeofficeren. Det er ikke et simpelt slagsmål mellem et par vægtene og nogle fulde eller ærekære officerer. Det er et sammenstød med dybe territoriale, æresmæssige og sociale implikationer. Under de efterfølgende forhør, aflæggelse af diverse erklæringer og foranstaltning af forskellige undersøgelser udmøntes selve konflikten i en egentlig personstrid mellem politimester Fædder og løjtnant Moltke. Pøbel og vægtene reduceres til statister. Faktisk havde konflikten også fået konsekvenser på allerhøjeste niveau. Da geheimeråd Ove Høegh-Guldberg i timerne efter opløbet efterkom Fædders ønske og udstedte en arrestordre mod de to livgardeofficerer, fik den magtfulde mand sig en fjende. General von Eichstedt, der indtil da havde støttet Høegh-Guldberg, tog det meget ilde op, at to officerer var blevet arresteret af politimesteren. Det var krænkende for den militære ære. *"Siden efter hadede de hinanden af ganske hjerte"*, som en samtidig iagttagelse bemærkede. I resten af Guldberg-styrets tid var der kold luft mellem de to magtfulde mænd.³⁹

Sagen kompliceredes yderligere af, at selvom politimesteren repræsenterede bystyret var han i udgangspunktet ansat af kongen. Det var derfor, at Fædder gik direkte til kongefamilien – d.v.s. Guldberg – for at beklage sig. Da sagen stod foran sin afslutning forfattede de to

opponenter, Fædder og Moltke, hver sin opsummerende skrivelse. Rygterne løb i byen, at Fædder havde afgivet en ikke helt sandfærdig beretning om begivenhederne, da han havde aflagt sin mundtlige forklaring for Guldberg på Fredensborg Slot umiddelbart efter tumulterne på Slotspladsen. Derfor var det magtpåliggende for Fædder at vise, at han på ingen måde havde ændret forklaring, og at han havde udført sit embede loyalt, redeligt og samvittighedsfuldt. Med en bemærkning om, at han *"til ydermer Beviis og Oplysning at ieg ikke allerunderdanigst har rapporteret noget, hvorved det mit Embede saa naadige allerhøjeste tiltroende, i nogen maade skal kunde give ringeste Anstød"* vedlægger han rapporter og beedigede attester, der skal understøtte hans forklaring. Desuden lægger han vægt på at forklare, at det aldrig har været hans *"Tankesæt at bringe noget Menniske i fortrædelige Omstændigheder, hvor mit Embede det ikke nødvendigt udfordrer"*. Han har således ikke søgt – og vil ikke søge – nogen *"personel Satisfaction"*. Men, fortsætter han, det er nødvendigt for en politimester i kongens residensstad at kunne håndhæve den med hans embede forbundne myndighed. Og det er altafgørende, at han står til troende i sit embedes udførelse. Dermed berøres den klare knægtelse af hans autoritet, som Moltkes opførsel havde medført.

Moltke indleder sin afsluttende skrivelse med en bemærkning om, at det i sig selv er slemt nok, når pøblen laver opløb og *"viser sin tøyelløse Hengivenhed til at gjøre Uorden, og at forstyrre den offentlige Roe og Sikkerhed"*. Endnu værre er det dog, når de, der skal holde pøblen i tøjlerne selv begår voldsomheder. Men det var nøjagtig, hvad der var sket den

1. september. Og ofrene for vægternes vilkårlige vold havde i stort antal beklaget sig til Moltke. Det var alle *"Personer, som er langt fra Pøbelens Classe, som ikke paa mindste Maade har meleret sig i Opløbet, og som har skyttet sig selv"*. Tidligere havde Moltke sagt det samme – vægterne var uhørt voldelige og var ikke i stand til at kende forskel på folk. De territoriale og beføjelsesmæssige dimensioner udgør også et væsentligt element i Moltkes skrivelse. Han mente, at vægterne burde have besat Holmens Bro og Højbroen fra byens side, allerede da opløbet i Store Færgestræde trak op. På den måde havde man kunnet forhindre pøbels indtrængen på Slotspladsen. Men i stedet havde vægterne været så *"ublue og forvovne"* at jage pøblen fra Store Færgestræde og ind på Slotspladsen – og hvad værre var: Forfulgt dem langt ind på Slotspladsen.

Hvor langt ind på Slotspladsen vægterne egentlig var kommet, herskede der delte meninger om. Flere vægtere havde under forhøret understreget, at de dårligt nok havde været inde på selve Slotspladsen. En vægter havde sagt: *"... ikke længere end enden af Brædderne paa Højbroen"*. Andre sagde, at sammenstødet med skildvagten var sket mellem broen og trottoiret eller *"neden for Trotoiret ved Broen"*. Som vi har set var vægterne i den tro, at de ikke havde ret til at komme ind på Slotspladsen og havde derfor undladt at fortælle noget om det ved de første forhør. Under andre forhør af gardere og vidner bruges også en del tid på at fastlægge, hvor langt inde på Slotspladsen vægterne egentlig havde været. Det var altså af stor betydning for placeringen af ansvar, forseelse og eventuel straf. Moltke kunne henvise til, at loven definerede alt, hvad der lå inden for gra-

vene som hørende til *"Kongens Huus"*. Og det område var hans domæne. Og straffen for en forseelse var stadfæstet i Danske Lov og var ikke til at tage fejl af: *"Hvo som bestiger Kongens Huus, Grave, eller Planker, eller som Port er for, miste sit Liv"*.⁴⁰

Men alt dette kunne være undgået, hvis bare vægterne var blevet ordentligt instruerede, skriver Moltke. Han går altså direkte efter Fædder som den egentlige skurk. Afslutningsvis går Moltke et skridt videre og stiller spørgsmålstegn ved Fædders redelighed. Under forhørene var det adskillige gange blevet forklaret, at pøblen havde kastet med sten fra Slotspladsen over kanalen mod politi og vægtere på den anden side. Fædder selv var som bekendt blevet ramt. Men faktisk havde flere vidner også forklaret, at der også var blevet kastet med sten mod Slotspladsen fra bysiden af kanalen. *"Men Spørgsmaalet, hvorfor det ene og ikke det andet er blevet tilført Protocolen, ved ieg ikke at besvare"*. Tilsyneladende dækkede Fædder over, at hans egne vægtere havde kastet med sten fra bysiden ind mod folk på Slotspladsen. Det havde flere vidner kunnet bekræfte. Alt ansvar for opløbets eskalerende forløb tillægges således Fædder. Og i den efterfølgende behandling af sagen havde Fædder manipuleret og fortiet. Det var hårde ord.

Det var påstand mod påstand. Moltke mente, at han var blevet fornærmet af både vægterne og politimesteren, der havde talt til ham i en *"overmaade grov Tone"*. Også Moltkes overordnede understregede vægternes *"strafværdige Opførsel og Grovhed"* imod Moltke, der på sin side havde handlet koldblodigt og dermed undgået at tingene udviklede sig yderligere. Alle burde være glade for, at

det ikke havde været en mere temperamentsfuld officer, der havde haft vagt den aften, mente man. Politimester Fædder mente på den anden side, at Moltke havde set stort på hans beføjelser og hånet ham ved at formene ham adgang til Slotspladsen. Desuden havde han beskyttet en oprørske pøbel og hindret lov og orden. Moltke slog derimod på, at de kongeliges sikkerhed – og ikke mindst hendes kongelige højhed prinsesse Charlotte Amalies nattero; den eneste kongelige, der var til stede på slottet under optrinnet – gik foran alt andet, og at det derfor var hans pligt at afvende enhver form for tumult på selve Slotspladsen.

Som nævnt var det overordnet set også en konflikt mellem bystyret (politi og vægtere) og statsmagten repræsenteret ved garderne. Det var en konflikt om hævding af det legitime voldsmonopol i en by, der dels var præget af et selvbevidst – om end politisk stækket – styre, dels af det forhold, at den var residens for den enevælde konge. Men konflikten udfoldede sig som en territorial strid med to ærekære herrer som frontfigurer – og der er ingen tvivl om, at det personlige spillede en afgørende rolle. Fædder var en ualmindeligt upopulær skikkelse i København.⁴¹ Han havde i årevis forvaltet sit embede særdeles ringe, og Moltke spillede uden tvivl på den folkelige modvilje mod politimesteren. Det var derfor alvorligt, at Moltke ikke alene havde tilsidesat Fædders charge, men tillige ydmyget ham for øjnene af pøblen. Det var ærekrænkende. Ud over den personlige ydmygelse havde Fædders myndighed lidt skade. Når en garderofficer gik i rette med politimesteren ved et stort opløb, hvor pøblen var samlet, var det en klar underminering af politimesterens magt. Det kunne ikke andet end skade politiets

omdømme og autoritet.

Nye instrukser

I vægterforordningen fra 1683 og de efterfølgende supplement, instrukser og plakater understreges utvetydigt, at det er borgernes egen skyld, hvis de kommer til skade, når vægterne skal holde orden i gaderne. Kom man i vejen for en vægter, måtte man selv tage konsekvenserne. Den enkelte borger skulle *"ligge paa sin Gierning, og Vægterne derfor ei noget lide, men være frie for al Tiltale"*. Men i en instruks udsendt et par år efter slaget på Slotspladsen ændrer formuleringerne sig.⁴² Heri hedder det: *"Det skal Vægterne hermed alvorligen være anbefalet, at de med Beskedenhed begegne [gendriver, imødegår] alle Folk, og med Gode styre til rette og forhindre Klammerie, Mord og Tyverie af yderste Ævne, og ikke, uden de personlig anfaldes, nogen med Hug og Slag begegne"* (§ 8). Det indskræpes altså vægterne at fare med lempe og ikke bruge unødigt magt. Desuden er instruksens forsynet med en paragraf (14), der handler om forholdet mellem livgarden og vægterne. Almindelige soldater og matroser, der træffes i gaderne efter tappenstreg uden frihedstegn, skal af vægterne bringes til nærmeste vagt eller i arrest. Men skulle det hændes, at nogen fra den kongelige livgarde *"skulle foretage sig noget utilladeligt paa Garderne om Natten, da maa de ikke paa andre Steder, end til Garder-Kasernerne afleveres"*. I forbindelse med udsendelsen af instruksens forøgedes vægternes antal i øvrigt fra 104 til 142.

Det er måske for vidtgående at se disse ændringer som en direkte konsekvens af episoden ved Slotspladsen. Men det giver god mening at se instruk-

sen af 1784 som et forsøg på at komme gamle spændinger og misforståelser til livs. Derfor adresseres forholdet mellem vægterne og garden helt eksplicit. Instruksen viser desuden, at man var klar over de potentielle konflikter, der lå i vægternes gerning og deres ikke altid fintfølelse udførelse af den. Tre år tidligere var spændingerne brudt ud i lys lue – foranlediget af en italiensk taskenspillers besøg på en billardsalon.

Efter utallige afhøringer af vægtere og gardere, erklæringer og skriven frem og tilbage mellem de forskellige myndigheder og personer blev hele sagen i midten af oktober henlagt. Sagen fik ingen konsekvenser for de medvirkende. Fædder havde som nævnt længe været en ildeildt skikkelse i byen, og begivenhederne den 1. september cementerede bare det gængse indtryk af en uduelig og rethaverisk politimester. Selv stats- og udenrigsminister A.P. Bernstorff gav ved en senere lejlighed udtryk for samme opfattelse. I forbindelse med et større opløb i 1787 skrev ministeren om Fædder: *"Den nuværende politimester i København er ganske uduelig; at lade ham have afgørende myndighed er som at give et fire-års barn en kniv i hånden"*.⁴³ Året efter trådte Fædder tilbage som politimester p.g.a. alder, men blev i stedet indsat som borgmester; en stilling, han i sin tid var blevet lovet ved en nepotistisk studehandel med Høegh-Guldberg.

Werner von Moltke, der i en alder af 19 år havde indtrådt i livgarden som sekundløjtnant, gik en glørværdig karriere i møde. Ni måneder efter kampen med vægterne dimitterede han fra livgarden og blev opvartende kammerjunker hos prinsesse Charlotte Amalie – samme prinsesse, som han i en af sine forklaringer havde nævnt som sin vigtigste op-

gave at beskytte. Blev Moltke på denne måde belønnet for sin indsats over for vægterne på Slotspladsen? Senere blev han amtmand i Roskilde, derefter stiftamtmand i Ribe og til sidst overpræsident i København. Han endte som et højt dekoreret medlem af adskillige direktioner, forsamlinger og kommissioner. Han døde i 1835.

Nogle af deltagerne i opløbet var blevet arresteret og stillet for en dommer. Eksempelvis kræmmersvend Paul Heinrich Schatt, der havde kastet en sten på muren af det hus, hvor Pinetti logerede, *"formodentlig i den tanke at træffe Vinduene"*.⁴⁴ Han blev arresteret og stillet lovens hårdeste straf i udsigt. Men hans bror, der var tolder i Køge, gik i forbøn for ham. Han henvendte sig til Kancelliet og forklarede, at Paul Henrichs 70 år gamle mor var sat i yderste sorg og bedrøvelse over hele sagen. Og hvis han skulle afstraffes efter lovens yderste strengthed, *"vil ej hun alene før Tiden lægges i Graven af Græmmelse, men det vil blive endog hans Søkende, der alle have skikket sig vel, til største Sorg, Spot og Vanære"*. Af medlidenhed med *"denne bedrøvede Familie"* formildede Kancelliet Paul Henrichs straf og lod ham betale en bøde og sidde otte dage på vand og brød i Rådhusarresten.

Episoden på Slotspladsen kan ved en overfladisk betragtning ses som blot endnu ét i rækken af opløb i 1700-tallets København. Men begivenheden dækkede over komplicerede sammenhænge og uafklarede magtforhold. Politimesteren var ansat af kongen til at opretholde ro og orden i kongens by og arbejdede i det daglige tæt sammen med bystyret. Politibetjentene var ansat af politimesteren til at holde skik på byens befolkning,

mens vægterne sorterede under samme politimester, men blev betalt direkte af befolkningen og skulle aflægge borgerskabsed til bystyret. Dernæst kom garderne, der var ansat af kongen til at beskytte kongefamiliens liv og ejendom. Alle havde specifikke pligter og rettigheder, der dog overlappede og kunne være i modstrid med hinanden. Sidst, men ikke mindst, var der den københavnske befolkning, der var repræsenteret dels (principielt) gennem bystyret, dels (uformelt) gennem den mængde, der

under ét kaldtes pøbel. Ved episoden på Slotspladsen blev denne sammenfiltrering af relationer og modsætninger stillet til skue. Som en krølle på halen valgte kongen (gennem Danske Kancelli) at ned-sætte en af de pågrebne københavneres straf – og dermed modgå politimesteren. Så godt nok var statens voldsmonopol et faktum, men det udfoldedes i en enevældig stats særdeles sammensatte praksis. Og for en menig københavner har det sikkert ikke altid stået helt klart, hvem der havde magten.

Noter

- 1 Opløbsagen i det følgende er beskrevet i Bent Blüdnikow: *Sladder og Satire. Københavnerliv i 1780'erne*, København, 1988, s. 87-88. Sagens papirer er samlet i Rigsarkivet, Danske Kancelli, Henlagte sager 1773-99 i lægget "Akte ang. Overfald paa Taskenspilleren Pinetti og det deraf fulgte Opløb paa Slotspladsen 1781 1. Septbr.". Heri findes al korrespondance vedrørende sagen, forhør, rapporter, ordrer, redegørelser, indstillinger etc. Alle citater fra forklaringer og forhør i sagen stammer fra papirerne i nævnte læg. Om Pinettis håndgemæng med sine medspillere på værtshuset, se Ulrik Langen: "Taskenspilleren og Den danske Nation. Historien om et slagsmål og et parti billard, der aldrig blev spillet" i *Fortid og Nutid*, 2005:4 s. 243-60. Om voldens aftagen og statsmagtens voldsmonopol se Norbert Elias klassiske værk *Über den Prozess der Zivilisation*, Frankfurt, 1980. Overordnede gennemgange af de mest diskuterede problemstillinger om voldens aftagen findes i Eva Österberg og Dag Lindström: *Crime and Social Control in Medieval and Early Modern Swedish Towns*, Stockholm 1988 og Julius R. Ruff: *Violence in Early Modern Europe*, Cambridge 2001. I sidstnævnte værk henvises i øvrigt til en meget udførlig forskningsoversigt, som Ruff har publiceret på forlagets hjemmeside (<http://www.cambridge.org/uk/catalogue/catalogue.asp?isbn=9780521598941>). Forfatteren takker lektor, ph.d. Jes Fabricius Møller for gennemlæsning og kommentarer til artiklen og museumsinspektør, ph.d. Karsten Skjold Petersen for hjælp med illustrationerne
- 2 *Instruction for Natte-Vægterne i Kiøbenhavn*, 1784.
- 3 Det kongelige Bibliotek: *Manuskriptsamlingen*, Schiønning, journal 1780-81, 1. september 1781 og E. Nystrom (udg.): *Luxdorps Dagbøger*, II, s. 235.
- 4 Politiplakat af 12. maj 1727.
- 5 Om Posthusfejden forløb se Henrik Stevnsborg: "Fra Den store Udfejjelsesfest til Tømmerstrejken: Om førindustriel, folkelig protest i København i sidste halvdel af det 18. århundrede" i *Fortid og Nutid*, XXVIII, 1980, s. 590-94.
- 6 Mere end hundrede år tidligere havde man i krigsartiklerne af 1683 også talt om, at "soldater bør skamme sig over at gøre det, som er den gemene pøbels og drengværk". Pøbel og drenge var synonyme (Schous forordninger 9.3.1683).
- 7 Bent Blüdnikow: "Folkelig uro i København 1789-1820" i *Fortid og Nutid*, XXXIII, 1986, s. 4.
- 8 Henrik Stevnsborg: "Den store Udfejjelsesfest 17.-18. januar 1772. Om førindustriel, folkelig protest i 1700-tallets København" i *Folk og Kultur*, 1981, s. 96 og note 24.
- 9 *Minerva*, februar 1793, s. 274ff.
- 10 Rigsarkivet: Danske Kancelli, Henlagte sager 1773-99, kopi til kammerherre Haxthausen, 13. maj 1775.
- 11 Stadsarkivet: Københavns magistrats arkiv: *Vægtere og kvarterkommissærers rapporter 1771-72*.
- 12 C. Bruun: *Kjøbenhavns historie*, III, 1901, s. 598.
- 13 *Morgen-Posten*, 1788, citeret fra *Illustreret Tidende*, 1888, nr. 47, s. 570.
- 14 Ludvig Holberg: *Epistler*, III, København 1947, nr. 288, s. 331.
- 15 Frederik Thaarup: *Journal og Haandbog for Kjøbenhavnerne*, saavel som for andre der om

- Kjøbenhavns Forfatning søge Kundskab, 1797, s. 48ff.
- 16 J. Davidsen: Fra det gamle Kongens Kjøbenhavn, København 1888, s. 267-68, Hendrik P.S. Stein: Vægteren. Kulturhistorisk Skitse fra Tranlampernes Tid, Aarhus, 1898, s. 12 og Bruun, s. 194-17 Citeret fra O. Nielsen: Kjøbenhavns Historie og Beskrivelse, VI, København, 1892, s. 69.
- 18 Reskript til Københavns magistrat, 12. april 1728.
- 19 Uddrag af Biskop Jens Bircherods historisk-biographiske Dagbøger for Aarene 1658-1708, København, 1846, s. 396.
- 20 Landsarkivet for Sjælland m.m. (LAS): Københavns politiret: 1. protokol, forhørsprotokol 1 1779, nr. 620; 1780, nr. 359 og 566; 1781, nr. 80. Forhørsprotokol 2, 1779, nr. 605; 1780, nr. 117, 370 og 450; 1781, nr. 131.
- 21 Ulrik Langen: Den afmægtige. En biografi om Christian 7., København, 2008, s. 224.
- 22 Stein: Vægteren, s. 13-14.
- 23 Davidsen: Fra det gamle..., s. 267-68.
- 24 Citeret fra Nielsen: Kjøbenhavns Historie, s. 311.
- 25 Reskript af 16. februar 1714.
- 26 LAS: Københavns politi, 1. protokol, forhørsprotokol 2, 1779, nr. 624.
- 27 Se eksempelvis LAS: Københavns politi, 1. protokol, forhørsprotokol 1, 1781, nr. 75.
- 28 E.C. Werlauf: Af min ungdoms tid, København, 1954, s. 118 og O. Nielsen: Kjøbenhavn paa Holbergs Tid, København, 1884, s. 372.
- 29 LAS: Københavns politiret: 1. protokol, forhørsprotokol 1781, nr. 65, 5 og 79; forhørsprotokol 1780, nr. 522.
- 30 [Anonym]: Discours imellem en fremmet Reisende, en Officer og en Borger ved Navn den Tænkende, Handlende 1. Om de høie Priser paa Brød og Fødevahre, 2. Om de Fattiges Væsen, 3. Om Skifter, 4. Om Procuratores Antal for Underretterne, 5. Om Gade Løgter, 6. Om Gade Vægtere, København, 1771.
- 31 Passagen er citeret fra forordningen af 26. juli 1683. Den er gentaget i plakat af 28. februar 1772 og Instruction for Natte-Vægterne i Kiøbenhavn fra henholdsvis 1784 og 1798.
- 32 Skilderie af vore Tider. Et original Ugeblad, 1791, nr. 5, s. 119.
- 33 Nielsen, s. 310-13 og Stein, s. 28-30.
- 34 LAS: Københavns politiret: 1. protokol, forhørsprotokol 1, 1780, nr. 534.
- 35 LAS: Københavns politiret: 1. protokol, forhørsprotokol 2, 1780, nr. 587.
- 36 Hugo Matthiessen: De Kagstrøgne. Et Blad af Prostitutionens Historie i Danmark, København, 1919.
- 37 RA: DK: Sjællandske tegnelser 1714, nr. 65 (16. februar).
- 38 "Daglige Begivenheder København 1716-22. Indberetninger fra Politimester Ernst til Kongen" i Historiske Meddelelser om København, VII, 1919-20, s. 367-68 og 376-77.
- 39 Edvard Holm (udg.): "Regeringsforandringen den 14de April 1784, fremstillet af Charlotte Dorothea Biehl" i Historisk Tidsskrift, 3. rk., V, 1866, s. 306.
- 40 Danske Lov, 6-9-7.
- 41 Svend Cedergreen Bech (red.): Dansk biografisk leksikon, V, København 1980, s. 52-53, Sigurd Jensen: "Lakajismen og Københavns magistrat omkring 1770" i Historiske Meddelelser om København, 1973, s. 46-47.
- 42 Instruction for Natte-Vægterne i Kiøbenhavn, 1784.
- 43 Th. Thaulow og J.O. Bro Jørgensen (udg.): Udvalgte Breve, Betænkninger og Optegnelser af J.O. Schack-Rathlous Arkiv 1760-1800, København 1936, s. 84 (brev fra Bernstorff af 1. sep. 1787): "Le maitre de police actuel à Copp. est si incapable, qu'une autorité décisive entre ses mains est ce que le couteau est à un enfant de 4 ans".
- 44 Rigsarkivet: Danske Kancelli: Sjællandske tegnelser, 1781, nr. 622.

Mellem sekulariseret modernisme og bibelsk fromhed

Fromhedsbilleder og moderne kirkekunst i Grønland 1945-2008

Kathrine Kjærgaard

Fortid og Nutid, juni 2009, s. 107-130.

Med Grundloven 1953 fik Grønland religionsfrihed. For den grønlandske kirke, der hidtil havde levet en beskyttet tilværelse, betød det en trussel mod den kirkelige enhed, som man blandt andet søgte at imødegå med en kunstnerisk oprustning. Kirkerommene skulle gøres mere attraktive, så befolkningen ikke lod sig forføre af lokketoner fra den katolske kirke, pinsemissionen og andre udefrakommende tros- og kirkesamfund. Det viste sig imidlertid at være som at åbne for en Pandoras æske. Moderne kirkekunst var ikke opbyggelig, men præget af en afmytologiseret tvivlens teologi, der stred mod den bibelske fromhed, som havde præget det grønlandske folk siden 1700-tallet. Konflikten nåede sit højdepunkt i første halvdel af 1970'erne i en strid om udsmykningen af Hans Egede Kirke i Godthåb (Nuuk). Siden har den grønlandske kirke bag grønlandiseringens maske været lukket for moderne kunst.

Kathrine Kjærgaard, f. 1970. Cand.theol. 2002. Ph.d.-stipendiat ved Afdeling for Kirkehistorie, Det Teologiske Fakultet, Københavns Universitet. Arbejder med middelalderfilosofi (Johannes Duns Scotus, ca. 1264-1308, og hans kreds). Har desuden skrevet om billeder og kristendom i Grønland. Senest "Berømmelig i Norge, Roesværdig i Danmark, Men Udødelig i Grønland – Hans Egede-receptionen gennem tre hundrede år med særlig henblik på kunstneriske fremstillinger" i Håkon Brun (red.), *Fra oprører til apostel. Hans Egedes liv og kirken i Grønland* (2008).

I et stort samleværk om den danske kirke, som udkom 1943 før Anden Verdenskrigs afslutning, finder man nedenstående grønlandske sommersøndagsidyl, skrevet af lektor ved *Seminarium Groenlandicum* Christian Wilhelm Schultz-Lorentzen: "Det er Søndag. Der er ingen Skib i Havnen. Skibe har altid travlt i den korte Sommertid og forstyrrer altfor ofte Søndagsfreden. Men i Dag hviler alt Arbejde. Fra Koloniens høje Flagstang vajer Dannebrog. Det er Grønlands Flag, og Grønlænderne vil ikke kendes ved noget andet. Det ringer til Kirke, og Folk begynder at komme, uden Hast, i Søndagstøjet. Efterhaanden fyldes Kirken.

Der er som hver eneste Søn- og Helligdag Aaret rundt Morgen og Aften grønlandsk Gudstjeneste. Grønlænderne er kirkevan- te og gennemgaaende ogsaa kirkeglade. De kommer allerede som ganske spæde i Kirke paa Mors Arm – hvor skulde hun ellers gøre af dem? Saa bliver de store nok til at sidde ved Siden af hende, senere sammen med jævnaldrende paa de forreste Bænke, som Børn har for Skik ... Overkateketen læser Indgangs bønnen, klædt i sin sorte grønlandske Anorak. Den bærer alle Mændene, de sidder efter grønlandsk Skik i den ene Side af Kirken. Kvinderne i den anden Side bærer ogsaa i Hovedsagen deres smukke grønlandske

Dragter ... Der læses, synges, tales udelukkende Grønlandsk. Saaledes har det altid været. Grønlænderne har haft Ret til uhindret og selvfølgelig at høre deres eget Sprog anvendt i Kirke, i Skole, i Retssal og overalt. Det tjener til Ære for det danske Styre, at det aldrig har villet det anderledes trods Tilskyndelser fra forskellig Side. Grønlænderne forstaar at synge deres Salmer. De har deres egen Salmebog, og de bruger den godt. Jeg ved ikke nogen Sinde i en dansk Kirke at have hørt Mage dertil. Frimodigt fylder de Kirken med deres Sang, Kvinderne med høje, noget metalskingre Sopraner, Mændene med deres dybe Bas. De kæreste Salmer synger de af sig selv uden Indøvelse flerstemmigt. De giver sig hen i Salmesangen. Den er en Oplevelse. – Saa læser Præsten Tekststykkerne og prædiker. Det grønlandske Sprog har i Løbet af de to Aarhundreder lært sig at blive et brugbart Redskab for det kristne Evangelium, Maaske er det den danske Præst, der prædiker paa Grønlandsk, maaske hans grønlandske Medhjælper. Stille, i dyb Andagt følger Menigheden Guds-tjenesten, og den slutter med stor Altergang.”¹ Den grønlandske kirke var, det ved vi ikke kun fra denne, men også fra talrige andre skildringer, dybt forankret i samfundet, og da der ikke var trosfrihed – Grundloven gjaldt ikke på Grønland – var der ikke noget, som kunne true den. Kirkegangsprocenten var næsten hundrede, gudstjenesten var ugens samlings- og højdepunkt for enhver.² På én gang gudsdyrkelse og adspredelse i et land uden hørbar radiofoni, uden dagspresse, uden biografer og med få og usikre rejseforbindelser. Kirken behøvede ikke at opsøge folk, de kom ganske af sig selv som noget naturligt. De var kirkens børn og hørte hjemme i kirken, hvor lille

og fattig den end var.³

Religionsfriheden og de fremmede tros- og kirkesamfund

Sådan var det indtil grundlovsændringen den 5. juni 1953, hvor Grønland som oversøisk amt blev en ligestillet del af riget. Derefter var det ikke længere sådan. Kirkerne var stadig fulde, men man kunne ikke længere vide sig fri for andre trossamfund, idet der med Grundloven kom religionsfrihed, en virkning af de nye tider, som kirken modtog uden større begejstring.⁴ Der var imidlertid ingen vej udenom. Samfundet var under hastig social og økonomisk forandring⁵ og nu også åbnet i kirkelig henseende. Man frygtede hvad der kunne ske.

Det, der stod på spil, var ikke bare kirkens enhed, men samfundets sammenhængskraft. Det var i hvert fald, hvad redaktør Jørgen Felbo gjorde gældende: *”For min skyld måtte hele Grønland gerne blive katolsk, men jeg frygter opdelingen og splittelsen i det lille grønlandske folk, der i dag er usikker på alt mellem himmel og jord, men som dog hidtil har haft et samlingspunkt og ståsted i kirken, der var bindeleddet mellem gammelt og nyt og repræsenterede et Grønland, der ikke måtte forsvinde.”*⁶ Forstander for Pastoralseminariet i København Louis Christian Brøndum (1906-88), der i disse år engagerede sig stærkt i grønlandske forhold,⁷ var inde på noget lignende: *”Det er ingen ulykke, om nogle få grønlandere hist og her bliver gendøbt eller bliver katolikker. Men det vil være en stor ulykke, hvis der på dette område kommer et større skred, for hvis kristentroen og tilhørsforholdet til kirken bliver gjort til noget usikkert og diskutabelt, forsvinder dermed en fast grund og afstivning, som*

trods alt endnu for stort set alle grønlandere er af aldeles afgørende betydning, og som for mange er det eneste faste, der er at falde tilbage på i denne uhyre vanskelige overgangstid. Det vil ikke blot være kirkeligt-konfessionelt uheldigt, men det vil også mentalhygiejnisk set være en katastrofe.”⁸ Også forholdet til Danmark kunne bringes i fare af fremmede trossamfund. Således var pastor Harald Nielsen i Sukkertoppen (Maniitsoq) af den opfattelse, at nye kirkesamfund ville appellere til ikke danskvenlige, således som man havde set det på Færøerne, hvor *”en yderliggående døberbevægelse efterhånden helt dominerer inden for de kredse, der er mest fjendtlig stemt mod Danmark ... Dette bliver også tilfældet i Grønland efter hvad jeg kan dømme og efter hvad mennesker som kender til forholdene og også interesserer sig for kirkelige forhold, mener.”*⁹

Noget af det første, man i denne situation vendte blikket mod, var kirkeudsmykning. Det kan lyde mærkeligt i danske øren, men i grønlandsk sammenhæng var det ikke så urimeligt. Helt tilbage fra 1700-tallet havde billeder og kirkeudsmykning spillet en stor rolle i den grønlandske verden.¹⁰ *”Hvor vilde jeg ønske, at hele den danske Menighed vilde føle et Kald til at forskønne baade Kirker og Kapeller [i Grønland]. Det vilde glæde Grønlanderne, der har udpræget Sans for alt, hvad der er smukt,”* som Københavns og dermed Grønlands biskop Hans Fuglsang-Damgaard skrev 1954 i *Meddelelser om Den grønlandske Kirkesag*. *”Jeg vilde gerne, at man i Grønland skulde have baade smukke Kirker og Kirkegaarde.”*¹¹ Fuglsang-Damgaard siger intet om andre trossamfund. Det var der til gengæld andre, der gjorde, blandt andre kæmner i Nanortalik Helge Knudsen, der frygtede,

at den katolske kirke med sine processio-
ner og ritualer, sit væld af kunst, farver
og stemninger ville virke tiltrækkende
på det farve- og billedglade grønlandske
folk, som mange steder meget mod sin
vilje måtte nøjes med ”kirkestuernes”
triste grå farve. *”Findes der ikke såvel
grønlandske som danske kunstnere, som
kan være med til at imødegå de grå væg-
ges tristhed?”* spurgte han og inviterede
Statens Kunstfond og private kunstfonde
til kulturkamp.¹² L.C. Brøndum støt-
tede Knudsen og brugte lejligheden til
at lange ud efter de hjemmegjorte ting,
som medlemmer af menigheden havde
for vane at skænke kirkerne, og som de
med selvfølgelighed forventede ville få
plads på alteret eller i hvert fald på væg-
gene: *”Jeg mener ikke, at ethvert stykke
velment husflid skal anbringes på kir-
kens alter, men der er jo adskillige grøn-
landske kunstnere, som vi alle ved kan
udføre særdeles smukke ting i sten, ben
eller træ – eller som kunstmalere!”* Hans
forslag var en kunstnerisk oprustning:
grønlandske kirker og kapeller skulle
udsmykkes med passende motiver, for-
trinsvis af grønlandske kunstnere og
med benyttelse af grønlandske materia-
ler.¹³ Også Jørgen Felbo interesserede
sig stærkt for den katolske kirke, som
han antog ville formå at bygge og indret-
te kirker, *”der vil tale til grønlændernes
farveglæde og festhungrende sjæle.”* Der
var gjort alt for lidt for at lade de grøn-
landske kirkers indre fremtræde skønt
og festligt: *”Alt dette ydre, vil man sige
... Javel, men grønlænderne elsker fest og
farver og kommer selv i kirken ved høj-
tiderne i festligt og farverigt skrud.”*¹⁴
En anden røst, der meldte sig, var den
københavnske provst Svend Borregaard.
Også han talte varmt for, at de grøn-
landske kirker ikke måtte stå tilbage for

de romersk-katolske, om end han tvivlede på, at katolikkerne ville forsøge at overføre deres pragtfulde katedraler til Grønland.¹⁵ Og heri fik han ret. Da de frygtede katolikker kom 1960, var det under yderst beskedne former; det første kirkerum var et amerikansk militærtelt, et såkaldt Jamesway-telt, som blev hentet ned til Godthåb (Nuuk) fra Thule Air Base og opstillet i Myggedalen, i dag et velhaverkvarter, men dengang et fattigt hjørne i byens udkant. Dertil en ældre motorbåd *Gardar*, opkaldt efter hovedsædet for det gamle middelalderlige grønlandske bispedømme, som præsten, den amerikanskfødte historisk interesse-rede oblatbroder Michael Wolfe (f. 1930), gerne stillede til rådighed for historiske og arkæologiske undersøgelser.¹⁶ Processioner, ritualer og anden katolsk pragt-udfoldelse blev der ikke meget af.

Den mest umiddelbare trussel mod den grønlandske kirke kom fra en helt anden kant end katolikkerne, nemlig fra en række "fremmede" tros- og kirkesamfund, som uventet hurtigt¹⁷ benyttede sig af den nyindførte religionsfrihed til at sende missionærer til Grønland, i første omgang pinsebevægelsen og syvendagsadventisterne; de første meldte sig i Julianehåb (Qaqortoq) i Sydgrønland allerede 1954, året efter åbningen. Men det betød ikke nødvendigvis, at man havde taget fejl, når man lige fra begyndelsen havde udset sig udsmykning og billeder som kampplads. For hvis der var noget, de nye fremmede kirkesamfund havde øje for, så var det billeder. Folk strømmede til missionsmøder i forsamlingshuset, hvor trækpulveret var lysbilleder af Jesu liv, som fremvistes under musikledsagelse; pinsebevægelsen havde nemlig både grammofon og harmonikaer, og det var kun begyndelsen. Rigtig fart tog

begivenhederne, da adventistpræsten Andreas Nielsen senere på året kom til byen, så der nu var to frikirker: *"I begyndelsen benyttede han [Andreas Nielsen] forsamlingshuset til sine bibelske foredrag til fuldt hus med bibelske lysbilleder. Men da alle ugedagene var fyldt for forsamlingshuset, blev det vanskeligt for ham at fortsætte. Han lånte [entreprenørfirmaet] Asmussen & Webers kantine, hvor han holdt foredrag med bibelske billeder ... Fra januar så det ud, som om de fra begge sider konkurrerede med folkekirken ved at melde til voksenmøder og børnemøder med lysbilleder og musik,"* som en tydeligt rystet pastor Bendt Lynge berettede til sin overordnede provsten i Godthåb 20. april 1955.¹⁸ Året efter hed det fra præsten i Nanortalik Andreas Høegh, at der kom mange mennesker til pinsemissionens møder *"for at se billeder som blev vist gennem lysbilledapparat og høre musik for de spiller på grammofon og harmonika."*¹⁹

De kirkelige myndigheder fulgte opmærksomt med i, hvad der skete. Et helt afsnit i præsternes årlige indberetninger til provsten i Godthåb var reserveret rapportering om de nye trossamfund og deres aktiviteter i præstegældene.²⁰ Også på præstekonventerne var de et vigtigt punkt, således i 1962, hvor "andre trossamfund" blev behandlet for lukkede døre. Af det kortfattede officielle referat fremgår blot, at formanden, som allerede nævnt, havde understreget, *"at der var religionsfrihed i landet, hvorfor en kamp ført mod de andre trossamfund med andet end rent åndelige våben måtte misbilliges. Han gjorde gældende, at det heller ikke ville være tilfredsstillende blot at kaste sig ud i polemik, men at den fornemste opgave for præsterne var positivt at gøre rede for den evangelisk-lutherske tro."*²¹

Heller ikke på det lokale niveau sad man med hænderne i skødet. I Uummannaq holdt den senere provst Svend Erik Rasmussen bibeltime for menigheden med tilfredsstillende fremmøde. Beskedent mente han, at det nok til dels skyldtes, at han fristede med lysbilleder bagefter. "Det trækker altid nogle flere til. Der må noget til at trække "husarerne" indenfor," som han skrev i sin årlige indberetning.²² I Julianehåb påbegyndte Bendt Lynge et arbejde særlig rettet mod børn med børnegudstjeneste hver anden søndag og børnefortælling i syklubbens hus øvrige søndage; desuden lysbilledforedrag med bibelske billeder.²³ I Nanortalik og ude i bygderne længere nede mod Kap Farvel havde pastor Jørgen Petersen succes med lysbilledforedrag.²⁴ I Kuummiut på Østkysten viste overkateket Hendrik Abelsen som led i menighedsarbejdet lysbilleder med bibelske motiver.²⁵ Dette arbejde blev støttet af Udvalget for Den grønlandske Kirkesag, som besluttede at stille lysbilledserier til rådighed, blandt andet om Hans Egede, om herrnhuterne og om kirken under nyordningen efter 1953.²⁶

En dansk-grønlandsk alliance

Lysbilledforedrag var al ære værd, men det var på et højere niveau, hovedslaget mod de invaderende kirkesamfund skulle stå. Det mente ledende grønlandske debattører som Jørgen Felbo, Helge Knudsen og andre, det mente danske observatører som L.C. Brøndum og Svend Borregaard, og det mente provst Johan Exner, der i disse år nød stor respekt for sin indsats på det kirkeæstetiske område. Han havde i 1959, på opfordring af biskop Fuglsang-Damgaard og i kontakt med Ministeriet for Grønland, været

Den danske Folkekirkes officielle udsending i Grønland. I sin rapport havde han blandt andet kritiseret de "underlødige olietryk," han havde set på en del andre; de burde snarest udskiftes med noget æstetisk mere tilfredsstillende.²⁷ Af samme mening var det indflydelsesrige Udvalget for Den grønlandske Kirkesag, der omkring 1960 begyndte at interessere sig for udsmykning af grønlandske kirker, efter at det oprindelige mål – at kristne Polareskimoerne, som Knud Rasmussen og Ludvig Mylius Erichsen havde fået kontakt med under Den Litterære Ekspedition 1902-04 – for længst var nået.²⁸

Af stor betydning skulle det vise sig at blive, at de grønlandske debattører ved at hejse kunstens flag fandt fælles fodslag med den samtidige danske debat, om end grundlaget for diskussionen om kunst og kristendom i Danmark var et helt andet end i Grønland. I Grønland var udgangspunktet kampen mod sekter og andre trossamfund, i Danmark var det sekulariseringen og de tomme kirker, om hvilke daværende kirkeminister Bodil Koch i et avisinterview august 1962 udtalte, at de ikke fyldes ved råb om, at de er tomme, men ved at kirken går ud på den slagmark, som pløjes op af blandt andet den moderne kunst. Teologer skulle "følge med tiden" og begynde at interessere sig for, hvad der skete inden for moderne naturvidenskab, filosofi, politik, psykologi, litteratur og kunst, og konfrontere den evangelisk-lutherske arv med tidens strømninger, også selv om de var af ikke-kirkelig art.²⁹ Sagen lå tydeligvis ministeren på sinde, og ved årsskiftet 1963/64 vendte hun tilbage med en kronik i *Kristeligt Dagblad* med titlen "Hvordan kan kirken blive folkets marv og kraft?" hvor hun blandt andet

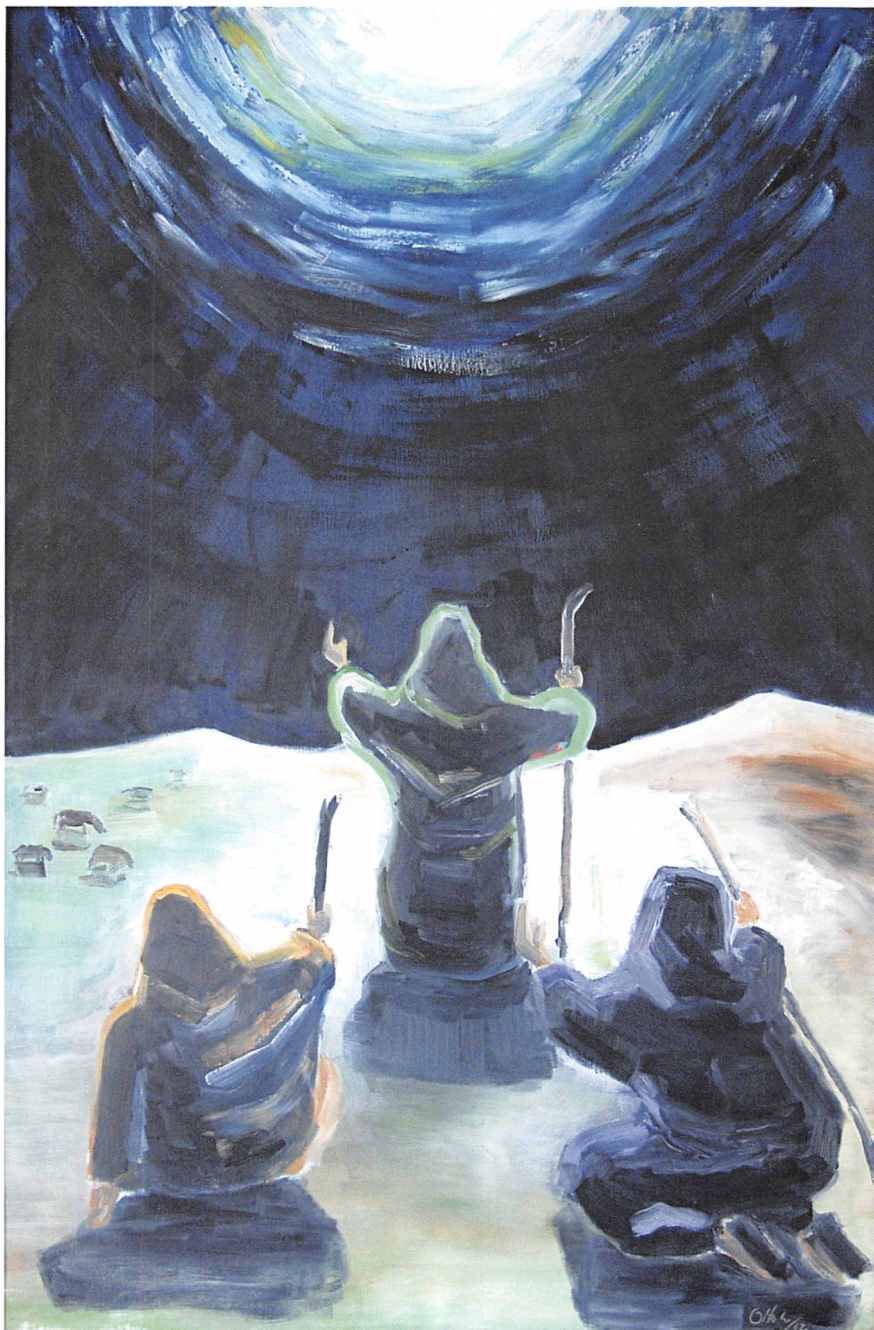

Fig. 1. En kunstner og et billede man ikke kunne få øje på. Otto Lauf: Hyrderne på marken (også kaldet Guuterput). Motivet er hentet fra den grønlandske julehymne Guuterput, ifølge traditionen digtet på grundlag af et syn, som forfatteren, seminarielærer Rasmus Berthelsen (1827-1901) havde en Julenat, hvor han så hyrderne på marken og hørte englesangen. Hymnen er højt elsket og har karakter af Grønlands "nationalsalme." Under afsyngelsen af sidste vers rejser man sig. Olie på lærred. 150 x 100 cm. Alterbillede. Itilleq Kirke. Foto: Kathrine Kjærgaard.

fremhævede Le Corbusiers kirke i Ronchamp (1950-54) og opfordrede danske kunstnere til at frembringe noget ligeså ”ny[t] og chokerende.”³⁰

Kirkeudsmykning som teologisk kampplads 1960-1975

Den dansk-grønlandske konsensus, der i begyndelsen af 1960'erne tegnede sig om nødvendigheden af en æstetisk oprustning af den grønlandske kirke, gav sig udslag i forskellige tanker om, hvad der kunne nås med grønlandske kunstnere. Hvad angik alterborde, knæfald, antependier og kirkeskibe havde man ingen problemer med at komme videre. Med grundlæggeren af foreningen Grønlandsk Folkekunst Birte Christensen (f. 1919, gift med landshøvding N.O. Christensen) som ledende kraft fandt man hurtigt frem til en stiliseret ”kunstnerisk” version af grønlandsk husfid, som man siden har været enig om at påskønne. I grønlandske kirkerum fra de mindste til de største vrimler det med bedeskamler og knæfald betrukket med sælskind, undertiden dekoreret med kajaker, isbjørne, hvaler og hundespand; man finder altertæpper af isbjørneskind, antependier med broderede grønlandske blomster og planter, døbefonte af grønlandsk granit og drivtømmer, og, som kirkeskibe, kajaker og konebåde.³¹

Det var om de store krævende opgaver som altertavler og lignende, interessen – og problemerne – samlede sig. En vanskelighed, som straks meldte sig, når det kom til større udsmykningsarbejder, var manglen på egnede grønlandske kunstnere. En vanskelighed, som ikke blev mindre af, at man hverken kunne få øje på Otto Lauf (1932-93), der 1962 havde udført et stort, meget vellykket

alterbillede med hyrderne på marken til Itilleq Kirke ved Sisimiut (fig. 1), eller på Hans Lynges (1906-88), uanset at han ved begyndelsen af 1960'erne just havde to store kirkeudsmykningsopgaver bag sig. Den ene et maleri forestillende Hans Egede prædikende fra en båd i Godthåbsfjorden, som han havde malet på bestilling af forhenværende udstedsbestyrer Andreas ”Suko” Lund Drosvad, og som nu hang i Prøven (Kangersuatsiaq) Kirke i Nordgrønland (1955).³² Den anden to malerier til Qassiansuk Kirke på det gamle Brattahlid, hvor Erik den Røde i sin tid havde slået sig ned, forestillende henholdsvis Jesu dåb og en scene med Hans Egede og hans hustru Gertrud Rasch under koppeepidemien i Godthåb 1733, bestilt og betalt af lokale fåreholdere i anledning af bygdens 25-års jubilæum (1961).³³ Årsagen til den konsekvente forbigåelse af Otto Lauf, som blev spist af med 300 kroner for sit billede til Itilleq Kirke,³⁴ er uvis. I Hans Lynges tilfælde skyldtes forbigåelsen utvivlsomt hans skilsmisse fra den sydgrønlandske præst og digter Henrik Lunds datter, Mathilde Lund, Grønlands første skilsmisse, som vakte stor opsigt og inderligt mishag i kirkelige kredse.³⁵ Tilbage af grønlandske kunstnere, som havde vist, at de kunne arbejde i stort format, var kun Jens Rosing (1925-2008), der i 1963 havde forestået udsmykningen af Ilinniarfissuaqs (Grønlands seminariums) kantine.

Den første sag, der dukkede op, var altertavlen til en ny kirke, som 1964 var under opførelse i Egedesminde (Aasiaat). Udvalget for Den grønlandske Kirkesag ønskede, at der efter dansk model blev udskrevet en konkurrence blandt grønlandske kunstnere.³⁶ Det var en idé, som havde været fremme flere gange. Allere-

Fig. 2. Jens Rosing: Skaberen og skabningen. Brændt glaseret keramik (stentøj) i fire felter. 230 – 115 – 5 cm. Indsat i smedjersramme. Alterudsmykning. Egede Kirke, Aasiaat. Foto: Kathrine Kjærgaard.

de i 1958 havde L.C. Brøndum været inde på det, og i 1960 havde Holger Balle, der på dette tidspunkt var præst i Godthåb, foreslået, *"at der udskrives en konkurrence mellem kunstnere i Grønland, og at de bedste arbejder købes og anbringes i grønlandske kirker. Der søges især udarbejdet alterbilleder og andre billeder, krucifikser, lysestager, lysekroner, evt. kirkeruder i mosaik m.v., og der bør opmuntres til benyttelse af egne materialer (vegsten, hvalrostand, m.m.) i så vid udstrækning, som disse materialer egner sig til brug."*³⁷ Men da det hurtigt stod klart, at der ikke var andre grønlandske kunstnere, man kunne eller måske snarere ville bruge end Jens Rosing, bøjede Kirkesagen af, og man bad i stedet Jens Rosing lave et udkast, hvorfor han uden smålighed blev stillet et rundeligt beløb på 5000 kroner i udsigt.³⁸ Jens Rosings forslag blev bifaldet af menighedsrepræsentationen i Egedesminde, derpå af Kirkesagens forretningsudvalg, som videresendte sagen til Ministeriet for Grønland med anmodning om de nødvendige midler til projektets gennemførelse. *"Når den grønlandske kirkesag går så stærkt ind for dette projekt, skyldes det ønsket om at lade god grønlandsk kunst præge landets kirker."* Man fandt, at netop Jens Rosings udkast var *"i bedste forstand grønlandsk,"* som det hed i en medfølgende skrivelse affattet af Kirkesagens formand, Københavns nye biskop Willy Westergaard Madsen.³⁹ Fra Ministeriet udgik herefter en ansøgning til den nyoprettede Statens Kunstfond,⁴⁰ der som ventelig bevilgede det ønskede beløb på 32.500 kr. til altertavlens udførelse.⁴¹

Jens Rosings alterudsmykning "Skaberen og skabningen" i Egede Kirke i Egedesminde er et smedejernsindrammet stentøjsrelief med stærk nopret

bund, inddelt i fire felter (fig. 2). Den fremstiller, som titlen siger, Skaberen og skabningen. Foroven til venstre Kristus med forgyldt glorie, til højre stjernehimlen med Karlsvognen og Polarstjernen, en erindring om, hvor på jordkuglen vi befinder os. I nederste venstre felt havet med fiskene, til højre landet med planter og dyr: en kvan med frøtunge skærme, og, som repræsentant for dyrene, en lille, næsten usynlig edderkop, der tillige hentyder til byens grønlandske navn Aasiaat, "edderkoppestedet."⁴² Helt i tidens ånd blev der ved afsløringen talt meget om kunst og kunstens betydning: *"Det er omtrent første gang, at vi har kunnet forsyne en kirke i Grønland med et kunstnerisk arbejde, som virkelig er af værdi,"* udtalte provst Svend Erik Rasmussen, der her tillod sig at se bort fra en række ældre kirkebilleder af høj standard, blandt andre Johan Christoffer Mielches billede af "Den gode Hyrde," som kom til Egedesminde 1910 og havde hængt i den gamle kirke, til den blevet revet ned for at give plads til en ny.⁴³ *"Jeg håber, denne udsmykning må betyde begyndelsen til, at også kirker i Grønland må blive – ikke kunstmuseer, men – levende bygninger, hvor der forefindes smukke og værdifulde ting."*⁴⁴ I Egedesminde var man godt tilfreds, i hvert fald kroede byens præst Karl Skou sig vældigt: *"Med denne tavle har man virkelig indført noget nyt og tiltrængt i de grønlandske kirker, og vi håber, at andre fremtidige bykirker må få noget lignende."*⁴⁵ Det samme gjorde Kirkesagen: *"Kirkesagen har forsøgt at koncentrere sine kræfter om udsmykning af kirkerne, idet vi gerne ville medvirke til, at god og grønlandsk kunst kom til at præge de nye kirker. Dette har givet sig sit første synlige udtryk i altertavlen til den nye kirke i Egedesminde."*⁴⁶

Ingen synes at have lagt mærke til, at Jens Rosings stentøjsaltertavle ikke blot adskilte sig materialemæssigt fra, hvad man hidtil havde set af kirkekunst i Grønland. Også dens indhold adskilte sig fra, hvad man hidtil havde set. Hvor kirkekunsten, som man havde kendt den i Grønland siden 1700-tallet, havde insisteret på Kristus som frelser og forsoner, præsenterede Jens Rosing et andet budskab: Himlen, havet og Jorden blev nok anerkendt som skabte, men der siges intet om frelse og forløsning, og Jesusfiguren er først og fremmest til stede som en kølig konstatering af kristendommen som en historisk og kulturel kendsgerning i den grønlandske verden. Maskeret bag kunst var Jens Rosings altertavle i Egedesminde det første eksempel på sekulariseret modernisme i Grønland og dermed et radikalt opgør med de bibelske forestillinger, som siden 1700-tallet havde gjort verden beboelig for grønlænderne.⁴⁷ Det druknede i begejstringen over at have fået et stort kunstværk udført af en indfødt grønlænder.

Næste store opgave var en ny kirke i den ekspanderende industriby Christianshåb (Qasigianniguit) i Diskobugten. Denne gang var man i god tid, og efter opfordring fra konstitueret provst Mads Lidegaard og menighedsrepræsentationen i Christianshåb lod Kirkesagens forretningsudvalg efter et møde den 21. september 1965 bekendtgøre, at den kunstneriske konkurrence, som ikke var blevet til noget i forbindelse med Egedesminde Kirke, nu skulle udskrives.⁴⁸ Men heller ikke denne gang lykkedes det at få en konkurrence i gang, og Jens Rosing blev atter bragt på tale. Da man imidlertid var af den opfattelse, at Statens Kunstfond (som man som den selvfølgeligste ting i verden gik ud fra ville

betale) kun ville give tilskud til samme kunstner én gang, måtte man prøve at finde en anden grønlandsk kunstner eller, hvis det var umuligt, en dansk. Det viste sig, som man næsten kunne vente, umuligt at komme på andre grønlandskfødte kunstnere end Jens Rosing. Løsningen var imidlertid ikke langt væk. Sommeren 1966 var kirkeminister Bodil Koch i Grønland ledsaget af senere departementschef Maria Topp, hvor de havde lejlighed til at drøfte sagen med Svend Erik Rasmussen, der nu var tilbage som provst. Ved den lejlighed blev Sven Havsteen-Mikkelsens navn bragt på bane, og det stod hurtigt klart, at han ville være et godt bud på en kunstner til den forestående opgave i Christianshåb.⁴⁹ Sven Havsteen-Mikkelsen, der også var god ven af kirkens arkitekt Ole Nielsen, var en kunstner ret efter Bodil Kochs hoved; mere end nogen anden arbejdede han "*på den slagmark, som pløjedes op af den moderne kunst.*"⁵⁰ Grønlænder var han ganske vist ikke, men han var tæt knyttet til Grønland gennem sin morfar, Ammassaliks (Tasiilaqs) opdager Gustav Holm, og gennem sin stedfar, polarforskeren og inspektør for Østgrønland Ejner Mikkelsen, såvel som gennem et mangeårigt samarbejde med Jens Rosing. Forretningsudvalget i Den grønlandske Kirkesag tilsluttede sig, og først på året 1967 henvendte man sig til kunstneren med henblik på at få udarbejdet en skitse, som man ville betale med indtil 5000 kr.⁵¹

Forslaget fra Sven Havsteen-Mikkelsen, som hurtigt blev færdigt, var en stor, bagfra belyst glasmosaik, 128 cm høj og 365 cm bred, svarende til alterbordets længde i den nye kirke. Med kunstnerens egne ord et kæmpemæssigt "*smykkeskrin,*" hvori de "*bibelske motiver*" ville

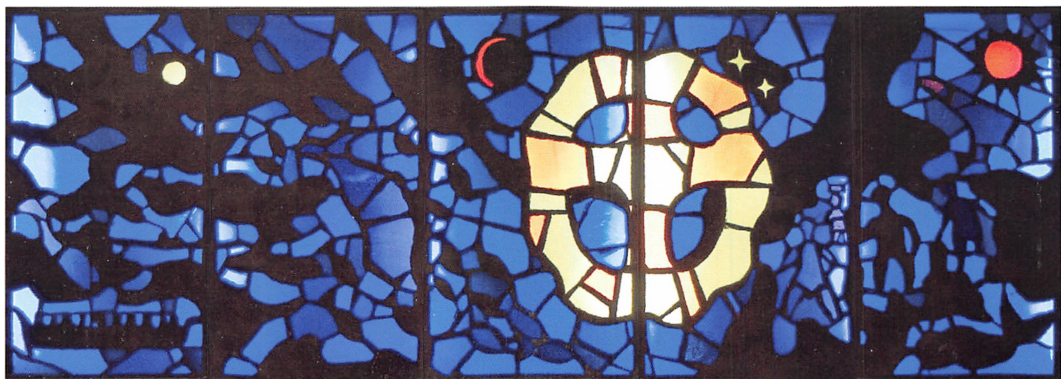

Fig. 3. Sven Havsteen-Mikkelsen: Korset i den grønlandske verden (også kaldet *Evangeliets lys i det eskimoiske univers*). Glasmosaik i fem felter. 128 x 365 cm. 1969. Indsat i letmetalkasse. Glarmesterarbejdet udført af L. Freese & Sønner, København. Alterudsmykning Pavia Kirke, Qansiannguit. Foto: Andreas Kjærgaard.

lyse ned mod menigheden,⁵² ”også i mørketiden,” som Ole Nielsen ved en senere lejlighed fandt anledning til at bemærke.⁵³ Motivet var, stadig med Sven Havsteen-Mikkelsens ord, ”korset – lysende som en sol – sat ind i den grønlandske verden! mennesker, konebåd og kajak, narhval, grønlandshval, delfin, bjørn, sæl, sol og måne – og de onde ånder, der som skygger jages på flugt.”⁵⁴ Skitsen blev godt modtaget, og da provsten senere i en ansøgning til Statens Kunstfond skulle beskrive projektet, skete det med følgende ord: ”Der bliver et spil i alle mulige smukke farver, brudt gennem tykt glas. Motivet er ganske domineret af et stort kors, om hvis fire ender der er lagt en forgyldt solskive, således at dette hovedmotiv på én gang symboliserer langfredag og påskemorgen. Omkring dette solkors grupperer sig selve ”skabningen”: menneskene – i grønlandsk skikkelse – dyrene: en isbjørn, en hval, delfinen og fiskene. Livet i hverdagen er symboliseret af kajakken og konebåden, og øverst i tavlen lyser solen, månen og stjernerne i stærke farver. Yderst i feltet er de gamle hedenske ånder symboliseret som skygger, der viger for kristendommens lys.”

Han sluttede af med at give udtryk for sin overbevisning om, at altertavlen, der ikke ville blive billig, ville blive ”en enestående kunstnerisk attraktion i Grønland – og jo da først og fremmest stærk forkyndelse i kunstens sprog af det kristne budskab.”⁵⁵ Igen, som i Egedesminde, var det ”kunsten” der stod i centrum. Fra Kirkesagen vandrede ansøgningen videre til Kirkeministeriet, hvor ministeren ikke længere var Bodil Koch, men en nytiltrådt Arne Fog Pedersen. Det bremsede dog på ingen måde sagen. Den nordisk og nationalt engagerede højskolemand og progressive teolog Arne Fog Pedersen var ikke den, der spændte ben for en Sven Havsteen-Mikkelsen, og få dage senere afgik fra Kirkeministeriet en ansøgning til Statens Kunstfond, hvis billedkunstneriske udsmykningsudvalg gav tilsagn om at afholde samtlige udgifter i forbindelse med udførelsen af altertavlen,⁵⁶ som stod klar ved kirkens indvielse den 23. marts 1969 (fig. 3).

Atuagagdliutit/Grønlandsposten, som ved indvielsen i Christianshåb var repræsenteret ved sin chefredaktør, en velopløst Jørgen Fleischer, var godt tilfreds med det lysende smykkeskrin:

Fig. 4. Aldrig i livet – ikke i min kirke! Stefan Viggo Pedersen: Korsfæstelsen. Olie på lærred. 187 x 149 cm. Hans Egede Kirkes menighedssal, Nuuk. Billedets tilblivelsestidspunkt ubekendt. Et næsten identisk billede fra 1945 i Bigum Kirke, Nørlyng herred, Viborg Amt. Gave fra Kongehuset ved kirkens indvielse 1971. Foto: Andreas Kjærgaard.

*"Sven Havsteen-Mikkelsen har med sin farvesætning ramt plet. Det er netop sådan, folk i Grønland forestiller sig, at en farvekomposition skal være. Det er morsomt at høre gamle koner, der er dygtige til skindbroderi, snakke sammen: – Manden må jo have haft farvesans. Det er som et smukt skindbroderi. En kunstner kan ikke få større anerkendelse i Grønland."*⁵⁷

Westergaard Madsen, der som Grønlands biskop forestod kirkens indvielse, svang sig endnu højere op, da det kom til den nye altertavle, *"hvis forkyndelse er et stærkt udtryk for, at i det åndelige og timelige mørke er der kun én ting, der kan jage skygger på flugt, og det er korset, som har sin plads midt i Guds sol."* Han følte sig overbevist om, at *"denne altertavle stærkere og stærkere vil komme til at tale til menigheden om Guds underfulde indgriben i vor tilværelse."*⁵⁸

Her kom den veltalende biskop imidlertid ved en slags freudiansk fortalelse til at røre ved det ømme punkt, for hvis der var noget, Sven Havsteen-Mikkelsens altertavle ikke gjorde, så var det at vidne om Guds underfulde indgriben. Da biskoppen, chefredaktøren og de mange andre fornemme gæster var rejst igen, og feststemningen havde lagt sig lidt, begyndte det at gå op for folk, at man i Diskobugten nu havde ikke blot ét, men to spektakulære eksempler på sekulariseret modernisme i det offentlige rum, og at den bibelske fromhed, som havde så fast greb i befolkningen, måtte se sig truet indefra af "afmytologiseringen" teologi – Rudolf Bultmann (1884-1976), Karl Barth (1886-1968) og deres danske disciple – der via kunsten nu også havde nået Grønlands fjerne kyster. Man begyndte at drøfte kunstnerens forhold til den kristne tro, hvad en fornærmet Sven Havsteen-Mikkelsen fnysende afviste

berettigelsen af: *"Hvis kirkens sag ikke betød noget for mig, ville jeg slet ikke male altertavler,"* som han skrev til Ole Nielsen.⁵⁹

Der skulle ikke gå mere end et par år, før den ulmende konflikt brød ud i lys lue. Anledningen var det næste store kirkebyggeri, Hans Egede Kirke i Godthåb. Ideen om at udskrive en konkurrence blandt grønlandske kunstnere om en altertavle, som man gerne så udformet i grønlandske materialer, for eksempel halv-ædelstene, blev endnu en gang drøftet.⁶⁰ Med samme negative resultat som tidligere, samtidig med at det ad forskellige veje blev klart, at arkitekten, der også denne gang var Ole Nielsen – GTOs (Grønlands Tekniske Organisations) foretrukne arkitekt – var stemt for, at Sven Havsteen-Mikkelsen atter skulle have opgaven. Der var spændinger i luften, som der dog indtil videre blev lagt låg på. Kirken skulle være færdig til jubilæumsfestlighederne i anledning af 250-året for Hans Egedes landing den 3. juli 1971, og udsmykningsspørgsmålet måtte udskydes til efter indvielsen, hvor den daværende tronfølger, prinsesse Margrethe og prins Henrik havde meldt deres ankomst.

Ved kirkens indvielse bød der sig en storartet lejlighed til at komme ud af konflikten, idet Tronfølgeren på Kongehusets vegne uventet (men måske vidende om de problemer, der havde været) overrakte kirken et korsfæstelsesbillede af 1930'ernes store danske monumentalist Stefan Viggo Pedersen. Var det blevet hængt op, havde modstanderne af Sven Havsteen-Mikkelsen kunnet ånde lettet op, og Ole Nielsen havde kunnet lade sagen falde uden at tabe ansigt; Kongehuset er der som bekendt ingen, der modsætter sig. Men sådan gik det

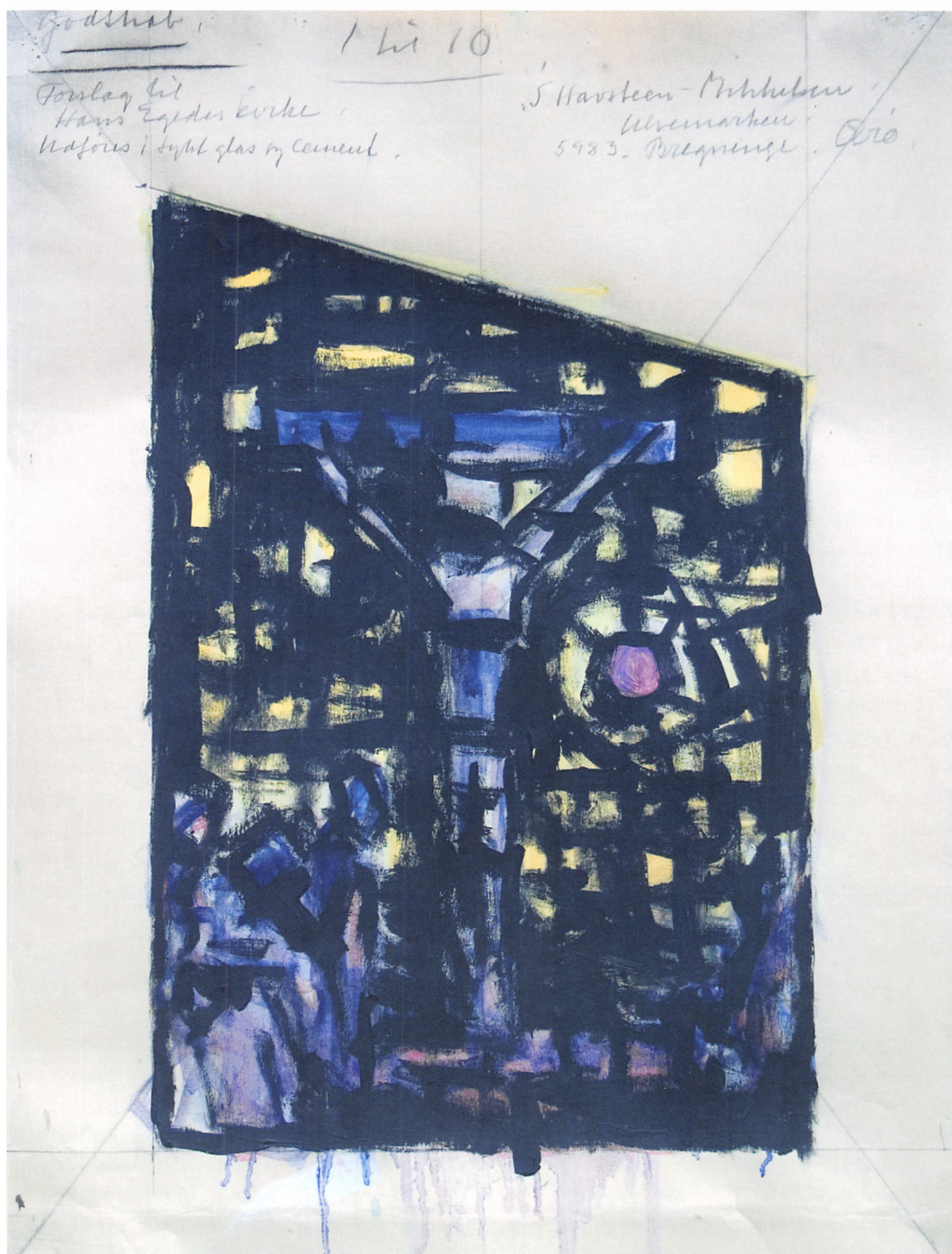

Fig. 5. "Det var ligesom den ikke passede til os grønlændere." Sven Havsteen-Mikkelsen: Golgata. Ikke anvendt skitse til glasmosaik til Hans Egede Kirke, Godthåb. Blyant og akvarel på papir, 66 x 44 cm. 1972 eller 1973. Betegnet: "Forslag til Hans Egede Kirke. Udføres i tykt glas og cement." Olav Havsteen-Mikkelsens samling. Foto: Andreas Kjærgaard.

ikke. Som noget aldeles uhørt i Danmark tillod arkitekten sig at afvise gaven. ”*Aldrig i livet – ikke i min kirke!*” skal han have sagt (fig. 4).⁶¹

Man kunne have troet, at Ole Nielsens kredit hermed var brugt op, men det var ikke tilfældet, ikke endnu i hvert fald. I november måned 1971 stillede Kirkeministeriet 5000 kroner til rådighed til udformning af en skitse til en altertavle til Hans Egede Kirke i Godthåb, og opgaven blev efter arkitektens ønske overdraget Sven Havsteen-Mikkelsen. Men den gode stemning, som fra begyndelsen havde omgærdet de to tidligere projekter – Egedesminde og Christianshåb – var væk. Af et brev fra ministeriet, som Ole Nielsen lagde ved, da han tog kontakt til kunstneren, fremgår, at menighedsrepræsentationen i Godthåb ifølge landsprovst Kristian Lauritsen havde udtrykt ønske om, at kunstværket ikke ville blive alt for særpræget, og at man ville sætte pris på et bibelsk og et kristeligt motiv.⁶² ”*Det er åbenbart Christianshåb, der spørger,*” noterede Havsteen-Mikkelsen i et brev til arkitekten et par dage senere,⁶³ uden måske helt at gøre sig klar, hvor alvorligt menighedsrepræsentationens høfligt formulerede ønske om ”*et bibelsk og kristeligt ikke alt for særpræget billede*” skulle forstås. Sven Havsteen-Mikkelsen sendte tre skitseforslag til Ole Nielsen, et ovalt billede forestillende Kristus, der stiller stormen, et højtstillet forestillende Golgata og endelig en frise med den samlede lidelsehistorie. Selv troede kunstneren mest på Golgata-billedet – en stor glasmosaik i kasse med indlagt lys i størrelsen 4 x 3 meter – som han mente ville passe bedst til kirkens arkitektur. Budgettet var på godt 200.000 kroner, materialer og supplerende udgifter iberegnet.

Som det eneste blev Golgata-billedet forelagt menighedsrepræsentationen og landsprovsten. Hvad Kristian Lauritsen mente, er det ikke lykkedes at få ud af ham, men det er mit bestemte indtryk, at han ikke var særlig ivrig efter at se Sven Havsteen-Mikkelsens forslag realiseret. Til gengæld ved vi fra en beretning nedfældet af menighedsrepræsentationens mangeårige formand Gudrun Chemnitz (1928-2003) ret nøje, hvordan stemningen var i den forsamling: ”*Så kom udkastet. Det var meget dystert mørkt i farven. Det var kaldt påskemorgen. Korsene på Golgata, farverne var lilla og sort meget svagt lys viste påskemorgenrøden. Det var ligesom den ikke passede til os grøn-lændere*” (fig. 5).⁶⁴ Hvordan det alligevel kunne ende med, at menighedsrepræsentationen efter lange forhandlinger tøvende godkendte skitseforslaget på et møde i maj 1973, dog med den bemærkning, at man håbede, ”*at farverne bliver noget tydeligere end angivet på skitsen,*”⁶⁵ lader sig næppe helt udrede. Med menighedsrepræsentationens lunkne godkendelse hjemme kunne man gå til Statens Kunstfond, men her strandede sagen, og januar 1974 indløb et afslag. Sven Havsteen-Mikkelsen mente som så mange andre kunstnere før og efter ham, at det skyldtes, at hans aktier i Kunstfondens ledelse ikke stod særlig højt, og at der forelå et tilfælde af personlig forfølgelse. ”*Husets arkitekt, Grønlands provst, menighedsrepræsentation og dertil Kirkeministeriet ser det gerne – medens et ret tilfældigt udvalg siger nej,*” skrev han til Ole Nielsen.⁶⁶ Her tog han imidlertid munden temmelig fuld. Dels var menighedsrepræsentationens opslutning ikke videre entusiastisk, dels var han var på ingen måde uvidende om den modstand, hans kunst havde vakt i

Fig. 6. Aka Høegh: Alterkors af drivtømmer med udskårne, bemalede arktiske alperoser. 164 x 110 x 20 cm. 1981. Elias Kirke, Maniitsoq. Foto: Kathrine Kjærgaard.

Grønland siden 1969. Det var Kunstfonden næppe heller. Det forekommer overvejende sandsynligt, at bevidstheden om modvilje i Grønland mod Sven Havsteen-Mikkelsens kunstneriske udtryksform – kombineret med en forståelig irritation over, at arkitekt Ole Nielsen ikke greb den løsning, der bød sig, da Tronfølgeren overrakte Stefan Viggo Pedersens billede – har spillet ind i Statens Kunstfonds overvejelser. I Grønland spores ingen beklagelse over sagens udfald. Den dansk-grønlandsk alliance fra 1960'erne om nødvendigheden af at få samtidens kunst ind i kirken var definitivt krakeleret, og siden har ingen forsøgt sig med moderne kirkekunst i Grønland.⁶⁷

Tilbage til bibelsk fromhed 1975-2008

Nyere grønlandske kirkeudsmykninger har ensidigt koncentreret sig om det, der også var en del af udgangspunktet – grønlandske kunstnere og grønlandske materialer. I forbindelse med Kirkefondets opførelse af en ny kirke i bygden Attu under Kangatsiaq præstegæld mellem Sisimiut og Aasiaat skrev generalsekretær i Kirkefondet Gunnar Hermansen i 1973, hvor striden i Godthåb endnu ikke var afsluttet, men hvor resultatet lå i luften, at *"tanken er, at kirken i Agto [Attu] i videst mulig udstrækning skal opføres af grønlændere – og udsmykkes af grønlændere med grønlandsk kunst."*⁶⁸

Fig. 7. Aka Høegh: Døbefont. Lærketræ fra Sibirien, fundet som drivtømmer ved Qaqortoq. I et interview med DR TV har Aka Høegh formuleret sine tanker om døbefonten i følgende ord: "Den store rod har samlet vand for at leve, så vender man den, så det store træ giver livet videre til barnet. Rodens næring bliver givet videre i dåben." Højde 78,5 cm, diameter 100 cm. 1986. Foto: Kathrine Kjærgaard.

Der skulle ikke være nogen albertavle, til gengæld hænger der ned fra loftet – lidt til siden for alteret – et stort krucifiks med en lavstammet eskimoisk Kristus af drivtømmer og rensdyrtak. Krucifikset er udført af den lokale grønlandske kunstner Hans Alaufesen. Kirkeskibet er en drengeskjold i fuld størrelse, skænket til kirken ved indvielsen 1974 af befolkningerne i de siden da nedlagte nabobygder.⁶⁹

Ligeså den beundrede og feterede Aka Høeghs (f. 1947) kirkeudsmykninger fra 1980'erne, hvor hovedsageligt atter en gang er at indskrive de kristne symboler i en grønlandsk stofflighed og en grønlandsk kontekst. Hendes alterkors

i Elias Kirke i Maniitsoq er af drivtømmer. Det skal, forklarer hun, symbolisere det livgivende træ, som er kommet drivende udefra på samme måde som kristendommen. Korset er udsmykket med udskårne, malede arktiske alperoser, der ligesom kristendommen findes overalt i Grønland (fig. 6).⁷⁰ Alter og døbefont er udført i granit fundet i Maniitsoq-området, og døbefonten til overmål udsmykket med fisk, som der er masser af i Grønland. I Tasiilaq på Østkysten, som fik en ny kirke 1985, blev udsmykningsopgaven igen overdraget til Aka Høegh. Også denne gang anvendte hun drivtømmer fra de nordsibiriske flodmundinger, her en lærkerod, som efter

Fig. 8. Kistat Lund: Jesus og børnene. Airbrush på træ, akryl på mur. 383 x 588 cm. 1996. Gertrud Rasch Kirke, Qaqortoq. Foto: Kathrine Kjærgaard.

sin lange rejse over Polarhavet er stillet med bunden i vejret på et isbjørneskind (fig. 7). Alteret af hvalbarder kommer fra de hvaler, der ligesom kristendommen rejser hele verden rundt. Øverst i loftet en frise med vandrende fugle, symboliserende livets gang, desuden en nattehimmel med stjerner på, hvor hver enkelt af byens beboere har fået lov til at male sin egen stjerne. Det er kristendommen som del af den grønlandske natur, det er landskabet og folket som del af den kristne fortælling. Der er ingen brud, der er ingen tvivl. Og herved er det blevet, hvad kirkekunst angår. Da Gertrud Rasch Kirke i Qaqortoq 1996 skulle ud-

smykkes, bestilte menighedsrepræsentationen hos den lokale kunstner Kistat Lund et billede af Jesus og de små børn.⁷¹ Det fik den med hendes mere end mandshøje Jesus omgivet af grønlandske børn i nationaldragter, der samtidig på ligefrem og ukompliceret måde bekræfter og understreger Grønlands og grønlændernes plads i den bibelske historie (fig. 8).

Seneste erhvervelse af kirkekunst i Grønland er ganske undtagelsesvis af en dansk kunstner, nemlig Esben Hanefeldt Kristensen, hvis yderst konventionelle passionsserie – af alle steder – har fået plads i Hans Egede Kirke i Nuuk på de samme vægge, hvortil Sven Havsteen-

Fig. 9. Et billede, som menigheden bedre kunne lide: Esben Hanefeldt Kristensen: Indtoget i Jerusalem. Akryl på masonit. 25 x 25 cm. 2001. Hans Egede Kirke, Nuuk. Foto: Andreas Kjærgaard.

Mikkelsens tvivlende, afmytologiserende glasmosaik i 1974 endte med at blive forment adgang (fig. 9). En rimelig og kunstnerisk tilfredsstillende løsning på den aldrig rigtig afsluttede udsmykning af Hans Egede Kirke ville være at hænge Kongehusets gave fra 1971 på den tiltænkte plads. Billedstriden er afsluttet,

og freden genoprettet i Grønland, næsten ligeså harmonisk som vi kender det fra C.W. Schultz-Lorentzens sommerlige Godthåb-skildring fra 1943. Men hvad med sekterne? Fik man bugt med dem? Nej, det gjorde man ikke. De stortrives i dagens Grønland mere end nogensinde.

Noter

- 1 C.W. Schultz-Lorentzen, "Den grønlandske Kirke," i Aage Falk-Hansen (red.), Den danske Kirke og vor Slægt, Odense 1943, II, s. 396-404 (397-98).
- 2 Et par andre, lidt senere eksempler: Grete Rendal (udg.), Breve 1946-1950 [fra og til] distriktslæge Jørgen Rendal, Nanortalik, [Nuuk 2003], s. 56; Helge Schultz-Lorentzen, "Præsten kommer til Bopladsen," Meddelelser om Den grønlandske Kirkesag, 76, 1948, s. 3-7; Kristian Lauritsen, Min grønlandskronike. Oplevelser og betragtninger i perioden mellem kolonistyre og hjemmestyre, Nuuk 2007, s. 50.
- 3 Sml. Jørgen Felbo, "Grønlands kirke – en svigtet opgave?" Meddelelser om Den grønlandske Kirkesag, 96, 1961, s. 2-7 (4).
- 4 Jeg har ikke fundet præster, som offentligt har udtalt sig mod religionsfriheden, og det ville da også være højest overraskende. En kongelig embedsmand kan ikke tillade sig at undsige Grundloven. Men der er sikre tegn på, at bølgerne er gået højt blandt de gejstlige, når de udtalte sig uden risiko for at blive draget offentligt til ansvar. Således på præstekonventet 1962, hvor formanden efter et lukket møde om sektvæsenet fandt anledning til kraftigt at understrege, at der var religionsfrihed "i landet." Grønlands Præstekonvent 1962, s. 39.
- 5 Der foreligger utallige beskrivelser af de gennemgribende sociale og økonomiske processer, som pågik i Grønland i årene efter Anden Verdenskrig. Efterfølgende stammer fra én af kirkens mænd, pastor Holger Balle: "[Grønland] er, ikke mindst i disse år, modsætningernes land, brydningernes land, landet hvor alt forandres så hurtigt, at man blot efter et par års fravær opdager, at der er sket så meget, at man knap kan kende det hele igen. Modsætningerne er så store mellem "storbyerne" og bopladserne, at man må tænke på forskellen mellem stenalderen og atomalderen. Det er landet i smeltediglen, landet hvor der ustandselig laves om på alt. Bopladser, hvor der har boet mennesker i århundreder, forlades, og småbyer får fordoblet deres indbyggertal på ganske få år. Overgangen fra fangst til fiskeri er ikke blot en forandring, men en omvæltning, en revolution." Herefter går Balle over til at forklare, hvorledes fangerens liv var spændende og dramatisk. Det krævede mod, snarrådighed, evne til hurtige beslutninger, evne til at yde det utroligste. Hertil kom følelsen af den mest intense taknemmelighed, når han, måske efter lang tids sultperiode, fik en sæl. "Fiskerens liv er helt anderledes ensformigt. Og hvad taknemmeligheden angår, – jo vist kan han da være taknemlig, når han kommer hjem med sin last fisk; men sjældent eller aldrig med fangerens klare fornemmelse af at have oplevet noget enestående, af at det daglige brød ikke er en selvfølge, men en gave." Holger Balle, "Grønlands kirke i en brydningstid," Meddelelser om Den grønlandske Kirkesag, 91, 1958, s. 4-9 (6).
- 6 Jørgen Felbo (se note 3), s. 7.
- 7 Brøndum var Den danske Folkekirkens officielle udsending i Grønland sommeren 1956, hvor han bl.a. skulle vejlede kateketerne – de særlige grønlandske hjælpepræster, der også fungerede som skolelærere, dengang i reglen med en seminarieuddannelse bag sig – i prædikenforberedelse (L.C. Brøndum, "Indtryk fra rejse i Vestgrønland sommeren 1956," Meddelelser om Den grønlandske Kirkesag, 87, 1956, s. 2-6 (3)). I forlængelse af denne rejse udarbejdede Brøndum en lille prædikelære, som blev oversat til grønlandsk af Holger Balle (okalüssine' okalüssinigssamutldo piarêrsarneq, [København, 1957]). Brøndum var tillige konsulent for seminariet i Godthåb (Ilinniarfissuaq) med særlig henblik på bogindkøb. Han sørgede for, at biblioteket var ajour med den nyeste religionspædagogiske litteratur, drog bl.a. omsorg for, at man ikke skulle savne Leif Søndergaards Bibelhistorie for Børn (1959) med Gunnar Sneums illustrationer og Aage Nørfelts "afmytologiserende" også i Danmark omstridte Børnenes bibelhistorie (1958). 22.06.03 Godthåb præstegæld: 1.1.1.2. Udgående skrivelser 1960: Til Rektor, Godthaab (brev af 5. jan. 1960) (Grønlands Nationalmuseum & Arkiv, Nuuk).
- 8 L.C. Brøndum, "Problemer omkring Grønlands kirke," Tidsskriftet Grønland, 1961, s. 223-33 (232); fremhævningen Brøndums.
- 9 21.01.00 Provsten for Grønland: 1.4.1.2. Journalsager: J.nr.40-40.1: 1953-1963 Alm. indberetning 40.0: Almindelig beretning om forholdene i Sukkertoppen præstegæld 1954 (Grønlands Nationalmuseum & Arkiv, Nuuk).
- 10 Kathrine Kjærgaard og Thorkild Kjærgaard, "Prints and pictures in Greenland 1721-1900," i: Alberto Milano (red.), Commercio delle stampe e diffusione delle immagini nei secoli XVIII e XIX. Rovereto (Tn) 2008, s. 269-83.
- 11 Hans Fuglsang-Damgaard, "Hilsen til Den grønlandske Kirkesags Venner," Meddelelser om Den grønlandske Kirkesag, 83, 1954, s. 1-3 (3).
- 12 Helge Knudsen, "Den grønlandske kirke – og Sct. Peters," Kristeligt Dagblad 6. maj 1958

- (kronikken).
- 13 L.C. Brøndum, "Grønlandske kirker er triste og uskønne," *Atuagadliutit/Grønlandsposten* 9. okt. 1958. Brøndum talte ikke for døve øren. På præstekonventet 1962 gav flere præster udtryk for, at der "i kirkerne ofte fandtes dårlig kunst, som man ikke burde have stående fremme," og at man som præst ofte blev præsenteret for gaver af "tvivlsom skønhed." Dette støttedes af formanden, der sagde, at det kunne blive præstens ubehagelige pligt at sige nej af og til, "når en gave var af for dårlig kvalitet og smag." *Grønlands Præstekonvent 1962*, s. 24-25. Ligeså et par år senere: "Der findes ikke få kedelige eksempler på, at meget uheldige såkaldte kristelige skilderier misklæder kirkerne og kun befinder sig der, fordi man ikke har kunnet sige nej til en gave," som formanden, nu Svend Erik Rasmussen udtrykte det. Han advarede dog samtidig mod at være for kritisk: "På den anden side behøver man heller ikke være bange for at fire lidt på sin fine kunstneriske smag. Det ville være synd ud af overdreven iver for at hævde alene det lodiges hjemstedsret i kirkerne brutalt at kvæle folks lyst til at skænke deres kirke et og andet." *Grønlands Præstekonvent 1966*, s. 50-51.
 - 14 Jørgen Felbo (se note 3), s. 6.
 - 15 Svend Borregaard, "Indtryk og tanker fra en Grønlandsrejse 1961," *Meddelelser om Den grønlandske Kirkesag*, 98, 1962, s. 1-7 (5).
 - 16 Finn Lyngø, "Den katolske kirke i Grønland – status og målsætning," *Tidsskriftet Grønland*, 1966, s. 39-48 (40). – Efter nogle år skiftede Michael Wolfe spor og blev lektor i historie ved Københavns Universitet.
 - 17 Uventet hurtigt: Således fremstilles sagen almindeligvis. Nogle må dog have haft en fornemmelse af, hvad der var i gære. I hvert fald er det en kendsgerning, at man med midler fra Høhnes legat 1952, altså i god tid før grundlovsændringen 1953, købte ti eksemplarer af Michael Neiiendam, *Frikirker og Sekter* (3. udg. 1948) til fordeling blandt landets 17 præster. *Grønlands Præstekonvent 1952*, s. 6.
 - 18 21.01.00 Provsten for Grønland (som note 9): Indberetninger om kirkelige forhold i Julianehåb præstegæld for året 1954/55 (*Grønlands Nationalmuseum & Arkiv, Nuuk*).
 - 19 21.01.00 Provsten for Grønland (som note 9): Indberetning over kirkeligt arbejde i Nanortalik præstegæld i året 1956/57 (*Grønlands Nationalmuseum & Arkiv, Nuuk*).
 - 20 Se note 18 og 19. Andre eksempler: Andreas Høegh, 1957: "Sekter: en af Pinsemissionens 2 mænd i Julianehaab hr. Aasholm [Rune Åsblom] er kommen her til Nanortalik med sin familie. Han har bygget sig et stort hus med en mødesal i stueetagen og en lejlighed i anden etagen. De voksne og børn blev inviteret hver for sig, og jeg ved, at flere mennesker kom til møderne. Efter påsken holdt de møder hver søndag." 21.01.00: Provsten for Grønland (som note 9): Indberetninger Nanortalik præstegæld (*Grønlands Nationalmuseum & Arkiv, Nuuk*); fem år senere, nu med Elias Lauf som pennefører, lyder det sammesteds fra: "Pinsemissionen som holder til i Nanortalik trykker stadig pjecer og opbyggelige blade til uddeling gratis, som bliver læst flittigt, fordi man ikke har noget andet ... De benytter forsamlingshuset til deres møder." 21.01.00: Provsten for Grønland (som note 9): Visitatsprovsten i Sydgrønland til Provsten: Indberetning [Sydproven (Alluitsup Paa) 31. dec. 1962] (*Grønlands Nationalmuseum & Arkiv, Nuuk*).
 - 21 *Grønlands Præstekonvent 1962*, s. 39 (se også note 4). Den åndelige oprustning mod andre trossamfund foregik, som tidligere berørt, ved indkøb af bøger til fordeling blandt præster og kateketer af hensyn til disses mulighed for "fortsat orientering vedr. forskellige kirkesamfund og sekter som har gæstet eller forventes at gæste Grønland." Pengene kom som tidligere fra Høhnes legat. Blandt indkøbene kan nævnes den bekendte norske teolog Einar Mollands *Konfessionskunnskap. Kristenhetens trosbekjennelser og kirkesamfunn* (1953), K.E. Skydsogaards *Ja og Nej. Til Forstaelse af Forholdet mellem Katolicisme og Protestantisme* (1953), Svend Borregaards *Enhed og Splittelse* (1953) samt Michael Neiiendams *Hvem tror hvad. Lommevejviser i folkekirkelige, frikirkelige og sekteriske samfundslære* (1952), foruden hans allerede nævnte *Frikirker og Sekter*. 21.01.00 Provsten for Grønland: 1.4.1.2. *Journalsager: J.nr. 45-45.6: 1954-1963: J.nr. 45: Til Det grønlandske Lektorat, 9/6-56: ang. bøger til kateketer og præster g[en]nem Høhnes legat* (*Grønlands Nationalmuseum & Arkiv, Nuuk*).
 - 22 21.02.00 Provsten for Grønland 1.4.1.2. *Journalsager: J.nr. 40-40.1: 1953-1963: Dagbogsudskrifter 40.1: Uddrag af Umanak Præstegælds dagbog 1959* (*Grønlands Nationalmuseum & Arkiv, Nuuk*).
 - 23 Som note 18.
 - 24 Nanortalik 15. jan. 1961: "Hvad siger kirkeloven?" 22. og 29. jan. handlede det om dåben og 26. febr. om lysning til ægteskab og vielse – alle dage med lysbilleder bagefter og alle dage for fuldt hus. I skolen i den lille bygd Aappilattoq

- holdt han foredraget om dåben den 4. marts 1961 og dagen efter i Frederiksdal (Narsaq Kujalleq). 21.01.00: Provsten for Grønland (som note 22): Udskrift af dagbogen for Nanortalik Præstegæld 1960 (Grønlands Nationalmuseum & Arkiv, Nuuk).
- 25 21.01.00: Provsten for Grønland (som note 9): Almindelig indberetning om de kirkelige forhold i Angmagssalik distrikt 1962: Otto Sandgreen til Provsten for Grønland jan. 1963 (Grønlands Nationalmuseum & Arkiv, Nuuk).
- 26 Q 10.50.01 Den grønlandske Kirkesag: Mødereferater samt diverse vedrørende 1961: Referat af møde i forretningsudvalget for Den grønlandske Kirkesag afholdt i Bispegården tirsdag den 29. okt. 1963 (Grønlands Nationalmuseum & Arkiv, Nuuk). Det har ikke været muligt at opspore disse lysbilledserier, måske blev de aldrig til noget.
- 27 Johan Exner, Grønlandsrapporter 1960 (Ministeriet for Grønland), [1960], s. 32.
- 28 Q 10.50.01 Den grønlandske Kirkesag: Protokol 1960-1967: 04.10. [Modereferater]: Udvalgets årsmøde i Bispegården 7. okt. 1965: Udsmykning af grønlandske kirker (Grønlands Nationalmuseum & Arkiv, Nuuk) [med nogle tilbageskuende bemærkninger].
- 29 Kristeligt Dagblad 21. aug. 1962, jf. Lisbeth Smedegaard-Andersen, Mytens forladte huse – Dansk kirkekunst efter 1946, København 1999, s. 112. Debatten om forholdet mellem kunst og kirke, som Bodil Koch gik ind i 1962, kunne i sin daværende form føres tilbage til 1958, hvor arkitekt Richard Jensen i det højkirkelige tidsskrift Under Guds Ord henledte opmærksomheden på de resultater, der i Frankrig var kommet ud af at få berømte kunstnere som Henri Matisse, Pierre Bonnard, Fernand Léger og Georges Rouault til at udsmykke kirker. Selv om kun få af disse kunstnere var bekendende kristne, var resultatet vellykket og arkitekten foreslog noget lignende i Danmark (Smedegaard-Andersen, s. 43). Tidsskriftet Kirkens Verden (fra 1959) blev et forum for teologer og kirkefolk, der interesserede sig for bildende kunst og dens muligheder inden for kirken. Skelsættende blev en bog af ovennævnte Johan Exners søn, den senere så bekendte arkitekt Johannes Exner i samarbejde med Tage Christensen, Kirkebygning og Teologi (1965). Kirkeministerens tanker vandt ikke bifaldt overalt. Den lutherske kirke var i de fleste gejstliges øjne først og fremmest ordets kirke. Arkitektur og kunst kunne af æstetiske grunde få plads i kirken, også gerne en mere fremtrædende plads, men nogen betydelig rolle i forkyndelsen ville kunsten aldrig kunne få. For hovedparten af 1950'ernes og 1960'ernes danske teologer var det afgørende, at den evangelisk-lutherske kirkes bekendelsesskrift Confessio Augustana (1530) ikke har nogen særlig omtale af billeder, idet Luther anså billeder for adiaphora, dvs. unødvendige for frelsen. Der står heller ikke noget om billeder i Den danske Kirkeordinans (1537/39). Over hele det kirkelige og teologiske spektrum fra Tidehverv til K.E. Løgstrup betonedes, at kirken var ramme om Guds ord, alt andet var udenomsværker. Smedegaard-Andersen, s. 114-15.
- 30 Kristeligt Dagblad 31. dec. 1963.
- 31 For en fyldig oversigt over kirkeinventaret i dagens grønlandske kirker, se Otto Sandgreen, Nunatsinni oqaluffit/Grønlands kirker, Nuuk 1991, med oplysninger om anskaffelsestidspunkt og givere.
- 32 Afbildet i Kathrine Kjærgaard, "Som i et spejl – Hans Egede-receptionen gennem tre hundrede år," Grønlandsk kultur- og samfundsforskning 2006-07, Nuuk 2008, s. 73-97.
- 33 Scenen fra koppeepidemien 1733 afbildet i Kathrine Kjærgaard, "Berømmelig i Norge, Roesværdig i Danmark, men Udødelig i Grønland – Hans Egede-receptionen gennem tre hundrede år med særlig henblik på kunstneriske fremstillinger," i Håkon Brun (red.), Fra opprører til apostel. Hans Egedes liv og kirken i Grønland, Kabelvåg 2008, s. 126-66.
- 34 22.08.01: Sisimiut præstegæld 11.12: Afsendte breve 1962-1964: Jens Chr. Chemnitz til provsten i Godthåb Svend Erik Rasmussen 18. sept. 1962 (Grønlands Nationalmuseum & Arkiv, Nuuk).
- 35 Det ene af de to billeder i Qassarsuk Kirke – Jesu dåb – var direkte vendt mod pinsemissionen, altså et "beredskabsbillede" i den standende kamp mod indtrængende kirkesamfund. Denne indsats i den grønlandske kirkes tjeneste rakte dog ikke til at gøre den fraskilte Hans Lyng, der til overmål i årevis levede sammen med en kvinde, han ikke var gift med, acceptabel for det gejstlige hierarki. I 1970'erne, hvor han var gift med læge, dr.med. Inge Lyng, svandt modstanden langsomt ind, og ved sin død 1988 stod han som den store samlende figur i grønlandsk kunst.
- 36 Q 10.50.01 Den grønlandske Kirkesag (som note 28): Udvalgets årsmøde i Bispegården 7. okt. 1963 (Grønlands Nationalmuseum & Arkiv, Nuuk).
- 37 22.06.03 Godthåb præstegæld: 1.1.1.2. Udgående skrivelser 1960: Ang. udsmykning af grønlandske kirker: brev 23. nov. 1960 til lek-

- tor Aage Bugge (Grønlands Nationalmuseum & Arkiv, Nuuk).
- 38 Q 10.50.01 Den grønlandske Kirkesag (som note 28): Formandsberetning, Udvalgets årsmøde 7. okt. 1964 (Grønlands Nationalmuseum & Arkiv, Nuuk).
- 39 Q 10.50.01 Den grønlandske Kirkesag: 11.12.2 Modtagne og afsendte breve 1945-1967: Den grønlandske Kirkesag til Ministeriet for Grønland 12. aug. 1964 (Grønlands Nationalmuseum & Arkiv, Nuuk).
- 40 RA: Statens Kunstfond: Udsmykningssager 1964, J.nr. 51-83: 64/64 Kirke i Egedesminde: Ministeriet for Grønland til Statens Kunstfond (Rigsarkivet).
- 41 RA: Statens Kunstfond (som note 40): Statens Kunstfond til Ministeriet for Grønland 15. febr. 1965 (Rigsarkivet).
- 42 På den oprindelige skitse var der på en af kvanskærmene en stor edderkop, der firede sig ned. Menighedsrepræsentationen forlangte edderkoppen fjernet, hvad den dog ikke helt blev. Q 10.50.01 Den grønlandske Kirkesag: 04.80 Mødereferater 1961-74: Mødereferater samt diverse vedrørende 1964: Referat af møde i Gerlev præstegård 14. sept. 1964: Ang. udsmykning af Egedesminde kirke (Grønlands Nationalmuseum & Arkiv, Nuuk). Se også Simon Pasternak, Fortælleren Jens Rosing, Nuuk 1999, s. 41-43.
- 43 I dag i Kitsissuarsuit Kirke (Hunde Ejlande).
- 44 Grønlands Præstekonvent 1966, s. 8.
- 45 Karl Skou, "Egedes Kirke" i Egedesminde," Meddelelser om Den grønlandske Kirkesag, 102, 1966, s. 54-57 (55).
- 46 Q 10.50.01 Den grønlandske Kirkesag (som note 42): Referat af udvalgsmøde i Den grønlandske Kirkesag, afholdt i Bispegården 7. okt. 1965 (Grønlands Nationalmuseum & Arkiv, Nuuk).
- 47 Kathrine Kjærgaard, "Grønland som del af den bibelske fortælling – en 1700-tals studie," Kirkehistoriske Samlinger 2010 (under udgivelse).
- 48 Q 10.50.01 Den grønlandske Kirkesag (som note 28): Udvalgets årsmøde i Bispegården 7. okt. 1965: Udsmykning af grønlandske kirker (Grønlands Nationalmuseum & Arkiv, Nuuk).
- 49 Q 10.50.01 Den grønlandske kirkesag: 04.80 Mødereferater (Biskoppen) 1961-1974: Referat af [møde i] forretningsudvalget afholdt i Bispegården 9. jan. 1967 (Grønlands Nationalmuseum & Arkiv, Nuuk); Q 10.50.01 Den grønlandske kirkesag 04.80 Mødereferater 1961-74: Mødereferater og diverse vedrørende 1966: Referat af møde i forretningsudvalget 15. nov. 1966 (Grønlands Nationalmuseum & Arkiv, Nuuk).
- 50 Se også Mikael Wivel, Sven Havsteen-Mikkelsen. Det kristne spor, København 2004.
- 51 Q 10.50.01 Den grønlandske Kirkesag (som note 28): Ekstraordinært udvalgsmøde afholdt i Pastoralseminariets lokaler, Valkendorfsvej 23, den 13. jan. 1967, pkt. 7: Udsmykning af Christianshåb kirke (Grønlands Nationalmuseum & Arkiv, Nuuk).
- 52 Q 10.50.01 Den grønlandske Kirkesag: 11.12.2 Modtagne og afsendte breve (Næstformanden) 1945-1967: Sven Havsteen-Mikkelsen til Det grønlandske Lektorat 25. febr. 1967 (Grønlands Nationalmuseum & Arkiv, Nuuk).
- 53 F31-383 (Udsmykningsopgaver): J.nr. 2-68: Kirkeministeriet til Statens Kunstfond 3. april 1968, bilag: Ole Nielsen til Kirkeministeriet 28. marts 1968 (Statens Kunstfond, H.C. Andersens Boulevard, København).
- 54 Q 10.50.01 Den grønlandske Kirkesag (som note 52): Sven Havsteen-Mikkelsen til Det grønlandske Lektorat 12. sept. 1967 (Grønlands Nationalmuseum & Arkiv, Nuuk).
- 55 F31-383 (Udsmykningsopgaver): J.nr. 2-68: Kirkeministeriet til Statens Kunstfond 3. april 1968 (Statens Kunstfond, H.C. Andersens Boulevard, København). – Svend Erik Rasmussens beskrivelse af det påtænkte kunstværk blev samme år trykt i Kirkesagens tidsskrift: "Spændende kunstværk," Meddelelser om Den grønlandske Kirkesag, 106, 1968, s. 30-31 (31).
- 56 F31-383 (Udsmykningsopgaver): J.nr. 2-68: Statens Kunstfond til Sven Havsteen-Mikkelsen 1. okt. 1968 (Statens Kunstfond, H.C. Andersens Boulevard, København).
- 57 Jørgen Fleischer, "Historisk kirkeindvielse," Atuagagdlitit/Grønlandsposten 2. april 1969.
- 58 W. Westergaard Madsen, "Kirkeindvielse i Christianshåb," Meddelelser om Den grønlandske Kirkesag, 107, 1969, s. 29-30 (30).
- 59 Fremgår af senere korrespondence mellem Sven Havsteen-Mikkelsen og arkitekt Ole Nielsen. Sven Havsteen-Mikkelsens privatarkiv: Godthåb: Sven Havsteen-Mikkelsen til Ole Nielsen 8. dec. 1971 (Olav Havsteen-Mikkelsen, Ærøskøbing).
- 60 Forhandlingsprotokol for menighedsrepræsentationen i Godthåb by 1964-78 (Hans Egede Kirkes arkiv, tårnrummet).
- 61 Oplyst mundtligt (2006) af Kristian Lauritsen, som i disse år var Grønlands landsprovst. Billedet hænger i dag på bagvæggen i den tilstødende menighedssal. Den tiltænkte plads i kirkerummet for alteret har det aldrig fået. Der hænger, som en stadig erindring om de stridigheder, der rystede den godthåbske menighed i

- begyndelsen af 1970'erne, et simpelt trækors oplyst bagfra af nogle nøgne elpærer. Det eneste man dengang kunne blive enige om.
- 62 Sven Havsteen-Mikkelsens privatarkiv: Godthåb: Ole Nielsen til Sven Havsteen-Mikkelsen 4. dec. 1971 (Olav Havsteen-Mikkelsen, Ærøskøbing).
- 63 Sven Havsteen-Mikkelsens privatarkiv: Godthåb: Sven Havsteen-Mikkelsen til Ole Nielsen 8. dec. 1971 (Olav Havsteen-Mikkelsen, Ærøskøbing).
- 64 Gudrun Chemnitz' privatarkiv: Alteret i Hans Egede kirken (deponeret i Hans Egede Kirke, Nuuk (tårnrummet)).
- 65 Sven Havsteen-Mikkelsens privatarkiv: Godthåb: Ole Nielsen til Sven Havsteen-Mikkelsen 2. juni 1973 (Olav Havsteen-Mikkelsen, Ærøskøbing).
- 66 Sven Havsteen-Mikkelsens privatarkiv: Godthåb: Sven Havsteen-Mikkelsen til Ole Nielsen 5. febr. 1974 (Olav Havsteen-Mikkelsen, Ærøskøbing).
- 67 Havsteen-Mikkelsen forslag blev senere realiseret næsten uændret i Alderslyst Kirke i Silkeborg. Afbildet i Mikael Wivel (se note 50), s. 32 og s. 83.
- 68 Gunnar Hermansen, "Ny kirke i Agto," Meddelelser om Den grønlandske Kirkesag, 111, 1973, s. 15-17 (16).
- 69 Otto Sandgreen (se note 31), s. 89.
- 70 Interview 12. aug. 2003 med DR TV-journalist Vagn Olsen, Thorkild Kjærgaard og forf. af disse linier.
- 71 Oplyst af Kistat Lund i et interview med forf. 10. aug. 2003.

Debatanmeldelse

En udskiftet landbrugshistorie

Erik Helmer Pedersen, Fortid og Nutid, juni 2009, s. 131-140.

Debatanmeldelse af *S. P. Jensen: Fra stilstand til vækst. Studier i dansk landbrugs udvikling fra 1682 til 1914.* Landbohistorisk Selskab, 2007. 288 s. 248,00 kr.

Erik Helmer Pedersen, f. 1932, cand.mag. i historie og dansk, dr.phil., til 2001 ansat på Institut for økonomisk historie, senere Institut for Historie, i dag SAXO-Instituttet ved Københavns Universitet.

Fra sin ansættelse i 1957 som leder af Landbrugsraadets og De samvirkende danske Landboforeningers fælles økonomisk-statistiske Afdeling og til sin afsked godt 30 år senere førte S. P. Jensen, agronom og landbrugsøkonom af uddannelse, en art dobbelttilværelse og i begge tilfælde på et højt, intellektuelt niveau. I 1960'erne sad han om dagen typisk sammen med sine medarbejdere på Axelborg og foretog omfattende beregninger over de priser på landbrugsvarer, den tids landmænd kunne påberåbe sig i kraft af den gældende overenskomst med regeringen, og hvor et temmelig afgørende moment var produktionsomkostningernes rette værdiansættelse. Derpå fulgte nogle benhårde forhandlinger med Monopoltilsynet, der skulle kontrollere hele den omfattende kalkule. I sin fritid syslede han også alvorligt med landbrugsproblemer, men nu på historisk basis. Som født stevnsbo var det hans ambition at udforske stevnsbøndernes historie gennem mere end 200 år, følge deres udvikling fra landmålingen i 1680'erne op gennem stavnsbåndsperioden 1733-88 over 1780'ernes bondefrigørelse til gårdmandsklassens sluttelige opstigning i

1800-tallet som den tids ledende samfundsgruppe.

Sit væsen tro indledte han dog sin historiske pionergerning ganske upretentiøst. Hans far ejede gården "Hyldestød" sydøst for Strøby og herfra går en lige linje tilbage til S. P. Jensens tipoldefar, bonden Mads Larsen i Råby (1784-1874), ja endnu længere tilbage. Som tusinder før og efter S. P. Jensen har gjort det, tog han fat på at klarlægge den bagvedliggende slægtshistorie, og den motiverede hurtigt videregående arkivstudier, først i den lokale hovedgård Gjorslevs omfattende godsarkiv, senere i de offentlige arkiver. Det giver stof til eftertanke, at to af det sjællandske landsarkivs flittigste brugere af bondehistorisk materiale ikke er professionelle historikere, men historisk engagerede og særdeles kapable stevnsboer, digteren Martin A. Hansen og landbrugsøkonomen S. P. Jensen. Og så er de oven i købet temmelig nært beslægtede.

Udover den slægts- og lokalhistoriske nysgerrighed drev et andet moment S. P. Jensen hvileløst fremad. Gennem tiderne havde landbo- og landbrugshistorien efter hans opfattelse gjort stevns-

bønder såvel som andre jorddyrkere uret på adskillige punkter, og det gjaldt såvel den endnu ikke frisatte bonde som dennes nok så begunstigede efterfølger, 1800-tallets selvejergårdmand og -husmand. På den ene side havde man malet en god part af deres hverdagshistorie op i alt for lyse farver – nærmest som en art landsbytosser, som i dage- og ugevis lod plov være plov for i stedet at festlig-holde større begivenheder i familiens skød eller i landsbysamfundet, og på den anden ofte fremstillet relationerne mellem godsejer og fæstebonde som et herreslaveforhold med vold og undertrykkelse som en uomgængelig konsekvens. Fandt S. P. Jensen.

Disse stereotype opfattelser ville han gerne retouchere og det i bund og grund. Under kraftigt brug af mørke og dystre farver ville han i stedet vise os et billede af en hårdtarbejdende landbruger, der kæmpede en nærmest håbløs kamp mod sine naturgivne og institutionelle modstandere.¹ Til første kategori hørte et klima, "den lille istid", som ikke begunstigede jorddyrkningen og i stedet satte landbrugsjorden under vand på de mest ubelejligste tidspunkter. Derved begrænsedes i alvorlig grad kornets vækstperiode, og den var i forvejen ikke lang nok. Til sin rådighed havde bonden et sæt primitive redskaber plus en såre beskeden trækraft, som ikke tillod en ordentlig kultivering af jorden og som i hvert fald ikke holdt ukrudtet nede. Kornsekkene stod ikke ligefrem i rader efter en våd og besværlig høst, og det magre græsudbytte på fælleden fremkaldte mest klagende brøl fra små og afmagrede kreaturer, især når heste og får i forvejen havde skambidt (sene)græsset. Bondelandbruget gav kort sagt for ringe og for dårligt et udbytte, og temmelig

ofte blev folk syge af at konsumere de frembragte produkter, hvis der i det hele taget var mad nok til alle. Der var derfor ikke meget korn at sælge, og var der tale om en god høst, fik bonden ikke tilstrækkeligt høje priser for sine salgsvarer.

Af de hindringer af institutionel karakter, fæstebonden mødte i sin hverdag, var fæsteforholdet det mest brydsomme. Hoveriforpligtelserne skulle tilgødeses, før der kunne blive tale om at dyrke sin egen jord, og det krævede desuden et større hestehold end nødvendigt for fæstegårdens drift. Landgilden betød derimod ikke så meget. Den anden part i fæsteforholdet, godsejeren, havde naturligvis en stærk interesse i at opretholde sine fæstegårde som selve forudsætningen for hovedgårdens drift og måtte derfor se til, at hans bønder kunne rykke ud, når de blev tilsagt. S. P. Jensen gør dog ikke et stort væsen ud af godsejerens afhængighed af sine fæstebønder, og regner nærmest de ophobede og til tider ganske store restanceydelse på landgildekontoen som en slags driftsudgift. Tværtimod udviser han ofte sympati for Gjorslevs skiftende ejere og deres problemer med godsets økonomi og daglige virksomhed. Modsat en ældre tids landbohistorikere ser S. P. Jensen ikke træhest og hundehul alle vegne.²

Godsejerens krav til sine fæstebønder inkluderede også en hartkornsskat som fastlagt i 1680'ernes landmåling. Var fæstebonden ude af stand til at betale denne, var det godsejerens bord, da han jo som hovedgårdsejer ikke skulle svare skat af sin jord. Omvendt fik bondebefolkningen ikke offentlige modydelser af social karakter for sine skattebetalinger. Tværtimod skulle den gennem tiende og andre lokale afgifter finansiere lokaladministrationen samt skole- og fattigvæ-

senet.

Når fæstebonden derefter skulle tilgodese sin egen bedrift, mødte han en formidabel hindring i form af jordfællesskabet. I stedet for et samlet areal omkring gården, hans eget private råderum, var hans markbrug fordelt på 60-70 smalle agre spredt ud over hele bymarken, d.v.s. de $\frac{2}{3}$, som i det pågældende år var tilsået med rug og byg. Den sidste $\frac{1}{3}$ indgik til gengæld i et græsningsfællesskab, som også skulle tilgodese landsbyens husmænd, ja flere nabobyers behov, når sammenstødende fællede lå i vangelag med hinanden.

Sådan lyder i meget sammentrængt form S. P. Jensens diagnose for en århundredlang tilstand i bondebruget. Om der forud herfor var grotid, får vi ikke at vide. Paradoksalt nok løsnedes knuden indledningsvis af institutionelle, ikke agronomiske nybrud. Storkøbmanden og kinafareren Chr. Lintrup, adlet Lindenchrone, købte i 1743 af den enevældige stat Gjorslev, Søholm og Erikstrup. Straks lod han foretage en såkaldt synsforretning på alle gårde, og selv om de fleste brugere blev betegnet som "gode bønder", afslørede dog en række mangler. 6% af fæsterne var slet og ret uduelige og måtte udskiftes. Korn blev her som andetsteds kun dyrket på 20-35% af arealet, resten henlå til græsning af yderst tarvelig kvalitet. Efter mere end 20 års kamp med allehånde vanskeligheder havde Lindenchrone fået nok og tilbød sine bønder at skøtte sig selv som arvefæstere. Desuden kunne de slippe for hoveri mod at yde maks. $1\frac{1}{2}$ rdl. pr. td. htk.

Til hans store ærgrelse viste de fleste bønder udtalt vrangvilje mod reformerne, ikke mindst hoveriafløsningen. Som S. P. Jensen vurderer det, er det opretholdt

dyrkningsfællesskab en væsentlig del af forklaringen, og desuden veg de tilbage fra at svare deres afgifter i kontanter, og dette gjaldt også deres ophobede landgilderestancer. Slutresultatet blev dog positivt, vurderes det. Lindenchrone fik dog sine reformer igennem, og bønderne havde vænnet sig så meget til reformtanken, at de i 1790'erne gik ind for udskiftning af fællesskabet, da Gjorslevs nye ejer fra 1793, Jacob Brønnum Scavenius, stillede sig positivt hertil. Hans ublu krav om modsvarende afgiftsforhøjelser førte imidlertid til, at de fleste bønder selv lod foretage udskiftning og udflytning by for by. Som hele den danske bondebefolkning havde de i mellemtiden fået deres personlige frihed sikret gennem de store landboreformer 1787-88.

På denne baggrund lå det S. P. Jensen stærkt på sinde at tegne et realistisk billede af stevnsbondens agrarøkologiske hverdag, og til det formål har han konsulteret en lang række værker inden for denne skole, dels af teoretisk, dels af historisk natur.³ Det gælder først og fremmest om at få klarlagt vekselvirkningen mellem klima, jordbundsforhold og teknologier eller med andre ord få det økologiske regnskab stillet rigtigt op, pointeres det. Omsætningen i jorden skal helst kunne opgøres i planteneringsstoffer, foderenheder eller kalorier. Med andre ord: Hvad fik bonden ud af sit slid, når han brød ind i de naturlige processer for at få avlet korn i stedet for ukrudt og i konsekvens heraf måtte se dyrkningsvilkårene yderligere forringet? I tilgift havde omfattende skovødelæggelser siden 14-1500-tallet ført til, at jorden blev udvasket og forsuret i stedet for at blive naturligt afvandet gennem løvskovens store fordampningskapacitet. Uheldigvis faldt dette sammen med

stigende nedbørsmængder, især under 1600-tallets "lille istid".

Skovene havde dog efterladt kommende generationer en såre værdifuld arv i form af et humusindhold på 8-12% og med et tilsvarende stort kvælstofindhold. Desværre for landsbyfællesskabets bønder kunne de ikke i større stil udnytte disse muligheder, da planternes svagt udviklede rodnet i den våde og dårligt kultiverede jord ikke kunne få rigtig fat i næringsindholdet, mener S. P. Jensen, og tilføjer, at tilførsel af staldgødning ej heller havde den store effekt.

I hvert fald strakte virkningen sig ikke stort ud over gødningsåret. Han tager her den engelske landbrugshistoriker W. Harwood Long til indtægt for disse synspunkter, idet denne i en debat med den engelske middelalderhistoriker M. M. Postan har pointeret, at datidens små udbytter ikke kan have toldet ret meget af jordens næringskilder.⁴ Omvendt fik jorden tilført en del kvælstof udefra.

I det hele taget er S. P. Jensen temmelig pessimistisk, når han skal vurdere en ældre tids landbrugsteknik og dens virkninger. Hjulploven med dens seks små og ikke videre udholdende plovbæster pløjede ikke dybere end 3-4 tomer og kunne højst klare 3/4 td. land om dagen. Harven kunne hverken smuldre overfladejorden eller ødelægge ukrudtet tilstrækkeligt. Senegræsset kunne dog efterfølgende bruges som "græs"! Og her er vi ved et afgørende punkt i S. P. Jensens argumentation. Ikke færre end 1,9 mio. ha. af et samlet landbrugsareal på 2,4 mio. ha i 1700-tallet lå hen med (natur)græs, som kun ydede 450 foderenheder (FE) pr. ha mod kornets 810 FE, der oven i købet må forhøjes med halmens 425 FE og 100 FE som eftergræsning. Ofte stod bonden trods sine store græs-

arealer med en følelig mangel på græsning allerede i juni-juli, understreges det. Græsningstrykket kunne ikke reguleres, og især var heste og får med deres kontante bid hårde ved græsset. Det kunne dog se ud, som om man inden for landsbyfællesskabet havde mulighed for at forbedre græsvæksten uden for den tredelte landsbymark ved at indskyde en gang havre. Trods trevangsbrugets stive skematik gav det ofte plads for "illegitime" afvigelser i bymarkens periferi.

Over for påstande om, at der inden for det gamle danske landbrugssystem alligevel kunne forekomme pæne udbyttestigninger, hævder S. P. Jensen, at den konstaterede udbyttestigning på 40% i tiden 1760-1800 alene kom fra hovedgårdsdriftens omdannelse til koppelbrug. Desuden erindrer han om den engelske historiker G. E. Mingays påpegnings af, at en landbrugsmæssig modernisering af et traditionsbundet landbrug kræver en forudgående opløsning af de institutionelle bindinger.

Ret så kategorisk må S. P. Jensen derfor afvise såvel en Thorkild Kjærgaards som en Dan Ch. Christensens opsigtsvækkende teser om en tidlig modernisering af det danske landbrug, først og fremmest på landets hovedgårde. Dansk landbrug, især på bondesiden, blev i 1700-tallet drevet ekstensivt, pointeres det, især sammenlignet med England, hvor hver person i landbruget ernærede 2,4 personer mod kun 1,5 i Danmark.⁵ Arbejdsproduktiviteten derovre var 60% højere end her, er konklusionen.

Til gengæld rummede dansk landbrug efter hans opfattelse vældige ressourcer, som et utidssvarende fæstevæsen og et lavproduktivt landsbyfællesskab i forning spærrede vejen til. Modsat Thorkild Kjærgaards opfattelse af en kraftigt

stigende arbejdsindsats i det ikke-reformerede landbrug finder S. P. Jensen, at kornarealets fastlåste karakter hindrede en øget produktion pr. årsarbejder. Dan Ch. Christensens tese om en dansk produktivitetforøgelse i konsekvens af importeret engelsk landbrugsudstyr afvises ligeledes med støtte i en samtidig gods- ejers refleksioner over de store ulemper ved at dyrke jorden på engelsk vis. Nej, den afgørende impuls kom sydfra i form af holstensk og mecklenburgsk koppelbrug, sådan som A. G. Molkte, Bregentved fik det introduceret på sine sjællandske bedrifter i 1760'erne, fastslår S. P. Jensen på basis af indgående arkivstudier. I koppelbrugets mecklenburgske udgave prioriteredes kornet højere end græsset, og da man indførte en brakmark i systemet, fik man tid efter anden bugt med det ukrudt, som blokerede for kløverens og andre foderafgrøders ellers så ulige kamp med senegræsset. Med Thorkild Kjærgaard at forestille sig en tidlig kløverrevolution i bondebruget, anser S. P. Jensen for helt urealistisk, eftersom kløveren først på et senere tidspunkt kom til os fra Femern og Holsten.

S. P. Jensens principielle synspunkter på det danske landbrugs generelle udvikling i det afgørende hundredår 1760-1860, kommer prægnant til udtryk i en opsummerende artikel til 2007-samlingen.⁶ Uden landboreformer, ingen modernisering fastslår han. Derved fordobles stort set areal- og arbejdsproduktiviteten. Bonden får sin jord udskiftet, bliver enerådende for sit landbrug, får enten hoveriet afløst eller helt afskaffet og opmuntres til at blive selvejer eller opnå bedre fæstevilkår, hvorimod teknologiens sejrsgang først bliver for alvor mærkbar 1830-60. Kornarealet forøges undervejs med ½ mio. ha – fra 40% af det

dyrkede areal 1760 over 45% i 1830'erne og sluttelig 50%. Omsat i høstudbytte betyder det en tilsvarende vækst fra 5,4 mio. tdr. over 7 mio. omkring 1800 til 17-18 mio. tdr. i 1863; udtrykt i antal fold for relationen udsæd: høstudbytte 4½, 5 og 8.

For græsarealets vedkommende viser vor første landbrugstælling 1837-38 en fordobling siden 1760 af udbyttet fra græsmarken til 16 mio. arealenheder (AR). Da arealet ansættes til 1½ mio. ha, giver det et udbytte på 1.070 AE pr. ha. Bonden kunne nu økonomisere bedre med sit græsareal, selv om hegnsfreden endnu ikke var fuldstændig. Omkring 1860 var græsarealet yderligere reduceret til 1,2 mio. ha, men stadig var årsudbyttet 16 mio. AE. For at lukke gabet måtte man hente hjælp fra kornmarkens stigende halmængder samt bruge lidt af det dyre korn som foder. De 288.000 heste, man talte i 1861 – mod 400.000 i hoveritiden – åd ¼ af foderet mod næsten halvdelen førhen. Det kom især kreaturerne til gode, og på de hundrede år tredobledes mælkeproduktionen, en af de største gevinster ved udskiftningen, noteres det. Foderproduktionen mere end tredobledes med andre ord, og det nød svinene også godt af. Produktionen af landbrugsvarer stiger i det hele taget kraftigt, om end tallene er ret usikre, betones det. Ved et uændret forbrug 1760-180 vokser produktionen 170%, men forudsættes det, at det reale fødevarerforbrug stiger 10% gennem hele perioden, bliver resultatet en tredobling. Udtrykt i vækstrater stiger produktionen 0,5% pr. år 1760-1800, 1,3% 1800-37 og 1,4% 1837-61 eller i gennemsnit 1% årligt for hele perioden. Da arbejdsstyrken kun vokser med 0,4% årligt – til gavn for andre erhverv – øges arbejdsproduktivitete-

ten 0,9% årligt. Væksten flader noget ud efter 1837 trods en stigning i foldudbyttet på 40%, mener S. P. Jensen, men til gengæld vokser arbejdsproduktiviteten op til 1. verdenskrig med op til 1,8% om året. Den erhvervsfaglige videnskabelse omsættes til bondens hverdag.

De egnhistoriske detailstudier

I 1979 publicerede S. P. Jensen sit første arbejde i denne genre, om hugning af kridtsten ved Stevns klint, eftersom lokaliteten især i tiden 1850-90 var et stort økonomisk aktiv for såvel Gjorslev som den lokale befolkning.⁷ Allerede her tegnes omridset af stedets landbohistorie, og linjen herfra føres videre i tre bidrag til arbejdsgruppens næste publikation om landsbyerne på Stevns.⁸ I sit bidrag til 1. del – ikke optrykt her – opridses ganske kort den historiske grundproblematik omkring bondetidens landsbyer på Stevns,⁹ og fremstillingen føres to år senere videre i en detaljeret studie over stavnsbåndstidens bondeliv på Stevns¹⁰ – ej heller optrykt her. Hans sidste bidrag til Stevns' officielle landsbyhistorie er derimod optrykt i 2007-samlingen.¹¹

I disse bidrag viser S. P. Jensen i detaljen, hvorledes den ovenfor beskrevne vækst finder sit direkte nedslag i stevnsbondens hverdag. I 1984-bidraget skildres udviklingen fra landmålingstiden til udskiftningen godt 100 år senere. De $\frac{4}{5}$ af de 9.500 ha landbrugsjord lå da hen til landsbyerne, $\frac{1}{10}$ til herregårdene, og resten var enten haver eller købstadsjord. Overdrevet, forhen skov, fyldte meget, men gav kun lidet fra sig, og det gælder ligefuldt de våde pletter rundt om i bymarken, kaldet engbund. Lindenchrone på Gjorslev ejede fra 1743 245 gårde eller halvdelen af Stevns, de 213

resterende gårde hørte til andre godsbesiddere inkl. de 79 under A. G. Molktes hovedgård Juellinge (fra 1750). Henved 5.000 mennesker fandt ved folketællingen 1769 deres udkomme her. Ser man bort fra det tyngende hoveriarbejde, klarede de fleste bønder sig tåleligt igennem den ofte så besværlige hverdag på landsbyfællesskabets tid, og herremændene udviste som regel forståelse for deres kår. Det var bondefogdens ingenlunde nemme opgave at udjævne konflikter mellem de to parter. En adspredelse i den daglige trummerum var torveturene til København med lokale produkter. Kirsebærrene fra Stevns fandt altid god afsætning.

Ikke alle var lige fattige; ved synsforretningen i 1743 havde immervæk 60% af Gjorslevs bønder et så prestigebetonet udstyr som jernkakkellovne og kobbergrydekedel, men ellers kan et beskedent foldudbytte på $4\frac{1}{2}$ -5 i forening med følgerne af kvægpesten i 1740'erne næppe i sig selv have skabt baggrund for den store luksus. Fremgangen måtte ifølge S. P. Jensen afvente resultaterne af A. G. Molktes gradvise omdannelse af trevangsbruget til koppelbrug fra 1760'erne at regne og Lindenchrones modsvarende tilbud om arvefæste for sine bønder. Først da fik stevnsbønderne mod til at tage sagen i egen hånd som rigtige selvejerbønder med ansvar for egen skæbne.

Denne succeshistorie skildres indgående af S. P. Jensen, selv om han ikke går ind på navngivne enkelttilfælde, og til det brug har han på forbilledlig vis brugt en række lokalhistoriske kilder, mest af berettende natur. En righoldig bondedagbog dokumenterer i detaljen omlægningen til husdyrbrug, med S. P. Jensens ord "*systemsiftet*" omkring 1880, og på denne måde kommer vi me-

get tættere på 1800-tallets bondesamfund end i det forudgående århundrede. Fra at være ret tilbagestående, hvad angår både kobestand og svinehold, stod stevnsbønderne omkring 1912 blandt de førende for husdyrbrugets vedkommende.

De skaffede sig simpelthen den fornødne viden af almenbølgelig og landbrugsfaglig art ved at bruge de eksisterende uddannelses tilbud, ikke mindst folkehøjskolen og landbrugsskolen. Velstanden kom dog langt fra alle til gode; først da Amerikaudvandringen og bortvandringen til byerne kom rigtig i gang efter 1870/80, blev de jordløse husmænd og landarbejdere delvis udfriet af fattigdommens lænker.

Af de enkelte landsbyer vies Varpelev med sine 19-20 gårde og nogle få huse en særlig omtale.¹² Byen fik først varig græsning 1753 i form af en hestehave, og indtil udskiftningen var bøndernes situation temmelig ringe. I tilgift var de pålignet højere hartkornsskatter end andre byer, da de savnede det lavere boniterede overdrev til at mindske hartkornsansættelsen på agerjorden. Først med 1844-matriklen udlignedes misforholdet. To synsforretninger i henholdsvis 1719 og 1743 bekræfter bøndernes påståede armod, og selv om man i 1753 fik et overdrev, varede det en rum tid, inden dets endelige afgrænsning var i orden.

En historiografisk placering af S. P. Jensens forfatterskab.

Inden for dansk landbo- og landbrugshistorie indtager S. P. Jensens ikke særligt omfattende produktion en særstilling, idet det som oftest er en landbrugsfaglig problematik, historisk vurderet, der er hans ledetråd og ikke et ønske om at på-

virke den historisk-faglige debat i snævrere, professionel forstand. Tager han til orde i en sådan diskussion, er det som regel for at påvise de uheldige konsekvenser af en efter hans skøn fejlagtig brug af landbrugsfaglige begreber eller analysemetoder. Dybt inspireret som han er af Fridlev Skrubbeltrangs kildekritiske arbejds metode ligger det dog ham stærkt på sinde at påpege eventuelle mangler eller mindre velovervejede brug af de primære kilder til bondebefolkningens historie. Hans arkivkundskab står ikke stort tilbage for Skrubbeltrangs, og det siger ikke så lidt.

Lige så karakteristisk er hans yderst sparsomme brug af ældre landøkonomiske historikere fra V. E. Maar over O. H. Larsen til Otto Christensen og Aksel Milthers. I hans tæt dokumenterede bidrag til bd. III af *Det danske landbrugs historie*, 1988, udgør den landøkonomiske faglitteratur derimod selve cementet i dokumentationen; man har svært ved at forestille sig et betydningsfuldt bidrag, som S. P. Jensen ikke skulle være bekendt med. De leverer de nødvendige oplysninger af realøkonomisk og -teknologisk natur, og han sætter dem ind i deres historiske ramme, hvor den fremadrivende kraft er samspillet mellem det arbejdende landbrug og de produktionsbetingelser, hvorunder de udfører deres samfundsgavnlig virksomhed.

Hans faste udgangspunkt for en skildring af det danske landbrugs udvikling er de økonomiske grunddata i den offentlige statistik. De økonomisk-statistiske tabelværker har ikke fundet en bedre og flittigere bruger end netop S. P. Jensen, og det gør det muligt for ham at skønne realistisk over de førstatiske forhold, hvorom vi intet sikkert ved.

Ud fra samme landøkonomiske

grundholdning bruger han ikke megen plads på at skildre landbrugets samspil med det omgivende samfund. Naturligvis overser han ikke ganske byerhvervenes og civilsamfundets betydning for den landbrugsmæssige udvikling, men udsigtspunktet er og bliver det rurale, det stevnske om man vil – det er herfra, min verden går. Selv om han i mange år beskæftigede sig med landbrugspolitikken økonomiske forudsætninger, internt som eksternt vurderet, spiller landbrugets samfundssociale og økonomiske arbejdsbetingelser kun en sekundær rolle i hans historiske fremstillinger. Byerhvervene befinder sig m.a.o. i periferien i S. P. Jensens landbrugshistorie, selv om han med en vis stolthed noterer sig, at i 1860 var kun 53% af befolkningen og arbejdsstyrken beskæftiget "ved landbrug m.v."¹³

Der kan dog ikke være tvivl om, at en ganske stor part af de resterende 47% af arbejdsstyrken har haft deres udkomme ved landbrugsproduktionens videre forarbejdning, samtidig med, at en dansk industrialisering lå i svøb.

I denne sammenhæng er der grund til at erindre om Holger Gads studier over landbrugets arbejdskraftproblemer i ældre og nyere tid; et værk, som S. P. Jensen i øvrigt henter mange oplysninger fra.¹⁴ Iflg. Gads beregninger har man lige siden 1787 kunnet konstatere en ganske stor fravandring fra landbruget – i 1787 ca. 600 af en årgang 17-årige mandlige medhjælpere på i alt 5.000 – og fra 1840 har unge og yngre mennesker i stort tal forladt landbruget, en proces, som kulminerede i 1880'erne med ca. 14.000 om året.¹⁵ I tiden 1846-1901 drejer det sig om ikke færre end 390.000 personer, i de fleste tilfælde ubemidlede unge, som ikke har set større fremtidsmuligheder ved en fortsat tilknytning til landbruget.

Det har naturligvis fremskyndet bybefolkningens erhvervsmæssige udvikling og har samtidig sat ekstra skub i landbrugets teknologiske modernisering. Samspillet mellem lønhøjde, teknologisk modernisering og fravandring ville være en højst lønnende forskningsopgave for kommende landbrugshistorikere.

Hvis man ville forsøge at gøre en slags status over, hvor langt vi hidtil er nået i vor landbrugshistoriske udforskning og historieskrivning, er der grund til at erindre sig S. P. Jensens kommentarer til brugen af nationale skøn over landbrugsproduktionens størrelse og anvendelse.¹⁶ I sine kommentarer til tabellen vurderer han skønnene over høstudbytter og arealproduktivitet som "relativt sikre" hvorimod han som andre må erkende, at overslaget over den samlede landbrugsproduktion i overvejende grad har som forudsætning et "uændret forbrug pr. indbygger gennem hele perioden". Det er en betydelig usikkerhedsfaktor, vi her står overfor, og det ville derfor være på sin plads at få iværksat regionale og lokale punktundersøgelser over landbrugsproduktion og -produktivitet, sammenholdt med fødevarerforbrug og anden anvendelse af landbrugets produktion, ikke mindst som handels- og eksportartikel.

Man kunne her pege på uløste forskningsopgaver som Nordjyllands tilkøbling til det norske marked og de sydvestte områders nære tilknytning til Østersøhandelen via Ærøskippere og andre eksempler, hentet fra den søværts infrastruktur i kongeriget og hertugdømmerne, vel vidende, at de kongerigske landbrugshistorikere har været tilbøjelig til at overse udviklingen syd for Kongeåen.

Der er naturligvis en fast sammen-

hæng, logisk som numerisk, mellem de skøn, S. P. Jensen har gjort sig over den nationale landbrugsproduktion og dens konkrete frembringelse på danske gårde og husmandssteder. Tilbage står den opgave at få disse tal for landbrugsbedrifternes gennemsnitlige produktion suppleret med historiske data for eksempelvis et godsområdes rent faktiske indsats, fordelt på de enkelte gårde og husmandssteder, således som det i øvrigt skitseres i S. P. Jensens afhandling om Lindencrones reformer på Gjorslev. Kunne man nærmere konkretisere, hvor meget den enkelte bonde, han være sig god respektive stræbsom, mådelig eller eventuelt uduelig, har produceret og i det hele taget bidraget til områdets udvikling, ville man givet få et bedre begreb om dynamikken i det førreformerte landbrug. Man kan godt være enig med S. P. Jensen i hans gentagne understregning af udskiftningens betydning uden at lukke øjnene for, at der rundt omkring i landet er foregået lokale vækstprocesser, som har skabt en bedre produktivitet inden for landsbyfællesskabets rammer. Han er i øvrigt selv flere steder inde på, at bønderne i den enkelte landsby udviste en ikke ringe tilpasningsevne ved at bruge bymarkens grænseområder helt individuelt.

Strengt taget ved vi heller ikke meget om bøndernes daglige forvaltning af landsbyfællesskabet. Gik en halv snes hjælplove virkelig fure op og ned ved siden af hinanden på de smalle agre i ås efter ås i den kommende bygmark, eller hjalp de indbyrdes hinanden under spidsbelastninger? En bedre udnyttelse

af de overleverede synsforretninger i sammenhæng med bevarede godsforvalterbreve kunne sikkert få den indbyggede, delvis skjulte bondedynamik til at fremstå klarere. Man kan i denne sammenhæng erindre om fæstebonde i Nr. Tulstrup Christen Andersens yderst kommercielle virksomhed som bonde, handelsmand, pengeudlåner m.m.¹⁷ En del af de mange pæreskuder, der lagde ind til Gammel Strand i København eller de vogne, som kørte ind til Køges og Københavns torve, har givet været fyldt med gode husmoderlige produkter fra bondegårde på Stevns, for blot at nævnte et enkelt eksempel, som S. P. Jensen i øvrigt bevidner. En tilsvarende bonde-dagbog fra Stavnsholt ved Farum beretter side op og side ned om en unik kombination af officielle pligter som sognefoged og en livlig kommerciel virksomhed som bonde og handelsmand.¹⁸

Med S. P. Jensens særdeles nøgterne og ædruelige dækning af de danske bønders reelle indtjeningsmuligheder og disses historiske implementering i et regionalt bondesamfund som Stevns, har dansk landbrugshistorie fået langt fastere bund under fødderne end hidtil. Næste skridt kunne som ovenfor antydnet være at få andre regioner studeret lige så indgående i en tæt vekslen med lokalhistoriske punktundersøgelser. Markbrugets forhold står naturligt nok i centrum hos en S. P. Jensen, men vi savner lige så indgående studier over mejeri- og kødproduktionens vilkår og muligheder, selv om kilderne på det punkt næppe er helt så givende.

Noter

- 1 S. P. Jensen: "Træk af landsbyens hverdag i stavnsbåndstiden." I S. P. Jensen: *Fra stilstand til vækst*, 2007, s.11ff.
- 2 S. P. Jensen: "Lindencrones landboreformer på Gjorslev gods 1767-71". Op.cit., s. 153ff.
- 3 S. P. Jensen: "Agroøkologi og landbrugsudvikling i det 18. og 19. århundrede". Op. cit., s. 35ff.
- 4 Ibid., s. 42ff.
- 5 S. P. Jensen: "Kobbelbrug, kløver og kulturjord." Op. cit., s. 77ff.
- 6 Samme: "Væksten i dansk landbrug fra 1760 til 1860." Op. cit., s. 125ff.
- 7 S. P. Jensen: "Stevnsklint som arbejdsplads i ældre tid". I *Stevns Klint*, udg. af Stevns Museum, 1979, s. 35ff.
- 8 *Landsbyer på Stevns – før og nu*, I-IV, 1982-86.
- 9 S. P. Jensen. "Hvad drejer det sig om?" *Landsbyer på Stevns - før og nu*, bd. 1, 1982, s. 11ff.
- 10 Samme: *Landbrug og landsbyliv på Stevns i 1700-tallet*". Op. cit., bd. 3, 1984, s. 6ff.
- 11 Samme: "Landbruget på Stevns fra udskiftningen til 1914". Op. cit., bd. 4, 1986, s. 38ff., genoptrykt i *Fra stilstand til vækst*, s. 175ff.
- 12 S. P. Jensen: "Træk af Varpelev sogns og bys historie 1650-1800". I *Køge Museum* 1996, s. 31ff., genoptrykt i *Fra stilstand til vækst*, s. 251ff.
- 13 *Væksten i dansk landbrug fra 1760 til 1860* jf. note 6, s. 146.
- 14 Holger Gad: *Befolknings- og Arbejdskraftproblemer i Dansk Landbrug*, I, 1956.
- 15 Ibid., s. 16ff.
- 16 *Væksten i dansk landbrug fra 1760 til 1860*, jf. note 6, s. 146f., især tabellen s. 150.
- 17 Jens Holmgaard, udg.: *Fæstebonde i Nørre Tulstrup Christen Andersens dagbog 1786-1797*, 1969.
- 18 Jørgen Dieckmann Rasmussen, udg.: *Sognefoged i Stavnsholt Lars Nielsens dagbog (1771) 1789-1794*, 1978

Meddelelser fra Dansk Historisk Fællesråd

Referat af repræsentantskabsmøde mandag 27. april 2009, kl. 15,00,
Vartov, Farvergade 27D, 1463 København K

Dagsorden

1. Valg af dirigent.
2. Godkendelse af forretningsorden for repræsentantskabsmødet.
3. Beretning.
4. Regnskab.
5. Indkomne forslag.
6. Budgetforslag og kontingentfastsættelse.
7. Valg iht § 4, stk 10 og 11. På valg er: Gunnar Jakobsen, Told- og Skattehistorisk Selskab og Charlotte S.H. Jensen, Samfundet for dansk genealogi og Personalhistorie. Begge er villige til genvalg. Der er også en ledig post som suppleant.
8. Eventuelt.

1. Valg af dirigent og referent

Dirigent: Museumschef John Rendboe, Billund Museum. Referent: Søren Bitsch Christensen

2. Godkendelse af forretningsorden for repræsentantskabsmødet

Dirigenten konstaterede repræsentantskabsmødets lovlighed og gennemgik mødets dagsorden.

3. Formandens beretning

Formanden oplæste flg. beretning:
2008 var på flere måder et overgangsår, hvor jorden blev gødet for store beslutninger. Beslutninger, der så vil blive ta-

get i 2009. Men 2008 var også året for foreningens 100-års-jubilæum.

Foreningens hovedopgave var i lighed med de foregående år fordelt på at udgive tidsskrift (Fortid og Nutid) og digitalt nyhedsmedie og ressourcensite om historie (historie-online.dk) og på at være fællesforum for landets historiske foreninger og institutioner.

Fortid og Nutid

DHF udgiver stadig landets førende tidsskrift for kultur- og lokalhistorie. Vi har i 2008 haft ca. 550 abonnenter.

Vi fik i årets løb problemer med vores trykkeri og måtte skifte, da vi på vore medlemmers og abonnenters vegne ikke kunne acceptere de overskredne tidsfrister og trykkerifejl. En erfaring, vi deler med flere andre tidsskrifter, der ligesom er presset til hele tiden at finde billigere og billigere trykkerier. Heldigvis stod museumsinspektør Henrik Gjøde Nielsen og den flittige stab ved Hals Museum på spring til at tage hånd om den nye situation, da vi dels skiftede til Basis-Tryk, dels overlod forsendelsen og redaktionssekretariatet til Henrik. Der skal lyde en meget stor tak herfor. På det redaktionelle plan overlod lektor Ulrik Langen i årets løb stafetten til ph.d.-studerende Mette Mortensen. Tredjemand er stadig museumsinspektør Thomas Lyngby fra Det Nationalhistoriske Museum på Frederiksborg Slot. Ulrik blev

behørigt takket for sin indsats i Fortid og Nutid 2004:3, og Mette blev tilsvarende budt velkommen, men lad mig bare gentage det, for sagen er jo, at uden frivilligt, kompetent redaktionsarbejde havde hverken vi eller andre noget tidsskrift.

Man kunne ønske sig, at Forskningsstyrelsen så på sagen med helt samme øjne. På tidsskriftsområdet var 2008 mere end noget andet præget af Forskningsrådet for Kultur og Kommunikations beslutning om at omlægge tidsskriftsstøtten. I takt med, at tidsskrifternes bevillinger løber ud, er fortsat bevilling betinget af, at man stiller tidsskriftet gratis til rådighed på nettet senest et år efter udgivelsen. For vores vedkommende vil det sige fra 2011. Vi engagerede os som forening og som redaktionsmedlemmer ganske meget i den efterfølgende diskussion. Den eneste ændring, de forenede kræfter kunne udvirke, var dog, at der kan søges om en beskeden støtte til oprettelsen af en digital platform og til retrodigitalisering af ældre årgange.

Publiceringspolitik

Vi anfægtede egentlig ikke Forskningsrådets beslutning om at tilskynde til digitalisering. Vi fandt i stedet, at det er en alt for hurtig omstilling, der lægges op til, og rettede kritik mod den manglende dialog og lydhørhed, og endelig fandt vi – og finder stadig – at et år er for lidt. Tre år havde været rimeligt. Det skal ses i sammenhæng med et andet initiativ, der har præget området i 2008 og ind i 2009. På initiativ af Forsknings- og Innovationsstyrelsen blev en række faggrupper sat til at lave såkaldte autoritetslister over danske og udenlandske tidsskrifter og placere dem på forskellige niveauer. Formålet er at udvikle bibliometriske

forskningsindikator og tilskynde forskerne til at publicere deres værker i særligt kvalitetssikrede tidsskrifter og på tilsvarende forlag. På sigt er det så meningen, at bevillingerne til universiteterne til en vis grad skal være bestemt af, hvor deres forskere har publiceret.

Kun et enkelt dansk tidsskrift, *Historisk Tidsskrift*, blev vurderet til at kunne give forskerne samme points som de førende udenlandske tidsskrifter. Fortid og Nutid ligger dog på det næste niveau, så vi får ikke umiddelbart problemer på den front. Her i foråret 2009 er udvalgsarbejdet løbet ind i problemer, men det bør ikke få nogen til at tro, at sagen går i sig selv igen. Der skal nok komme en løsning. Vi skal derfor tage nøje bestik af udviklingen.

De to processer med digitalisering og ranking er meget for de fleste tidsskrifter at håndtere på én gang, sammenholdt med de strukturproblemer, vi næsten alle har med faldende abonnentantal og indtægter. Det burde have været nok for Forskningsrådet til at være mere lydhøre overfor vores krav. DHF sammenkaldte redaktører fra de fleste danske historiske tidsskrifter til et møde på Københavns Universitet i maj 2008, hvilket gav en solid viden om, hvordan det står til rundt på redaktionerne og i regnskaberne. Og billedet er ganske ens.

Mødet – og de mange forandrede forhold – gav også grund til at overveje, om vi har for mange tidsskrifter i dag. Der er virkelig mange tidsskrifter, og mange af dem er foreningsdrevne, hvad der gør dem ekstra sårbare i dagens virkelighed. Jeg har kendskab til flere tidsskrifter, der overvejer at fusionere. Vi har indledt drøftelser med Folk og Kultur om en sammenlægning, og vi er kommet så vidt, at de to redaktioner har haft det

første møde om en fremtidig linje.

I 2009 skal der træffes endelig beslutning om en sådan sammenlægning. Der er selvfølgelig en del følelser på spil her, for det er to gamle liv på hver 100 år, der skal smeltes sammen med hver sin foreningsbaggrund. Der er også forskelle i faglige profiler. Men jeg mener helt klart, at det skal lykkes. Jeg mener lige så klart, at vi skal være meget opmærksomme på at sikre, at der findes mindst ét dansksproget kulturhistorisk tidsskrift på det højeste rankingniveau. Min klare ambition er således, at et forenet tidsskrift skal stile mod at blive flyttet op på siden af Historisk Tidsskrift. Jeg mener også, at det må være i vore medlemmers interesse, at der findes et sådan dansksproget tidsskrift, for alternativet er, at endnu flere universitetsforskere vil trykke deres ting i udenlandske tidsskrifter og dermed fjerne sig fra at præge den hjemlige historiske bevidsthed. Det kan vi ikke være tjent med.

Men skal vi så også digitalisere Fortid og Nutid? Her er der om muligt endnu flere følelser på spil. En ting skal vi gøre os helt klart, nemlig at der hvert år er underskud i driften af ikke bare Fortid og Nutid, men af DHF som sådan. Om økonomien i foreningen skal jeg her blot nævne, at hvis tilskuddet fra Forskningsrådet, som i øjeblikket er på 40.000 kr., falder bort, så skal vi enten skaffe 40.000 kr. et andet sted fra, eller omlægge til en digital platform. Der er ikke andre muligheder. Det bliver endnu en af de store beslutninger i 2009. Beslutningen har været udsendt nogle gange, fordi det har vist sig vanskeligt at finde den rigtige digitale løsning og den rigtige udbyder. Jeg vil tro, vi ender med en løsning, hvor der i en kortere eller længere overgangsordning kan bestilles et abonnement med et

trykt tidsskrift eller et billigere abonnement til et digitalt tidsskrift. Begge dele altså kun, hvis man ikke kan vente et år, for så er det gratis. Man kan også bare bestille en fotokopi på biblioteket, så er det gratis hele tiden. Det er i sandhed blevet nemt at være tidsskriftlæser!

www.historie-online.dk

På denne adresse finder man intet mindre end det bedst brandede og højst rankede site om dansk historie, og det udgives af DHF! Desuden har historie-online en topplacering i Google på søgeordet "historie". Det er efterhånden en halvgammel nyhed. Men det er ingen selvfølge.

Det aktuelle abonnenttal på nyhedsbrevet er 6.043, men sitet havde i 2008 ikke færre end 486.074 besøgende. Brugere ser i gennemsnit næsten 3 sider pr. besøg. 2008 blev desuden året, hvor h-o blev social, vi har nemlig fået social bookmarking, så vi kan deles på netværkssites; vi er også kommet på facebook.

Med nye analysemetoder har vi nu et meget klart billede af, hvad der interesserer folk mest, og det gør nyhederne fra det historiske arbejde på landets institutioner mv. og de kortere eller længere historiske beskrivelser fra vores redaktion om fx årets højtider og skikke. Bogomtalerne synes at interesse en mindre, men sikkert meget interesseret skare af brugere. Bogstakken forvaltes af Poul Porskær Poulsen, der også er ansvarshavende redaktør for h-o. Charlotte S.H. Jensen står for nyhedsredaktion, udvikling og grafik. Andre medarbejdere pt. er Henrik Olsen, Kim Rathleff og Espen Kirkegaard Espensen. Formanden er endog begyndt at blogge fra tid til anden om aktuelle emner, og vi har også stillet

blogs til rådighed for landssammenslutningerne, men ingen af disse har endnu taget imod tilbuddet.

Det er nok ikke så mange, der går rundt og tænker på det, men h-o er faktisk også med til at gøre vores medlemmer og andre institutioners websites mere synlige i Google. Når h-o omtaler en nyhed fx fra et museum eller arkiv, linkes der ALTID til institutionens website. Det betyder, at h-o sender den værdi, som vi har oparbejdet, ud til vores medlemmers sites, sådan at vi faktisk er med til at øge deres synlighed i Google, som står for over 80 % af de danske søgninger på nettet. Så det med Googlesynligheden er ikke bare godt for h-o og DHF, det er også noget, som kommer medlemmerne direkte til gode.

Historie-online er i dag DHF's varemærke ved siden af Fortid og Nutid. Det holdes oppe af ildsjæle mod en beskeden honorering. Vi betaler folk for den del, der har med bogopdateringen og udstillingsnyheder at gøre, men alt andet baserer sig på gratis arbejde. Det kan vi godt bygge på her og nu, men vi kan ikke bygge fremtiden på det. Lad mig være helt ærlig og sige, at landets større historiske institutioner af forskellig slags burde bekvemme sig til at yde større støtte til h-o. Vi stiller gratis en nyhedskanal til rådighed, som er målrettet deres publikum. Vi har haft held til at tiltrække flere og flere sponsorer, og vi har flere på vej. Økonomiske tilskud fra de store landssammenslutninger og institutioner ville være et smukt supplement.

Årets historiske bog

Der tales og skrives mere og mere om vores kåring af Årets Historiske Bog.

Der var også flere afgivne stemmer end tidligere. Den er simpelthen slået igennem. Og det i en sådan grad, at kulturministeren nu er fast gæst ved den årlige sammenkomst, der i år fandt sted på Orlogsmuseet. I år var opløbet blandt kandidaterne særlig tæt, men vinderen blev Slagtebænk Dybbøl af Tom Buk Swienty, efterfulgt af Ulrik Langens bog om Den afmægtige – en biografi om Christian 7, Henning Grelles bog om Stauning, Mikkel Kirkebæks biografi om Schalburg og Joachim Jakobsens: Tynd luft – Danmark ved VM i Mexico 1986.

Kandidaterne nomineres jo af historie-onlines brugere, men udvælges af en nomineringskomite. I år gav både nomineringen og udvælgelsen anledning til en diskussion om fraværet af kvindelige historikere, ligesom man jo også må sige, at det er de narrative bøger og ikke de mere strukturprægede bøger, der står forrest. Spændende, hvad der vil ske de kommende år! Og glædeligt, at uddelingen nu får sponsorstøtte fra Kulturministeriet, Alt om Historie og Skalk.

Udgivelser og andre aktiviteter

Mod årets slutning fik vi udgivet Theodor Gliemanns amtskort over hertugdømmet Slesvig under redaktion af Erik Nørr, Carsten Porskrog Rasmussen og Gerret Liebing Schlaber. Bogen er dansk- og tysksproget, og er udgivet i et samarbejde med Historisk Samfund for Sønderjylland og Arbeitskreis für Wirtschafts- und Socialgeschichte Schleswig-Holstein. Det er som omtalt i tidligere formandsberetninger vores formodning, at værket dækker det hul, som Karl-Erik Frandsen (red.): Atlas over Danmarks administrative inddeling efter 1660 efterlod for Sønderjylland/Slesvig.

100-års-jubilæum

I oktober fejrer DHF de første 100 år af foreningens levetid. Det markeres med to begivenheder. Der vil udkomme en bog *Historiens Ildsjæle* under redaktion af Jes Fabricius Møller. Med den vil vi hylde en række personer fra det frivillige lag, der har båret foreningen gennem årene. Vi har udvalgt personer, der på forskellig måde har bragt historien ud til folk, gennem nye medier, livslang og utrættelig indsats eller nye institutioner. Kort sagt, historiens ildsjæle. Vi kan ikke få alle med, og udvalget vil med garanti blive diskuteret både her og der, men vi kan garantere, at alle, der kommer med, har fortjent at være der! Fredag den 23. oktober slår vi så dørene op til en jubilæumsfest.

De dyre illustrationer hæmmer vores medlemmers arbejde

DHF's opgave er bl.a. at føre politiske sager frem for offentligheden. Det har vi gjort et par gange i år, hvor vi i pressen er fremkommet med en utilfredshed med Kort og Matrikelstyrelsens og andre kulturinstitutioners priser for digitale ydelser. (Kort og Matrikelstyrelsen har siden lanceret den glimrende website <http://kmswww3.kms.dk/kortpaanettet/findmatrikel.htm>). Men lad os være ærlige og sige, at det ikke er vores stemme alene, der kan gøre en forskel.

Ikke desto mindre vil jeg gøre opmærksom på, at nogle museers og arkivers billedpriser er blevet så høje, at de direkte hæmmer bogproduktionen blandt vores medlemmer. De har jo ikke altid mange penge at gøre godt med, og fondstilkuddene, må vi regne med, vil falde i de kommende år p.g.a. dalende værdipapirafkast. Det burde være en del

af museernes og arkivernes formidling at stille billeder langt billigere til rådighed for lodige formål. Ind i mellem kan det betale sig at bestille illustrationerne på udenlandske museer. Jeg ved godt, at det ikke altid er institutionerne selv, der fastlægger priserne, men kommuner og andre bevillingsgivere, men vi bør alligevel holde fokus på problemet i det kommende år.

Samarbejdsforum eller samtaleforum – på vej mod de 100 år?

Men hvad skal vi ellers lave de næste hundrede år? Spørgsmålet melder sig naturligt, når man ser lidt nærmere på udviklingen i foreningens virksomhed.

Arkiver og museer er både hver for sig og sammen blevet meget stærkere gennem de senere år. Hver for sig i form af, at der bl.a. som udløber af Strukturreformen og tidens almindelige tendens til centralisering er gennemført en række markante museumsfusioner. Og sammen, i kraft af nye, stærke sammen slutninger for museer og arkiver, der sammen med nogle af de ældre organisationer er naturlige samtalepartnere for offentligheden.

Jeg mener, at vi fortsat har en række vigtige opgaver: At sikre et kulturhistorisk tidsskrift på højeste niveau, at udvikle vores internetressource og være samarbejdsorgan for udvalgte projekter, der har brug for både frivillige og professionelle. Med det sidste sigter jeg på digitaliseringsprojekter som fx Digitalt Atlas Danmark, som Odense Bys Museer står for. Her kunne jeg sagtens se os have en rolle som medkoordinator, når data fra hele landet skal fyldes på. Hvis ikke os, hvem så?

Nye medlemmer

Vi har pt. 70 almindelig betalende medlemmer og 5 sammenslutninger. Vi fastholder altså medlemstallet, hvilket er meget positivt. Nye medlemmer skal formelt set godkendes af repræsentantskabet, og derfor vil jeg med beretningen også lade komme til afstemning, om man vil acceptere flg., der har ønsket medlemskab: Fængselshistorisk Selskab.

Styrelsen

Lad mig først takke Poul Porskær Poulsen, som takkede af som formand ved repræsentantskabsmødet 5. april 2008 og overlod posten til undertegnede, for en stor indsats for foreningen. Michael Bregnsbo hørte ved samme lejlighed op som kasserer, ligesom Erik Nørr efter lang tjeneste trak sig fra styrelsen. Med deres store arbejdskraft og entusiasme har de efterladt os andre med en stor opgave med at tage over. Deres pladser blev overtaget af arkivar Pernille Sonne, Landsarkivet for Sjælland, og Henriette Kragh Jacobsen, Dansk Folkemindesamling.

Styrelsen har siden sidste repræsentantskabsmøde afholdt fem møder. Den har i 2008 været sammensat af flg. medlemmer valgt af de direkte medlemmer: Søren Bitsch Christensen, Institut for Historie og Områdestudier, Aarhus Universitet, Pernille Sonne, Henriette Kragh Jacobsen og Gunnar Jakobsen (Told- og Skattehistorisk Selskab). Landssammenslutningerne har stillet med Trine Grejsen (Organisationen Danske Arkiver, nyt medlem), Leif Juul Pedersen (Sammenslutningen af Lokalkarkiver), Knud Rahbek Frederiksen (Sammenslutningen af Slægtshistoriske Foreninger), Harriet Hansen (Organi-

sationen Danske Museer), Aase Windeballe (Dansk Lokalhistorisk Forening) og Charlotte S. H. Jensen (Samfundet for dansk genealogi og Personalhistorie). Tak til alle for et godt samarbejde.

Beretningen blev godkendt.

4. Regnskab

Kassereren fremlagde regnskab 2008. Regnskabet blev godkendt.

5. Indkomne forslag

Der var ikke indsendt forslag.

6. Budgetforslag og kontingentfastlæggelse 2010

Kassereren fremlagde budget for 2010. Budgettet tager udgangspunkt i foreningens nuværende praksis med tidsskrifts-udgivelse og historie-online. Bestyrelsen er imidlertid opmærksom på, at der bør ske ændringer i denne praksis. Forsamlingen accepterede denne præmis for budgettet og anerkendte, at der arbejdes for en økonomisk omlægning og effektivisering i 2010. Kontingentet blev af styrelse foreslået uændret: 4.000 kr. for de fælles sammenslutninger, 350 kr. for andre foreninger. Fra salen kom der forslag om at lade medlemmerne af sammenslutningerne betale kontingent som enkeltmedlemmerne hver især.

Budgettet og kontingent godkendt som foreslået af styrelsen.

7. Valg til styrelse samt godkendelse af revisorer

Valg til styrelsen: Følgende blev valgt uden modkandidater:

Gunnar Jakobsen, Told- og Skattehi-

storisk Selskab. Charlotte S.H. Jensen, Samfundet for dansk genealogi og Personalthistorie.

Der blev ikke valgt en suppleant, men Mikael Kristian Hansen, Teatermuseet i Hofteatret blev bragt i forslag, og styrelsen fik tilladelse til at kontakte ham efterfølgende.

Revisionsfirmaet Ernst & Young fortsætter som vore revisorer.

8. Eventuelt

Fra Jens Erik Pedersen, formand for SLA, ytrede anerkendelse til DHF og styrelsen.

Efter repræsentantskabsmødet konstituerede styrelsen sig på følgende måde:

Formand: Søren Bitsch Christensen

Næstformand: Gunnar Jacobsen

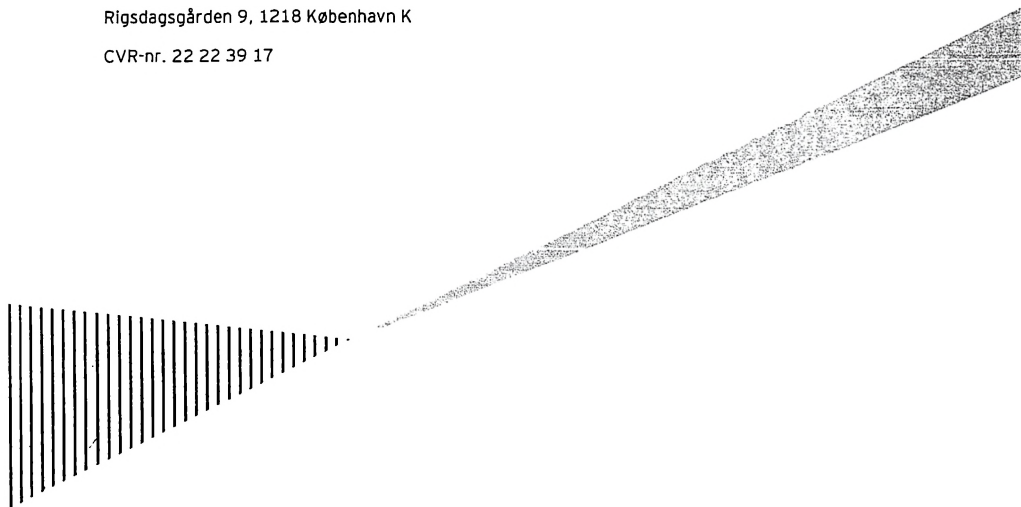
Kasserer: Harriet Hansen

Sekretær: Pernille Sonne

Dansk Historisk Fællesråd

Rigsdagsgården 9, 1218 København K

CVR-nr. 22 22 39 17

Årsrapport for 2008

Godkendt på selskabets ordinære generalforsamling,
den / 2009

.....
dirigent

 ERNST & YOUNG
Quality In Everything We Do

Indholdsfortegnelse

Oplysninger om selskabet	1
Ledelsespåtegning	2
Den uafhængige revisors påtegning	3
Anvendt regnskabspraksis	4
Resultatopgørelse	5
Balance	6

Oplysninger om selskabet

Dansk Historisk Fællesråd
Rigsdagsgården 9
1218 København K

Præsentation af fællesrådet

Dansk Historisk Fællesråd er en paraplyorganisation, der har til formål at støtte og styrke interessen for historie ved at fremme samarbejdet mellem de forskellige historiske institutioner, organisationer og foreninger, søge at tage politiske initiativer til gavn for medlemmerne, afholde møder og seminarer, udgive publikationer og være kontaktorgan til tilsvarende internationale organisationer.

Bestyrelse

Søren Bitsch Christensen
Gunnar Jakobsen
Leif Juul Pedersen
Trine Grejsen
Aase Windeballe
Harriet Hansen
Henriette Kragh Jacobsen
Charlotte S. H. Jensen
Pernille Sonne
Knud Rahbek Frederiksen

Revision

Ernst & Young Statsautoriseret Revisionsaktieselskab

Ledelsespåtegning

Ledelsen har aflagt årsregnskab for 2008. Årsregnskabet er behandlet og vedtaget dags dato.

Vi anser den valgte regnskabspraksis for hensigtsmæssig og de udøvede regnskabsmæssige skøn for forsvarlige, ligesom årsregnskabet efter vores opfattelse indeholder de oplysninger, der er relevante for at bedømme fællesrådets økonomiske forhold. Det er derfor vores opfattelse, at årsregnskabet giver et retvisende billede af fællesrådets aktiver og passiver, den finansielle stilling samt af resultatet af fællesrådets aktiviteter for regnskabsåret 2008.

Årsregnskabet indstilles til generalforsamlingens godkendelse.

Århus, den 17. april 2009

Styrelsen:

Søren Bitsch Christensen
formand

Gunnar Jakobsen

Leif Juul Pedersen

Trine Grejsen

Aase Windeballe

Harriet Hansen

Henriette Kragh Jacobsen

Charlotte S. H. Jensen

Pernille Sonne

Knud Rahbek Frederiksen

Den uafhængige revisors påtegning

Til styrelsen i Dansk Historisk Fællesråd

Vi har revideret årsregnskabet for Dansk Historisk Fællesråd for regnskabsåret 1. januar - 31. december 2008, omfattende ledelsespåtegning, anvendt regnskabspraksis, resultatopgørelse, balance og specifikationer. Årsregnskabet aflægges efter regnskabsprincipperne anført på side 4.

Ledelsens ansvar for årsregnskabet

Ledelsen har ansvaret for at udarbejde og aflægge en årsregnskab, der giver et retvisende billede i overensstemmelse med årsregnskabsloven. Dette ansvar omfatter udformning, implementering og opretholdelse af interne kontroller, der er relevante for at udarbejde og aflægge en årsregnskab, der giver et retvisende billede uden væsentlig fejlinformation, uanset om fejlinformationen skyldes besvigelser eller fejl, samt valg og anvendelse af en hensigtsmæssig regnskabspraksis og udøvelse af regnskabsmæssige skøn, som er rimelige efter omstændighederne.

Revisors ansvar og den udførte revision

Vores ansvar er at udtrykke en konklusion om årsregnskabet på grundlag af vores revision. Vi har udført vores revision i overensstemmelse med danske revisionsstandarder. Disse standarder kræver, at vi lever op til etiske krav samt planlægger og udfører revisionen med henblik på at opnå høj grad af sikkerhed for, at årsregnskabet ikke indeholder væsentlig fejlinformation.

En revision omfatter handlinger for at opnå revisionsbevis for de beløb og oplysninger, der er anført i årsregnskabet. De valgte handlinger afhænger af revisors vurdering, herunder vurderingen af risikoen for væsentlig fejlinformation i årsregnskabet, uanset om fejlinformationen skyldes besvigelser eller fejl. Ved risikovurderingen overvejer revisor interne kontroller, der er relevante for virksomhedens udarbejdelse og aflæggelse af en årsregnskab, der giver et retvisende billede, med henblik på at udforme revisionshandlinger, der er passende efter omstændighederne, men ikke med det formål at udtrykke en konklusion om effektiviteten af virksomhedens interne kontrol. En revision omfatter endvidere stillingtagen til, om den af ledelsen anvendte regnskabspraksis er passende, om de af ledelsen udøvede regnskabsmæssige skøn er rimelige samt en vurdering af den samlede præsentation af årsregnskabet.

Det er vores opfattelse, at det opnåede revisionsbevis er tilstrækkeligt og egnet som grundlag for vores konklusion.

Revisionen har ikke givet anledning til forbehold.

Konklusion

Det er vores opfattelse, at årsregnskabet giver et retvisende billede af fællesrådets aktiver, passiver og finansielle stilling pr. 31. december 2008 samt af resultatet af fællesrådets aktiviteter for regnskabsåret 1. januar - 31. december 2008 i overensstemmelse med regnskabsprincipperne anført på side 4.

Århus, den 17. april 2009

Ernst & Young
Statsautoriseret Revisionsaktieselskab

Lasse Nejsum
statsautoriseret revisor

Anvendt regnskabspraksis

Resultatopgørelse

Nettoomsætning

Indtægter ved salg af handelsvarer indgår i nettoomsætningen på tidspunktet for risikoens overgang. Omsætningen opgøres efter fradrag af moms, afgifter og rabatter.

Omkostninger

Udgifter til regnskabsassistance og revision er fordelt på aktiviteter i forhold til omsætning.

Finansielle poster

Finansielle indtægter og omkostninger indregnes i resultatopgørelsen med de beløb, der vedrører regnskabsåret. Finansielle poster omfatter renteindtægter og -omkostninger, deklarerede aktieudbytter.

Balancen

Værdipapirer og kapitalandele

Værdipapirer måles til anskaffelsessum.

Resultatopgørelse
1. januar - 31. december

	<u>Regnskab 2008</u>	<u>Budget 2008</u>	<u>Regnskab 2007</u>
DHF Styrelsen			
Indtægter	44.500	44.000	40.575
Udgifter:			
Møder mv.	-12.000	-10.000	-8.628
Administration	<u>-29.007</u>	<u>-24.000</u>	<u>-19.735</u>
DHF Styrelsen i alt	<u>3.493</u>	<u>10.000</u>	<u>12.212</u>
Fortid og nutid			
Indtægter	173.409	228.625	116.162
Udgifter:			
Trykning og distribution	-134.456	-226.800	-140.892
Andre omkostninger	<u>-50.105</u>	<u>-22.000</u>	<u>-70.305</u>
Fortid og Nutid i alt	<u>-11.152</u>	<u>-20.175</u>	<u>-95.035</u>
Boglageret			
Indtægter	30.524	200.000	66.568
Udgifter:			
Omkostninger bogekspedition	<u>-32.444</u>	<u>-200.000</u>	<u>-32.922</u>
Boglageret i alt	<u>-1.920</u>	<u>0</u>	<u>33.646</u>
Historie - online			
Indtægter	30.000	40.000	51.500
Udgifter:			
Administration	<u>-45.096</u>	<u>-30.000</u>	<u>-40.499</u>
Historie - online i alt	<u>-15.096</u>	<u>10.000</u>	<u>11.001</u>
Årets historiske bog			
Indtægter	21.000	6.000	26.000
Udgifter:			
Pris forfatter	-25.000	-10.000	-25.000
Administration	<u>-2.991</u>	<u>-500</u>	<u>-11.069</u>
Årets historiske bog i alt	<u>-6.991</u>	<u>-4.500</u>	<u>-10.069</u>
Resultat af ordinær drift	-31.666	-4.675	-48.245
Finansielle indtægter og udgifter	<u>4.030</u>	<u>-31.000</u>	<u>1.432</u>
Samlet resultat at overføre til næste år	<u><u>-27.636</u></u>	<u><u>-35.675</u></u>	<u><u>-46.813</u></u>

Balance
pr. 31. december

	2008 kr.	2007 kr.
Aktiver		
Likvidter		
Mellemværende med bogekspedition	1.696	3.044
Nordea, driftskonto	19.348	64.821
Nordea, abonnementskonto	58.759	138.824
BG Bank	185.254	100.820
<i>Værdipapirer -</i>		
Investeringsbeviser -		
71 stk. Nordea Invest Direct, anskaffelsessum (kursværdi kr. 7.071)	7.528	7.528
1.469 stk. Nordea Invest aktiv rente, anskaffelsessum (kursværdi kr. 139.702)	<u>148.736</u>	<u>148.736</u>
	<u>421.321</u>	<u>463.773</u>
Debitorer		
Medlemmer	3.850	1.050
Tilgodehavende Fortid & Nutid	10.350	606
Tilgodehavende bogsalg	10.226	8.354
Andre tilgodehavender	40.000	20.000
Momsmellemværende	<u>10.920</u>	<u>23.117</u>
	<u>75.346</u>	<u>53.127</u>
Boglager (ikke værdisat)	0	0
Inventar (ikke værdisat)	0	0
(DHF ejer telefax og andel i kopimaskine købt i 1996 samt PC og printer til brug for bogekspeditionen købt i 2000)	<u> </u>	<u> </u>
Aktiver i alt	<u>496.667</u>	<u>516.900</u>

Balance
pr. 31. december

	Note	2008 kr.	2007 kr.
Passiver			
Egenkapital			
Driftskapital, primo		366.931	413.744
Årets driftsresultat		<u>-27.636</u>	<u>-46.813</u>
Egenkapital i alt		<u>339.295</u>	<u>366.931</u>
Hensatte forpligtelser			
Fremtidige aktiviteter, primo		30.000	30.000
Nyudgivelser, primo		<u>50.346</u>	<u>50.346</u>
Hensatte forpligtelser i alt		<u>80.346</u>	<u>80.346</u>
Gældsforpligtelser			
Skyldige omkostninger		68.814	60.299
Feriepenge		7.063	7.180
A-skat og AM-bidrag		<u>1.149</u>	<u>2.144</u>
Gældsforpligtelser i alt		<u>77.026</u>	<u>69.623</u>
Passiver i alt		<u>496.667</u>	<u>516.900</u>

Dansk Historisk Fællesråd. Budget for 2010

	Budget 2010	Budget 2009	Regnskab 2008
Styrelsen			
Indtægter	44.500	38.000	44.500
Udgifter			
Møder	12.000	9.000	12.000
Adm.	29.000	22.000	29.007
Andet		75.000	
I alt	3.500	- 68.000	3.493
Fortid og Nutid			
Indtægter			
Støtte	53.500		40.000
Abon.	130.000		133.409
I alt	183.500	225.250	173.409
Udgifter			
Trykning	200.000	228.400	134.456
Andet	50.000	22.000	50.105
I alt	-66.500	- 25.150	-11.152
Boglageret			
Indtægter	30.000	80.000	30.524
Udgifter	32.000	60.000	32.444
I alt	-2.000	20.000	-1.920
Historie-online			
Indtægter	60.000	40.000	36.000
Udgifter	70.000	30.000	45.096
I alt	-10.000	10.000	- 9.096
Årets historiske bog			
Indtægter	21.000	25.000	21.000
Udgifter			
Pris	25.000	25.000	25.000
Admin.	4.000	10.000	2.991
I alt	-8.000	- 10.000	-6.991
Finansielle indtægter	4.000	1.000	4.030
Årets resultat	-79.000	- 72.150	-27.636

English Abstracts of Articles in the Present Volume of "Fortid og Nutid"

Translated by Jørgen Peder Clausager

Ulrik Langen

The Ignominious Police

The Contest for the Townscape among Watchmen, Guardsmen and Rabble in 18th Century Copenhagen

It is generally supposed that violence in the European cities decreased steadily from the beginning of the early modern period and until the middle of the 20th Century. The state monopoly of force was consolidated and ensured both stability and a decline in crime. But development has been much less unambiguous than one might be tempted to believe, and far into the 18th Century the administration and exercise of the monopoly of force was still a subject for debate. Taking as its point of departure a serious case of disturbance in 1781, the present article uncovers unsettled territorial feuds and old grudges in the Copenhagen townscape. The article takes a close look at the actors who fought for both justice and legitimacy in the maintenance of social order in Copenhagen, and particular attention is paid to the inconsistent work of the watchmen.

Kathrine Kjærgaard

Between Secularized Modernism and Biblical Piety

Pious Images and Modern Ecclesiastical Art in Greenland 1945-2008

Greenland was granted religious freedom with the Constitution of 1953. For the Church of Greenland, which had previously led a protected existence, this meant a threat to ecclesiastical unity - a threat that it endeavoured to counter by artistic rearmament. Church interiors were to be made more attractive, so that the population was less easily led astray by siren notes from the Roman Catholic Church, the Pentecostal Movement and other foreign churches and religious communities. It proved, however, to be the equivalent of the opening of Pandora's Box. Modern ecclesiastical art was not edifying, but bore the stamp of a theology, demythologized by doubt; this conflicted with the biblical piety which had characterized the people of Greenland since the 18th Century. The conflict reached a climax in the first half of the 1970's, in an argument about the decoration of Hans Egede Church in Godthaab (Nuuk). Ever since, the Church of Greenland has been closed to modern art behind the mask of Greenlandization.

Medvirkende ved dette nummer

Kathrine Kjærgaard, f. 1970, cand.theol., ph.d.-stipendiat, Afdeling for Kirkehistorie, Det Teologiske Fakultet, Københavns Universitet.

Ulrik Langen, f. 1966, ph.d., lektor, Institut for historie, kultur og samfundsbeskrivelse, Syddansk Universitet, Odense.

Erik Helmer Pedersen, f. 1932, dr.phil., fhv. lektor, Institut for Historie, Københavns Universitet.

Vejledning til forfatterne

Fortid og Nutid udkommer i marts, juni, september og december. Manuskripter kan indsendes løbende til redaktionen, hvis adresser findes i kolofonen. En udførlig forfattervejledning findes på tidsskriftets hjemmeside, www.fortidognutid.dk. Nedenfor anføres blot enkelte overordnede retningslinier.

Artikler bør ikke være længere end 20-25 A 4-sider og bedes skrevet i pkt. 12 med halvanden linies afstand. Debatindlæg bør ikke være på over 12 sider. Alle artikler og debatindlæg forsynes med en kort manchete, hvori artiklens/debatindlæggets tema og hovedresultater præsenteres. Desuden skal artiklen/debatindlægget være forsynet med en kort forfatterpræsentation.

Gældende retskrivning skal følges, og anvendelsen af fremmedord begrænses til det strengt nødvendige. Særlige udtryk, som ikke kan forudsættes almenkendte, bør forklares første gang de optræder.

Citater sættes med citationstegn og i kursiv. Er citaterne hentet fra fremmedsprogede værker, oversættes de til nudansk, evt. med en henvisning i en note til, at det er forfatterens oversættelse.

Artikler bør – så vidt muligt – være skrevet i Microsoft Word.

Notehenvisninger foretages ved tal, som sættes højt hævet over linien, og altid efter evt. tegnsætning. Noterne sættes som slutnoter i en mindre punktform. Som hovedregel bør noter alene indeholde litteratur- og kildehenvisninger. Disse skal altid være så fyldige, at den interesserede læser uden besvær vil kunne finde frem til den benyttede litteratur og det anvendte kildemateriale.

Forfatteres navne og titlerne på den anvendte litteratur skrives altid fuldt ud første gang de nævnes. Herefter kan der foretages forkortelser og henvises til den note, hvori den fulde reference optræder. *Fortid og Nutid* anvender ikke litteraturoversigter.

Artiklerne forsynes med illustrationer. Det er op til forfatteren at komme med et udspil til, hvilke illustrationer der skal benyttes. Ligger man selv inde med billedmaterialet, kan der, ved artiklens fremsendelse, medsendes en fotokopi eller en indscanning af illustrationerne, med reference til, hvor originalen findes, og hvorledes den kan rekvireres eller evt. scannes fra originalmaterialet.

Indhold

Artikler

Ulrik Langen: Den æreløse ordensmagt	83
Kathrine Kjærgaard: Mellem sekulariseret modernisme og bibelsk fromhed	107

Debatanmeldelse

Erik Helmer Pedersen: En udskiftet landbrugshistorie	131
---	-----

Meddelelser fra

Dansk Historisk Fællesråd

Referat af repræsentantskabsmøde 27. april 2009, Vartov	141
Regnskab 2008	149
Budget 2010	158

Abstracts.	159
--------------------	-----

Medvirkende ved

dette nummer.	160
-----------------------	-----